

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

15598

13

KÖSZTOLÁNYI

**

Kortársak

QZK

N.M.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

KORTÁRSAK

ADY ENDRE
BARTÓKY JÓZSEF
BÉKÁSSY FERENC
CHOLNOKY VIKTOR
CSÁTH GÉZA
ENDRÓDI SÁNDOR
GÁRDONYI GEZA
GOMBOCZ ZOLTÁN
JÁSZAY HÖRVÁTH ELEMÉR
JUHÁSZ GYULA
KARINTHY FRIGYES
KIRÁLY GYÖRGY
KISS JÓZSEF
KOMJÁTHY JENŐ
KOZMA ANDOR
KRUDY GYULA
KUNCZ ALADÁR
MIKLÓS JENŐ
MIKSZÁTH KÁLMÁN
MILKÓ IZIDOR
MÓRA FERENC
NAGY ENDRE
NÉGYESY LÁSZLÓ
OSVÁTH ERNŐ
RÁKOSI JENŐ
REVICZKY GYULA
SOMLYÓ ZOLTÁN
SZÁSZ MENYHÉRT
SZINI GYULA
TÓTH ÁRPÁD
VARGHA GYULA
VESZLI JÓZSEF

NYUGAT

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ HÁTRAHAGYOTT MŰVEI

III. KÖTET

KORTÁRSAK

Sajtó alá rendezte és a bevezetőt írta:

ILLYÉS GYULA

Országos Széchényi Könyvtár

NYUGAT

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ

KORTÁRSAK

I.

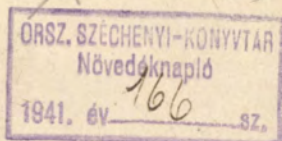
Országos Széchényi Könyvtár

NYUGAT

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

15.598/3

Felelős kiadó: Illyés Gyula

Kosztolányi a tudatos alkotó példája; így rendkívüli értő is volt. Éles szemmel figyelte és boncolta mások munkáit és szívesen ismertette is. De csak úgy, mint az élet többi jelenségét. Szemlélődő volt, magyarázó; bíráló ritkán. Már kritikaírás közben is elsősorban szépíró, még hozzá úgy, ahogy ő — a homo aestheticus — az író hivatását értelmezte.

Nem nyesni, irtani és nevelni akart. Eszményképe nyilván nem Gyulai volt; inkább azokhoz a századvégi francia bíráló-írókhoz hasonlított ő, akik meghódoltak a szépirodalomnak s lenyűgözve a mű szépségétől, az alkotásra alkotással feleltek: kritika helyett úton-útfélen esszét írtak. Ahova különben a háború után a magyar kritika is szelidült. A döntő különbség köztük és Kosztolányi közt mégis az, hogy ő nem bekéredzkedett volt, hanem bennszülött. Ismertetéseit nem a jellegzetesen íróinak vélt fogások és szép mondatok, nem a külsőségek tették íróivá, hanem a jellegzetes írói módszer. A művészet titkának — vallomása szerint a legnagyobb emberi titoknak — vizsgálása közben nem lirizált, nem lelkendezett szent hivatásról, nem *i d e m p e r i d e m* érzékeltetett, hanem egyszerűen csak vizsgált. Józanságát — írói állását — a legmagasztosabb tárgy előtt is megőrizte. Épp ezáltal alkotott valóban hasonlót a legjobb eredetihez.

Kartársai munkáját — tőle való a hasonlat — úgy vette kézbe, mint egyik mesterember a mási-

két. Úgy is fürkészte, méricskélte s feszegette, valóban a szak értelmével. A mű nagyságát és tartósságát rendszerint valami apróbb részlet szétzedésével és magyarázásával mutatta be. Ismerte a mértéket is, addig ment, ameddig a titkot nyitott szemmel követhette. Azok közé tartozott, akik a teremtés hatalmasságát nem a csillagrendszerek nyilvánvalóan hatalmas működésében látják, hanem egy katicabogár izületeinek még bámulatosabb működésében. Iszonyodott a nagy szavaktól.

*

Szívesen írt mindenkiről, ismertekről és ismeretlenekről egyaránt. Önzetlenül, lelkesen vállalta egy-egy kezdő felfedezését, de sokat írt merő szívességből, sőt ujságírói kötelezettségből. A méltatott író nem bizonyult mindig értéknek, a róla írt méltatásban mindig maradt érték.

Mert a legösztövérebb alkotást is teljes írói felkészültséggel fogadta. Ez azt jelentette, hogy a kevésbbé jelentős művekben is talált egy pontot, amelyhez jelentős észrevételt, örök érvényű művészi felismerést fűzött. Ezt mondta el részletesen, aztán egy-két szóval hozzátette, hogy a méltatott író követi-e azokat, vagy nem. De ez már kevésbbé volt fontos. Gyakran az írók helyett — igen helyesen — inkább saját magáról beszélt. Vésziről és Milkóról írt cikke például nem igen világítja meg ezek irodalmi alakját, de annál jobban azt, miképp alakult íróvá a gyermek és kamasz Kosztolányi.

Holott, mint jó regényíró, az alakok éppúgy érdekelték, akár a művek. Festett néhány mesteri arcképet, helyzetképet, jelenetet. Osvát haláláról való rajza oly becses emléke irodalomtörténetünknek, mint a halott Kisfaludyt ábrázoló festmény. Ezek azért is feledhetetlenek, mert legtöbbjére saját

magát is ráfestette. Valamennyiről meghittség árad, mint a családi képekről. Az egész irodalmat egy rokonságnak érezte.

*

Akit csak lehetett, megdicsért és biztatott. Nem látott mindenkit épp istenfit, de Kazinczyhoz hasonlóan mindenkit támogatott, aki az irodalomba került. Mintha egy kis szánalom és aggodás is lett volna benne. Tudta, amit a kezdők még nem tudhattak, hogy ez a terület életveszélyes. Az indulóknak tanácsokat adott. A gyengéket és szenvedőket — nem jelképes a mondat — gyámolította: félnapokat ácsorgott hivatali előszobákban, hogy valamelyik kartárs ügyes-bajos dolgát elintézzé. Az áldozatokat, a kis és nagy kitünőségeket meghatottan búcsúztatta el. Mert az irodalomért érdemesnek tartott minden szenvedést és áldozatot. Az életet is csak azért tartotta érdemesnek.

Elsősorban ilyen szemmel nézte az irodalmi életet. Ahogy a műben a kézzel kitapogatható és megfogható részletet figyelte, kora irodalmában is a rész, a ténylegesen működő személyek élete és fejlődése érdekelte. Vagyis e sajátos mű-ismertető és művész-erősítő munkája is teljesen tudatos volt. Nyilván azt vallotta, hogy a legkisebb jó megsegítése többet ér, mint a leghevesebb hadakozás a rossz ellen. A kritikát különben is hiábavalónak és feleslegesnek tartotta. Véleménye az volt, hogy az emberi ostobaság lebíráhatatlan s vígasza, hogy a hamisat és rosszat legméltóbban az idő vágja le. Ettől csak egy alkalommal tért el.

*

1929-ben történt, hogy «A Toll» című folyóirat körvitát rendezett az „Ady-kérdés tisztázására” és

tőle is nyilatkozatot kért. A tisztázás — noha mindenki érzett tisztáznivalót — megható visszaemlékezésekre és rajongó áradozásokra volt újabb alkalom. A tíz éve halott költő akkor állt dicsősége csúcspontján, akkor fegyverezte le, sőt pártoltatta maga mellé hajdani ellenfeleit s azok szellemi örököseit. A tisztázni való nem kis részben az volt, hogy a költő elhangzott szólamai melyik pártban visszhangzanak legotthonosabban. Minden árnyalat magának követelte azokat.

Néhány hét múlva Kosztolányi megjelent Gellért Oszkár lakásán; táskájából nagyobb csomó kéziratot vett elő. «Felolvasok valamit, bár nem a Nyugatnak szántam», — mondta. Leült az egyik karosszékre, elrendezte a lapokat, majd — ahogy a dobogón, ezrek szeme előtt szokta — figyelmesen körültekingített. Félig háta mögött a falon megpillantotta Ady gipszből készült arcását. Erre helyet cserélt, szembeült a domborművel. «Még most megmondom, hogy kitűnő költőnek tartom», — mondta a szoborra tekintve. Olvasás közben is folyton arra emelte fel pillantását. Szinte annak olvasta fel a tanulmányt, hozzászólását a körkérdéshez.

— Mi a véleményed? — kérdezte, mikor befejezte.

Gellért az írást pamfletnek tartotta.

— Tudom — felelte ő. — Szánt-szándékkal löttem túl a célon. Csak ilyen erős taszítástól lehet remélni, hogy a kérdés egyensúlyba kerül.

*

A taszítás sikerült, az egyensúly nem. Felesleges megismételni, mi adta Kosztolányi kezébe a tollat, vitairatában ő ezt világosan megmondta. Amitől mindig húzódozott: az irodalmi közügy, sőt az «iro-

dalompolitika» terére lépett, de gyanútlanul megmaradt homo aestheticusnak. Módszerén sem változtatott, a politikai és a meggyőződése szerint ártalmas érzelmi elemeket az ízlés fegyverével akarta száműzni a művészetből. Azelőtt, mint láttuk, a jobb ügy érdekében bátorító például a jót emelte ki; most meghökkentésül a rosszat, nem kevesebb elfogultsággal: Ady alkotását is részleteiben támadta. Az alkotás engedett: nagy költőink között Ady az, akinek legtöbb rossz verse van. Az olvasók jórésze épp ezekért bálványozta a kitűnő költőt; a tisztázás tehát, bármily kegyetlen volt is, hasznosnak ígérkezett.

De a politikus ezúttal is legyőzte az esztétát. Ady — most derült ki — valóban kitűnő politikus is volt, ösztönös és látnoki. Nem nevezetes jövődöléseiben, persze, melyeket vele együtt az egész modern irodalom és publicisztika s azzal ellenzéki százazrek, köztük maga Kosztolányi is osztott, mert hisz, hogy csak a legfontosabbat mondjuk, a megjósolt nagy megújulásból sajnos semmi sem lett. Politikai lángelméjűsége abban nyilvánult, ahogy a szálak ösztönös szövésével művét igen sok politikai indulathoz odajűzte, valóban ifjú szívekben éltette tovább. Legjobban ezt is épp a nevezetes vita mutatta meg. Ha Kosztolányi a katolikusok, vagy a protestánsok, az istentagadók vagy királypártiak állásáról kezd harcba, egy pártot tán kerít maga köré, bár ez sem bizonyos. Így — olyan területre tévedve, ahol ő nem volt bennszülött — mindenkit nyakába zúdított párt-, kor- és felekezetre való tekintet nélkül.

A világháborút követő két évtizedben a bírálat ellaposult; emelkedettségét, mint mondtuk, az esszé vette át. Harci hevét az a politikai napilapokból elterjedt különös indulati műfaj, amely az irodalmat

is éppúgy párt és laptulajdonos szempontból ítélte meg, akár egy vágóhíd felépítését s amelyet röviden rágalmozási dühnek mondhatunk. A kihívott tárgyalagosság helyett Kosztolányi ezzel találta szemben magát.

A vita személyes kérdésbe fordult. Ki jobb költő, a támadó-e, vagy a megtámadott? És jobb magyar? És jobb haladó? És következetesebb a politikában? Volt, aki komolyan, kinyomtatott szövegben azt latolgatta, hogy kettejük közül melyik volt szebb férfi, sőt kilóra melyik nyomott többet. Mindezt csak a kor ábrázolására mondjuk el; ilyen időkben élt. A vitából aztán személy elleni hajsza lett. Kosztolányi állta. «Írhatnak még rólam ennél kicsinylőbbben?» — kérdezte, de csak magától. Majd ezeket a kísérteties sorokat vetette papírra: «Legfeljebb magukban kívánhatják izzón, hogy haljak meg szívszélhűdésben azonnal, vagy kapjak nyelvrákot és vágják ki tőből a nyelvemet.» A sorok közé még ezt toldta be: «aztán pedig évekig senyvedjek, mielőtt megdöglöm.» Ezt azonban sohasem adta ki. A vitát, ahogy e jegyzetekben leírta, «alázatos humorral» nézte. Valójában igen szenvedett miatta. Sose volt nagyon népszerű, most legjobb hívei is elhagyták. Kevesen álltak ki mellé. A vita, illetve a hajsza pedig áradt tovább.

Az ember elhül, hogy ki-minden avatkozott bele ebbe a merően esztétikai párbajba abból a táborból (az ujságíróiból), amelyet különös félreértéssel s érthetetlen göggel tölt el az az egyszerű ipari tény, hogy Horatiust épp abból az ólomból öntik, mint a tömeggyilkosról szóló tudósítást. A lényegyet alig emlegette valaki.

*

Annak tisztázásáról már lemondott Kosztolányi,

hogy ő volt-e kövérebb, vagy jeles pályatársa s hogy a nagy tolongásban azon az emlékezetes napon melyikük őse lépte át előbb a vereckei-hágót; nem felelt a támadásokra. Bár készült felelni. Iratai között sok idevágó jegyzet maradt. Apróbb papírlapokra hevenyészett sorok ezek, röpke gondolatok oly sietős lerögzítése, hogy írójuk gyakran még az alany és állítmány egyeztetésére sem ügyelt. Egy részük gyorsírással van írva. Szóval a legjellegzetesebben csak magánhasználatra szánt emlékeztetők. Sokáig töprengtem, lehet-e jogom közzétételükre; az író magánügye épp úgy szent, mint bárkié. Az effajta szellőztetést csak különös ok igazolhatja. Végül — Kosztolányi érdekét vélvén szolgálni — úgy döntöttem, hogy a *J e g y z e t e k*-ben közzéteszem azokat azzal a figyelmeztetéssel, hogy e sorok csak alapjai egy tervezett cikknek, az olvasó tehát ne irodalmi alkotásként olvassa azokat, hanem némi szemérmességgel úgy, mintha pillantása más magánlevélre esnék.

*

A *Jegyzetek*-ben talál bővebb adatot és magyarázatot az olvasó a könyv többi anyagára vonatkozóan is. Így a tanulmányok eredeti címére, megjelenésük helyére és idejére; ezeket — bár az író fejlődését helyükön jobban mutatták volna — azért hagytam hátra, mert a szöveg közt zavarták volna a könyv folyamatosságát.

Kortársnak azt tekintettem, akinek működése egy időbe esett Kosztolányi működésével. Kivétel csak Reviczky és Komjáthy, akiket azért kellett idesoroznom, mert a Vajdával záruló előző kötetben nem kaphattak helyet. A kortársak sorát maga Kosztolányi zárja, önmagáról írt vallomásaival.

Ebben a kötetben csak az író-kortársakról írt tanulmányai vannak. S ezek közül is csak a megholtakról írt tanulmányok. Az anyag így kerekült kötetté. Külön kötetre mennek a ma is élő magyar írókról szóló tanulmányai s további kötetekre azok, melyeket a külföldi írókról és személyesen is megismert más foglalkozású — színész, politikus, uralkodó, stb. — embertársairól vetett papírra.

Keletkezés szerint az első tanulmányt — a Komjáthyról szólót — húsz éves korában írta; az utolsót ötvenéves korában. E harminc év alatt életszemlélete sokat változott, ízlése alig. E harminc év alatt a legkülönbözőbb lapokba dolgozott. Művészi szempontjait ez sem befolyásolta. Sikerült e gazdag harminc év minden ideszánt tanulmányát felkutatni? 'Hálásan fogadom a figyelmeztetést a netán kimaradottakra.

Az anyag összegyűjtésében Kosztolányi Dezsőné és Gellért Oszkár, a gyorsírással írt jegyzetek megfejtésében Gyarmati Dezső dr. és Szabó Lőrinc volt segítségemre; őszinte köszönetet mondok nekik.

ILLYÉS GYULA

ADY ENDRE

1.

Vér és arany! . . . A reneszánsz véres és aranyos kora ragyog a szemembe, Benvenuto Cellinit, a kacagó, törön, véren és aranyon keresztül szeretkező és alkotó reneszánsz-művészt látom, a túlfeszített, izmos élet diadalmas, dagadó teljességét. Arról van szó, hogy Ady Endre versekben ugyanezt az életet éli, a vér és arany életét. A mi izgatott sietségű modern korunkban ő valósággal fürdik s tárt kebelével, nekiszegzett, dacos fővel megy neki mindennek, ami szép, ami új, ami élet. Ebben és nem holmi furcsa külsőségekben s bizarr eredetiségben van az új kötet súlya s ez az út jelzi Ady Endre mindig följebb kanyarodó hegyi pályájának magas céljait és meg-megújuló fejlődését.

Az emberi gondolkozás őrszemei a világ minden pontján észrevették a modern kor fuvallatát, sőt már a filozófiát is meglegyintette. Az amerikai pragmatizmus, amely intuitive nézi az életet és csak az emberileg érdekes és értékes momentumokat keresi, egyszerre átcsapott Európába is s az olaszoknál Giovanni Papini, a franciáknál Ravaisson, de főleg Bergson, a legújabb filozófia mestere, távol minden holt formától, már a véres, izgalmas életet formulázza s a *vécu*-t, az átéltet, a mozgalmas cselekvést ragadja meg. A líra ugyanezen az úton halad. Nem véletlen, hogy Ady Endre is új istenek-

nek gyújt tömjént és kegyetlen bálványukat, az aranybornyút őrző tánccal keringi körül. Nem azt írja, amit megtud, hanem amit tud, érez és lát, mert agyán ragyogó sorozatban villannak el az élet kinematográf-képei egy lírikus intuición önkívületében. Ekkor azután szavakat keres, csengő, különös, sejtető szavakat, melyekkel mondani semmit sem akar, csupán a fantáziánkat izgatja, hogy mi is lássuk, amit ő látott a lelke mélyén. Éterinjekciót ad a képzeletnek. Sejtet és elhallgat. Az igazi érzés távol, sötétben nyíló virágként illatozik felénk.

De sokkal gyöngébb a lámpásom, semhogy be tudnék világítani abba az izzó konyhába, ahol ezek a keserű, lángoló, új versek születnek. Ki vállalkozik arra, hogy még egyszer papírra lehelje ezt a bíborpiros életet, ezt a szilaj, szent szerelmet, ezt a sok hideglelős, holdfényes látományt összes finomságaival, kaján merészségével együtt? Írjuk le, hogy egy új arc néz ránk. Írjuk le, hogy míg a fiatal franciák és olaszok kétségbeesetten majomkodnak, hogy megrikassák a világot egy pár Verlaine-utánnal, addig a mi nábob-lelkű fajtánk egy erős, eredeti új költőt szült meg. Csak a mi földünkön történhetik csoda, ezen a túlzó, pazar, keleti magyar földön, ahol még a mocsarakba is csillagok hullnak . . .

*

Mert Ady Endre fájdalmasan, sírnivalóan, — ez a helyes szó — *tragikusan* magyar. Még sírása, még duhaj mulató-kedve is magyar, még örök tiltakozása is a kevély Kálvin protestálására emlékeztet. Egy született lázadó, aki tettek hiányában vers-katonákkal harcol s formák bilincset tör. Fejedelmi öntudata, gögös hite a méltóságos magyar

paraszté, aki érezve lelki nemességét, nyugodtan és bölcsen megveti a világot és senki különbet nem ismer el maga fölött. Az asztal-trónuson ül ő, a mámor-fejedelem s az élet, a vágy, a gyönyör lakomáján száz szál gyertyát, száz itce bort tétet maga elé és siratja magát és a népét. Petőfi óta poéta ily sokat és ily komolyan még nem foglalkozott a mágyarság végzetével. Ámde Ady Endre a meghiggadt idők árjában már másként lát, másként kell látnia és így nem kerülheti el a Byronok, Shelley-ek és Browningok sorsát, hogy nemzetgyűlölőnek bélyegezzék, holott csak a kis népek általános tragikumát dalolja s annak a kifordított, de nagyon igaz közmondásnak ad lelket, hogy az igaz költőnek mindenütt rossz, de otthon a legrosszabb.

Vajjon merre halad útja a jövőben? Ez az új kötet egy egész embert és egész költőt mutat be, aki millió és millió szállal kapaszkodik be az élet kérkérgébe s mindig emberibb lesz. Egyre közelebbről látja a halált, az ősi, legnagyobb problémát és egyre jobban szereti az Életet, amelyet titkos szimbólumává emelve, fogalmi szférákban mélyít el. Távolból egy asszony örök szerelme s a közeledő falu fehéres árnya kísért. Mintha egy ékes kürt-hang lenne a „leitmotiv“, mely később lassan-lassan könnyes zokogásba, fájdalmas és bölcs lemondásba fullad.

*

E gazdag gondolat- és érzésvilág mögött pedig egy diadalmas poéta áll, egy orosz-lánszívű, nemes napember lép ki a könyvből.

A kritikus itt leteszi a pontot, mert érzi, hogy kezében megbotlik a toll és akarata ellenére lírát ír.

Ady Endre annyira lírikus, hogy róla csak lírát tudok írni.

2.

Hadd jellemezzem Ady Endrét a saját ajkával, hadd írjam le a szót, aminél hamarjában jobbat nem tudnék lelteni az ő harcos költő-egyéniségének megérzékeltetésére. „Pacsirta-álcás sirály“: ez Ady Endre. Mintha megisméltódnék a multak játéka, ő sem lehet el a harc és kard nélkül, amint nálunk senkisé, aki valami újat akar, a poéta legkevésebbé. Katonái vagyunk a gondolatunknak és érzésünknek s nem tréfa és olcsó szellemeskedés, hogy mi lovas és szittya-hősök utódai még a szalonkabát alatt is kardot rejtegetünk, mert az álmaink jogáért is viaskodnunk kell. Félig-meddig talán a reneszánsz humanistáihoz vagyunk hasonlatosak ebben, akik egyik kezükben kardot, a másikban író tollat szorítottak, csak hogy mi nem heroikus pózból, hanem keserű szükségből, a magunk és igazunk védelmére tesszük ezt, úgy, hogy sokszor a jobb kezünkbe kell vennünk a kardot és — izgató harcok után, a béke treuga Dei-jén — csak a balunkkal írhatjuk meg azt, amit sietve el kell mondanunk.

Ady Endrének is így kellett írnia, az új költészet küzdelmében s minden szépség és elnagyoltság, nagyszerűség és naivság, befejezettség ebből a harcból született. A fegyverek közt nála nem hallgatnak a műzsák. Sőt éppen ez a szimbólikus líráért való hosszú és szívós csatázás fejlesztette ki szinte betegesen nagy költői öntudatát, amellyel még a versírás pillanatában is látja magát és azt az acélkemény hitet, amely a „Vér és arany“ minden sorából felénk kiált. Ady Endre új poéta, szimbólista költő. Nem az elsődleges érzést teljesen fedő legelső kifejezést keresi, hanem valami távolabbat,

igazabbat, az érzelmet a szavak perspektívájába helyezőt s szavai ezek az új-veretű, nagyon benső, a csiklandó érzelmek szüksége szerint átmódolt szavak tisztán arra szolgálnak, hogy — Tancredi de Visant idézzem — a legintímebb lelki folyamatosokat betűkkel és hangokkal külsősítse. Valami van benne Verlaine könnyes, fátyolos, letompított, szentimentális realizmusából, a befejezetlenség befejezettségéből, a tökéletlenség tökéletességéből, amely sohasem mondja ki az utolsó szót. Néhány hangból, pár álmos koppanásból, korhadt vén deszkák reccsenéséből boszorkányos finomsággal szűri össze az őszi lármát és mindnyájan érezzük az őszt. Párisban pedig búcsúzó, sápadt nyáron tréfás falevelek zörgése közt találkozik az ősszel. Igazi Rippl-Rónai-kép. Más talán jobban kisíkált volna a versorokat, de mi érezzük, ha csak egy hangot tenénk is hozzá, vagy csak egy betűvel lenne csonkább, már nem lenne oly egész, mint így, vázlatos befejezettségében. Neuraszténiás álma a jó Csöndhercegről, a vér és arany misztikus zenéje s könnyel és vérrel átítatott legnagyobb verse „Az ős Kaján“ mind erről az új művészetről beszélnek. Magyar versei, melyekkel újabban leginkább exponálta magát, visszaérzéseivel és merész előrenézésével új variációkat remegtetnek át a magyar lírán. Sok strófája oly ősi komolysággal, oly komorbusan zúg fel, mint egy elnémult Rákóczi-kürt.

Ady Endrénél, aki igazán egész költő és egész ember, különösen veszedelmes ez, mert poézise nem ott kezdődik, ahol az írás mestersége és nem ott végződik, ahol a nyomtatott szó hatása. Versei gyakran annyira hipnotikus hatásúak, hogy médiái leszünk s behúnyt szemünkkel tapogatjuk ki költői alakját és ha szeretjük, érezzük őt egészben. A kritikai spectral-analízis ilyenkor csődöt mond.

Az ultra violett-sugarak halkan, láthatatlanul elillannak az esztétika nagyító üvege alól. Egy embert látunk, aki itt él közöttünk a XX. század elején és viharos, szenvedélyes, fájdalmas életével, új verseivel egész szeretetet és egész gyűlöletet kap a kortársaitól. Szeretetet és gyűlöletet kérek én is a számára. Egész szívet és egész kardot!

3.

Ady Endréről, a régiről, a huszonhétévesről írok, kit húszéves koromban ismertem.

Különös, hogy most, mikor emlékeznem kell, csak ez jut eszembe. Ha valaki meghal, akkor a róla való emlékképek nem szaporodnak, de megkevesbednek. Az agyvelő az emlék-gerjesztő személy távollétében idegesen védekezik a feledés ellen és sebtében megrögzít egy-egy képet, egy-egy helyzetet a többiek rovására, melyeket aztán kislejtez. Innen van, hogy a halottak lelkünkben lévő képei merevek, mint a fotográfiák, ellentében az élők képeivel, melyek sohase készek és napról-napra változnak. Valójában tehát az ellenkező történik, mint a közhit tartja. Az élők képei elmosódtak, de tágak, mindent magukba foglalók, a halottakéi pedig élesek, határozottak, de pusztán néhány jellemző esetre vonatkoznak, melyet az emlékező a vérmérséklete, a szeszélye szerint többnyire önkényesen határoz meg.

Így látom én is a huszonhétéves költőt, mindörökre. Mire emlékezem? *Vészi József* és *Kabos Ede* lapjánál, a délután megjelenő *Budapesti Naplónál* reggelenként morcosan, idegesen leül egy íróasztalhoz, egy korsó sört hozat a szolgával és glédába állítja maga elé a cigaretták rendjét. Megjele-

nésében van valami varázsos és rábeszélő. Nem túlzott gonddal, de csinosan öltözködik és sohase borotvátlan. Barna zsakettje karcsúan símul testére, sűrű haját — eltakarva vele boltozatos koponyáját — rácsapja homlokára, melyet bevilágít dió-barna szemének tüze. Ismeretlenül is fölkelte a figyelmet. Ő a költő, az „új költő“. Szenvedélyek áradnak belőle, melyek rokonszenvessé teszik mindenki szemében. A kézfogás, mely másoknál afféle henyé társadalmi szokás, nála szertartás, mohón, kétségbeesetten nyúl a feléje nyújtott kézhez, mind a két kezével egyszerre, szinte reárogy. Perzselő melegséget tudott magából árasztani, egy-egy pillanatig. Mert ez a bűvölet azonnal eltűnt, mihelyt valaki (akárki) igazán a közelébe igyekezett férközni. Akkor visszavonult, elrejtőzködött, üvegfalal vette magát körül. Mindig éreztem végtelen egyedüliségét. Esténként néhányszor vacsoráztam vele az Andráshy-úti „Három holló“ vendéglőben, egy spanyolfallal elkerített asztalnál, mely hamarosan irodalmi központtá vált. Rendesen korahajnalig tartottak ezek a vacsorák. A vendéglőbe, mely ma a régi, boldog-budapesti életet idézi, káposztalevesre és forralt borra szoktak bevetődni az éji munkások, kis színészek, sáros, sötét és sápadt alakok s — szomorú munkájuk végeztével — a kóbor leányok is. Itt írta a szemünk láttára a „Beszélgetés egy szegfűvel“ című versét hajnal felé, a szivarhamus és boros abroszon s a költemény, mely percek alatt született meg, a bonyolult és megmunkált versformájával annyira készen szakadt ki belőle, hogy később se változtatott rajta egyetlen hangot sem.

Ezek a kézzelfogható emlékeken kívül van egy érzés-émlékem is, mely a maga elvontságában nem kevésbé éles és határozott. Ismeretségünk első

másodpercétől láttam, hogy bámulatosan öntudatos és biztos. Ekkor még kevesen figyeltek a nevére. Ő azonban teljes tudatában volt a jelentőségének és a súlyának, érezte, hogy minden szava, nyilatkozata, betűje pontos és sohase mutatkozott se kétkedőnek, se bizonytalanannak. Kéziratait (melyeket mindig vékony, finom selyempapírra, ceruzával írt) s autogrammjait királyi mozdulattal osztogatta rajongóinak. Némelyik író a művész örömeivel állapítja meg, hogy ezzel a munkájával meg van elégedve, amazzal pedig nincs. Ady Endre ritkán nyilatkozott a verseiről, mert tartott attól, hogy szépleleknek látszik. Gyűlölt és megvetett minden „esztétát“. Többet követelt az emberektől, mint az írók, kik egyes könyvük elismerését sürgetik, azt akarta, hogy higgyenek benne, teljesen és egészen, abban, amit megírt és abban is, amit elhallgatott, vagy csak megírandó volt, az egyéniségében és a küldetésében. Küldetésének ismerte a szereplését. Az, hogy tollat fogott, „praedestinatio“, eleve-elrendeltetés volt. Később, évek múlva, legenda keletkezett a személye körül, de ő már ekkor ebben a teremtményében élt. Öntudata kemény volt, mint a gyémánt.

Nekem több ízben említette, hogy az úgynevezett „művészettel“ keveset törődik s a versei élet-megnyilatkozások, melyeknek értékét a bennük foglalt élet határozza meg, az életet pedig ezerszer többre becsüli minden tintás és papirosos művészetnél. Akkoriban nem értettem meg. Ma már tudom, hogy ez a viselkedése csak védekezés hatalmasan lüktető írói ösztönével és nábobi becsvágyával szemben, melynek mindent alárendelt, még az életét is s a világszemlélete sokkal inkább, mint bármely más íróknál, művészetközponti. Az író néha áldozatot hoz az életnek. Ő mindent a művészeté-

nek áldozott. Párisba bujdosott, sohase mutatkozott szívesen emberek előtt, nagy társaságban. A halhatatlanságra készülőknek önsanyargató erkölcsi életét élte. Melegségét, lázát, kedélyét a verseinek tartogatta. Az „Élet“, melyet verseiben annyszor szólogatott, valami álmodott tökéletesebb és egészebb, összefogottabb, tehát költőibb élet volt s az igazi elől, mely a sárba húz, ösztönösen elzárkózott. Igen, ő a született alkotó, ki mielőtt írni kezdett volna, meghalt, megszűnt az élet számára, hogy függetlenül, tárgyilagosan és bátran láthasson. Ez az igazság.

Épp ezért fájónak és sértőnek találom, hogy a mai kor, mely épp annyira politikai, mint az, melyben indult, szereti bizonyos sallangokkal körülvenni nagy alakját, holott ő a pályája kezdetén az akkor jelentkező írókkal és költőkkel együtt legszenvédélyesebben azok ellen küzdött, kik az irodalmat politikával mérgezik el és hazafias (tehát gyakorlatian-hasznos) szempontok szerint ítélnék meg egy-egy művészi terméket. Mindegy, hogy ez a politika fekete-e vagy fehér, az irodalomnak egyaránt ártalmas. Vallom, hogy jelentőségét csak a művészet mércéjén lehet megállapítani. Érdeme nem az, hogy „megérzett“ valamit előre, de az, hogy érzett és hiánytalanul tudta kifejezni. A költő nem időjós. Petőfi például egyik versében megjósolja a harctéri halálát, a másikban pedig azt, hogy aggkorában hal el és unokák állnak ákácós sírjánál. Ma természetesen csak az előbbit emlegetik, az utóbbiról hallgatnak. Ady egy helyütt arról álmodik, hogy Párisban hunyja le szemét, másutt, hogy „breton parton sújt majd az álom“, ismét másutt, hogy „csúf Budapest lesz a ravatala“. Mind a három vers igaz. Mert az érzés igazsága van mögötte. De a költeményekben az avatatlanok — bizonyos

ujságírói romantika hatása alatt — még mindig előszeretettel keresik a valóság elemeit, a jóslatok beteljesülését és mikor egy-egy rokon kijelentésre bukkannak, úgy megörülnek neki, mint a gyermek, aki a versből kihallja a „cukor“ és „csokoládé“ szokat. A költő önmagát az alkotás emberfölötti öröméért alkot. Áll ez Ady Endre re, egyik legfajibb költőnkre is, ki küldet magában, mint magyar és újító is, csakhogy ért, minden fajisága, újravágyása pusztán számára és a művészi megfogalmazás által ékké. Tiltakozom tehát az ellen, hogy a politika az aprócseprő emberi ügyeknek ezek a kishivatalnokai ártsák be magukat a művészet dolgába. Ady Endre értéke nem változik, a politika ellenben minden pillanatban más és más lehet.

Egy tisztulatlan és művészetet felejtő korban ezzel a megjegyzéssel is tartozom emlékének.

4.

Az *Amicus*-kiadóvállalat megjelentette Ady Endre első verseskönyvét, mely 1899-ben látott napvilágot Nagyváradon Ábrányi Emil előszavával, „Ön nem az ügyes verselők, hanem a poéták számát szaporítja ezzel a kötetével“, írja az előszó szerzője. Értőknek, a nagy költő alapos ismerőjének érdekes és becses ez a kötet, mert mindenre kíváncsiak, amihez az elnémult író keze-nyoma ért. Kezdőversei is ereklyék. De mint ereklyékre kell tekintenünk, vagy tudományos anyagra. Az azonban, hogy a mai üzleties világban, bevezető és jegyzetek nélkül adták közre, úgy, hogy a tájékozatlan nagyközönség esetleg az utóbiakkal egy-szintű kötetet sejt-het benne, legalább is gondatlanság. Huszonkét

éves volt Ady Endre, nagyváradai jogász és ujságíró, mikor ezek a versei megjelentek, melyek közül többet bizonyára tizennyolc-tizenkilencéves korában írt. Itt még egyáltalán nem látjuk a költő később jellegzetes kemény arcélét. Ezek az évek a költő csecsemőkorát teszik. Vonalai elmosódók. Művészi formája — igazi műveltség még csak nem is sejlik. Olyan verseket írt, mint a „Vér és arany“, aki ezekben az években versel, az a magyar nyelvű Emil, Reviczky és Makai moderátora. A múltkor hallom rólam beszélt édes. „Még egyszer“, hogy emlékszik reám,“ Egyik verse címe: Jégpályán, másiké: Finita. Négy év múlva a „Még egyszer“ című kötetében már halljuk az ő hangját, aztán három évre az *Új versek*-ben kibomlik varázsos egyénisége.

Az, hogy valaki készen, teljes vértetben jelentkezik, irodalom-optikai csalódás. Ha asztalfiókjába zárja kísérleteit, melyekben formáit csiszolgatja, akkor egyszerre robban ki, ha nem, akkor látjuk indulását. Ez a kötet nekem művészetbölcseleti szempontból végtelenül értékes. Mi tesz valakit nagy költővé? Semmiesetre se érzéseinek, vagy gondolatainak színe, hanem a kifejezés, a művészi közlés tökéletessége. Mert ha szemlét tartok itteni érzésin és gondolatain, azt látom, hogy viszonya világhoz, emberekhez, körülbelül ugyanaz, mint később és a jövőben csak tágul, gazdagodik, megvilágosodik, ami itt csírában megvan, formát lel a kifejezhetetlenhez. Első verse édesanyjához szól, mint a „Vér és arany“-ban. Itt: „Édesanyám lelkem, sirasson meg engem“. Ott: „Csak azért volt ő olyan szép, Hogy ő engem megteremjen, Hogy ő engem megfogadjon S aztán jőjjön a pokol.“ A faluját is szereti: „Az én kedves kis falumban Karácsonykor Magába száll minden lélek.“ Később: „Hazamegyek a falumba“ című verse a „Vér és arany“-

ban: „Vagyok tékozló és eretnek De ott engem szánnak, szeretnek, Engem az én falum vár.“ Kuruci magyar hangja is hallik már: „A Rákóczi vén harangja Panaszosan szól a hangja, Ha megkondul, Elfelejtett, hősi korrul.“ „A minden titkok verseiből“: „Nincsen egy barátom S vércsillogva látom Utolsó kurucnak Erdemelt csúf sorsul Ott az árokpart alatt. Nincsen Lengyelország, Nincs hely a kurucnak S jaj annak, ki megmaradt.“ Egy pár hang a fáradségról és esendőségről. A nőt így szólítja meg: „... *Tettető* Madonnám.“ Első verse debreceni kötetében így kezdődik: „Rossz útra tévedtem, világ csúfja lettem...“ Utolsó verséből ezt a két sort: „Jobb nem vagyok, mint annyi sok más, *Egy beteg kornak dalosa*...“ Az első és utolsó dolog mindig jelképes és a fiatal költő, mikor sajtó alá rendezte kötetét, bizonyára nem ok nélkül tette oda nyitó és záró versnek ezt a két költeményt, mely hanyatló koráról emlékszik meg. Ime az anyag — az érzések és gondolatok anyaga — már készen van, csak a diadalmas kifejezésre, a formára vár.

Másik kötetét is az Amicus adta ki, szintén minden tájékoztató nélkül és elszórt újságcikkeit tartalmazza, melyek a nagyváradi lapokban s később a „Budapesti Napló“-ban jelentek meg. A gyűjtemény közel se lehet teljes. De belőle megismerhetjük a hadakozó újságíró. Ady Endre újságírónak is kitünő volt. Gyorsan dolgozott, közel hajolva a papírra, mert rövidlátó volt s ceruzával írt sorait törlés alig tarkította, akár vezércikket, akár fejcikket írt. Alkalmi jegyzetek ezek, melyeknek tárgya már sokszor homályos nekünk, vagy tüzes irodalmi csatározások az akkori hatalmasok ellen. Gyakran fölbukkan benne a zsidó-keresztény világszemlélet és a hellenizmus ellentéte, úgy, ahogy Nietzsche megfogalmazta. Később Párisba utazott.

Hetente két cikket tartozott küldeni, szerződése szerint. Ezeket a „Cluny“-ban, a „Vachette“-ben, vagy a „Source“ márványasztalánál írta délelőttönként, egy világos „bock“ előtt s a párisi posta rendesen hozta ritkasorú, állóbetűs kézíratait, hártavékony papíron. Akkoriban már fölkapta nevét a hír s szerkesztőségünkben, emlékszem, gyakran tünedeztek föl félénk, áhítatos fiatalemberek, kik a kézíratait elkérték és hazavitték.

Ezek a könyvek a régi idő emlékét gerjesztik föl bennem, mely az új-magyar irodalom aranykora volt. „Valaki az Értől indul el s befut a szent, nagy Óceánba“. Az olvasó úgy érzi, hogy az Érnél áll s az Óceánra gondol.

5.

Tisztelt hallgatóim, —

egy csodáról akarok beszélni.

Mert vannak még csodák.

Mi, akik annyi pusztulást néztünk végig, világok összeomlását, milliók halálát, tanui voltunk egy természetfölötti erőnek is: tulajdon szemünkkel láttuk, hogy alakul ki a mitosz egy ember körül, ki eszmévé válik és fogalommá finomul, hogy kezdődik el, szinte mindnyájunknak érzékelhetően, a legenda, Ady Endre halhatatlansága.

Ime, önök itt vannak, összejöttek, egy névben, mindannyian egy halott vendégei. Többen sereglettek ide, mintha élő hívta volna önöket lakomára.

Ez a csoda egyik része.

A másik része — a nagyobb — az, hogy akik itt ülnek, az ő jajától, dallamos sírásától terhesek s a levegő telítve van egy elviharzott élet hatalmas villamosságától. Nem kell idéznem a szellemet. A

szellem az itt van, nem sejtelmesen, hanem valóságban, emlékekben, verssorokban. Ha kiejteném egy szavát, ezen a termen delejes áramok futnának végig és visszhangoznák a többit. A *séance* már áll.

Nem is a túlvilági erőt szólogatom, hanem eltűnő alakját, hogy a lélekkel valami kapcsolatot találjak és megmagyarázzam a távolit, hogy támaszkodó pontokat találjak egy legendában.

Húsz éves koromban találkoztam vele, mikor ő még huszonhét éves volt. A *Budapesti Napló* szerkesztőségi asztalára görnyedt, hártyavékony selympapírra írt s rövidlátó szemével nézte a betűt. Láttam a kezdet kezdetén, akkor még nem beszéltek róla, poharak közt, fehér asztalnál, nyári hajnalokon, a világosodó Budapest ege alatt, a régi Páris-szálló udvarranéző kis szobájában, a második párisi útja előtt, sörényesen és ifjan, majd a dicsőség emelkedőjén, vörösbélésű téli kabátjában, fényben és összetépve, lángolva és rekedten nevetve, az ünnepeltetés estéin, végül csüggedten, a halála előtt, a Vörös Pálné-utcai lakásában, mikor karja már olyan vékony volt, mint egy kisgyermeké s szája megnémult.

Mennyi emlékfoszlány és mozaik-roncs.

Mégis megkérdezem, vajjon ez-e ő? Nem, ő az, aki itt van, a láthatatlan és titokzatos jelenlevő.

Minden halott titokzatos. Ott van valaki, ahol mi nem vagyunk, átesett azon, amin mi még nem esünk át és tudja azt, része annak a rejtélynek, melyet mi nem ismerünk. Ez az a szál, mely összeköti a várost a temetővel, a halottakat az élőkkel és megindítja a legendát. De az a költő, kit ma ünnepeünk, már életében, közöttünk járva is legendás volt és nagyon fiatalon, még a tömegektől, olvasóktól ismeretlenül is olyan varázst árasztott magából, a közvetlen érintkezésben is, hogy nem tudott neki

ellenállni senki, se barát, se ellenség. Hiszem azt, hogy testi mivoltunkban kifejeződik elhivatottságunk s arcunk, szemünk jel, a lelkünk ábrája. Ő ebben a tekintetben is költő volt, mágus volt. Aki meglátta, attól már az első pillanatban hitet követelt s lázas kézfogásával, dióbarna szemének büvös tekintetével, biztos szavaival, rengeteg levelével rabjává tette környezetét. Szellemidéző volt mindennapi életében, a saját szellemének elfáradhatatlan, makacs, könyörtelen hívogatója.

Vannak költők és művészek, kik csak írásaikban hisznek, gyötrődve, millió kétség közepette alkotnak s egyik munkájukat fölébe helyezik a másiknak. Ő, a kálvinista, mindenekelőtt sorsában és eleve-rendeltetésében hitt föltétlenül, az életét tekintette költői és művészi egésznek, mert tudta, nagyon tudta, hogy ez az élet több, mint élet, jelent valamit ezenkívül is, ősi és hősi példa, világító jelkép, melyet a halhatatlanságnak élt.

Itt az a csoda forrása, melyről előbb beszéltem. Az emberek pedig, művészethez értők és nem értők, nem is agyukkal, talán nem is szívükkal, hanem egész testükkal, közvetlenül, átvették tőle ezt az állati-isteni kisugárzást, az ő nagysága meggyőző parancsát s a nagy jelek, melyek a legendát éreztetik, a halhatatlanság elejét, már életében megtörténtek. Carlyle hőse, *the poet as hero*. Egyszerre itt és ott suttoztak róla, az ország legtávolibb pontjain, kapcsolódott mindennel és mindenkivel, az irodalmi harccal, közélettel, politikával is s dícséret, kifogás, elismerés, támadás, istenítés, rágalom csak az ő koszorúját fonta. Alig van magyar költő, ki már életében ilyen egyetemes hatást gyakorolt mindenkre s nagy tehetsége révén népszerűbb és becsültebb lett volna. Hívei a legjobbak voltak, az igazi írók, neki nem akadt olyan ellenfele, mint

például Berzsenyinek Kölcsey. Ismeretlen fiatal-emberek lopóztak közelébe és elvitték ereklyeként a még ismeretlen költő kéziratait s utána fordultak, mikor tovább hajtatott egy kocsin. Mert nemcsak jelképes költő volt, hanem jelképes élő is, misztikus születő és misztikus meghaló, kinek élete és halála úgy összezsundult, mint két verssor. A haldokló magyar aranykorban született s vele halt meg.

Engem ebben a pillanatban csak ez az érzés tölt el s ezt akarom átadni egészen, anélkül, hogy teljesen megmagyarázhatnám. Mi, akik közelebbről láttuk őt és ismertük, ma épp oly lelki távolságban vagyunk tőle, mint attól, akit sohase ismertünk, mint minden régi halhatatlantól. Az, aki szoborra merevedett, itt járt, de nem tudjuk, meddig szobor és meddig ember, meddig legenda és meddig élet, meddig tüzes iram a földön és meddig eltűnő lebegés a végtelenben. Most itt van, mindennél valóbban, a megfoghatatlan, mindenkit izgatva, vígasztalva, könnyeztetve, nyugtalanítva, kezdete annak, aminek nem lesz soha vége. A csoda megtörtént. „Valaki az Értől indul el s befut a nagy, szent Óceánba.”

6.

Ma öt esztendeje halt meg. Mi az értelme annak, hogy az élők, kik itt maradtak, összegyülekeznek, halálról és róla együtt beszélnek s egy gyászünnepélyen az ő verseit mondogatják, ki a halottak élén jár?

A halál az egyetlen múzsa. Őt nevezték hajdan a gondolkozók megihletőjének, ki sötét ujjával figyelmezteti őket a határra, a küszöbre, hogy minden ihletüket hozzá viszonyítsák. Mérték az, mely

nélkül hamisan mérünk. És fájdalom, mely nélkül hamisan érzünk. Általa találjuk meg helyünket a világban és egymás között. Gondolj arra, hogy száz év múlva mi lesz itten, ezen a helyen és künn az uccán és lakásodban, te nélküled, ti nélkületek, mi nélkülünk, hogy micsoda arcok emelkednek majd a nap felé és nézik az eget s akkor hirtelen megérted, hogy minden hazugságon túl ez az a testvériség, mely összeforraszthat bennünket.

Ha sohasem halnánk meg, akkor boldogok lennénk. De nem hiszem, hogy dalolnánk és nem hiszem, hogy a többiek figyelnének a dalra. Csak az istenek élnek örökké, kik tudják, hogy nem halnak meg és az állatok, kik nem tudják, hogy meghalnak. Ők a soha-el-múló jelenben mozognak s nincs se multjuk, se jövődjük. Az ő örökkévalóságuk azonban daltalan. Pusztán az embereknek adatott meg, hogy beszédes dalt mondjanak, szavakkal énekeljenek, melyekkel egyébként hétköznapiak apró-cseprő dolgaikat közlik. Így történik meg a varázs, hogy a szavuk, melyek csak a fogalmak jegyei — személyek, tárgyak, cselekvések váltói, — a mi szájunkon mást is jelentenek, mint amit jelentenek, szebbet, nagyobbbat, mindent egyszerre, mert távlatot nyernek attól a végtelen titoktól, mely mindnyájunkra várakozik, csillogását és árnyékát a rejtélynek, melyet mindnyájan magunkban hordozunk, mikor a világra születünk, csodálatosan élni egy darabig s aztán nemsokára csodálatosan elpusztulni. Ez oldja föl nyelveinket. Nélküle a költészet értelmét vesztené és szemérmetlenség lenne vallani, ezer magánügyünkről, csókról és sebről, mámorról és fejfájásról. Dalolhatunk, mert elmúlunk. Zarándokok énekét az emberek énekei. Mindig több rejlik bennük, mint amit érzékelünk. Cserébe azért, hogy a megsemmisülés gondolatát át-

fogjuk s emlékezünk kezdetre, végre, az egész életre, a változó igét, az ezer-színű jelbeszédet kaptuk, melynek édességéhez mérve keserű az ambrózia és savanyú a nektár.

Ne hívjuk tehát a költőt halhatatlannak. Régi szólam ez. Hívjuk inkább halandónak, mert ő az igazi halandó, ki mindenkinél jobban tudja, hogy meghal és naponta meghal mások helyett is. Aki a halállal szemben bátor, annak nincs képzelete. De a költő, ki maga a képzelet, mégis szakadatlanul farkasszemet néz vele s merész félelemmel, gyönyörű rettegéssel, hősi gyávasággal tekinti a veszedelmet, mely oly iszonyú, hogy nevet sem lel rá. Céltalanul víaskodik azzal, akit lebírni úgysem lehet. Sírkövet akar állítani önmagának, akár az ő egyiptomiak, kik a sarkophagok fedelére a bolyongó léleknek kimintázták a múmia hasonmását.

Ő is így tusakodott vele. Félt tőle, de eléje ment, megnézni. Nem állhatott ellen a nagy hívásnak, melyben fölismerte a végzet szózatát. Az Úr nagyon szerette őt és „tüzes gyors“ szívet adott neki. Testét rontva, önmagát perzselve, öntudatosan-öntudatlanul majdnem öngyilkos lett, hogy egészen meg ne haljon az időben. Hasonlított ahhoz a bíborköpenyes, koszorús pythagorikus philosophushoz, ki beleugrott az Aetna lángoló torkába, csak azért, hogy hírt hozhasson az embereknek a halálról.

De a görög bölcs nem jött vissza. Csak érc-saruit találták meg a kráter peremén. Ő azonban itthagytá dalait s bennük visszajön, vall a titokról. Most is beszélni tud. Mindgyárt meghallják, mit látott ottan.

Tisztelt szerkesztőség,

eleget teszek felszólításuknak s elmondom, hogy vélekedem Ady Endre költészetéről. Én ebben az ügyben eddig hallgattam. Mindössze három megnyilatkozásomra emlékszem.

Amikor a *Vér és arany* megjelent s Ady nevét még csak kevesen ismerték, két bírálatot írtam róla, fiatalon és lelkesen. Rámutattam, milyen gazdagodást jelent ez az igazán kivételes verseskönyv. Később, a halálakor egy cikkben számoltam be ifjúkori emlékeimről, a *Budapesti Napló*-nál töltött közös éveinkről, de már ekkor fölemeltem szavam az ellen, hogy ravatalát egyesek dobogónak használják. „Fájónak és sértőnek találom, — írtam 1919 március elsején a *Nyugat*-ban —, hogy a mai kor, mely épp annyira politikai, mint az, melyben indult, szereti bizonyos sallangokkal körülvenni... Mindegy, hogy ez a politika fekete-e, vagy fehér, az irodalomnak egyaránt ártalmas. Vallom, jelentőségét csak a művészet mércéjén lehet megállapítani... Tiltakozom az ellen, hogy a politikusok, az apró-cseprő emberi ügyeknek kishivatalnokai árt-sák bele magukat a művészet dolgába.“

Harmadik föllépésem már merőben sajátos volt. Pár évvel ezelőtt egyik napilapunk kézírásos hasonmásban tett közzé egy „eddig ismeretlen Ady-verset“. Mingyárt a közlemény alatt megszólaltatta a kritikusokat, a költő barátait, az irodalomtörténeti szakértőket, hogy mit tartanak felőle. Ezek a verset neki tulajdonították. Egyértelműen úgy vélekedtek, hogy ez a költemény irodalmunk gyöngye, a költészet remeke, sőt egyesek azt hirdették, hogy vele új korszak kezdődik értékelésében és irodal-

munk történetében. Én, aki a verset nyomtatásban elolvastam, afféle csinos formajátéknak tartottam, amilyent naponta többet lehet gyártani, fogadásból, pusztá időtöltésből. Amint a kézírásra esett pillantásom, fölismertem Juhász Gyula kezevonását. Nyomban megírtam, hogy a vers csak hamisítvány lehet. Cikkem másnap megjelent. Utána Juhász Gyula is közölte, hogy a verset tényleg ő írta, tréfából, egy nagyváradai szerkesztőség íróasztalán, alákanyarintotta Ady nevét, aztán a kézirat annyi más ilyen szeszélyes rögtönzéssel együtt elkalódott. Kétségtelen, hogy én nem tévedtem. Igazamat megerősítették az írásszakértők is. Aztán következett azonban az érthetetlen. Az ügy fölött egyszerűen napirendre tértek. Az a vers, mely a minap még gyöngyszem volt és csoda, nem jelzett többé új korszakot irodalmunk történetében, elfelejtődött, a semmiségbe süllyedt. Ellenben a vidéki ujságok hónapokig ádázkodó cikkekben támadták szegény, ártatlan Juhász Gyulát s kegyeletsértő plagizátor-nak nevezték őt, aki végtére az irodalmi orzás ellenkezőjét követte el, amennyiben egyik versét titokban — ajándékul — átnyújtotta költőtársának.

Ekkor kissé gondolkozóba estem. Úgy láttam, hogy az a divat, mely Ady személye körül tombolt, immár elvált munkáitól, független tőlük s azoknak, akik néger-lármával körül táncolják, egészen mindegy, hogy mit alkotott és mit nem, csak az a fontos, hogy unos-untalan tápot leljenek ideges lelkesedésük szítására. Egy legenda keletkezett, mely ártalmára van neki is, az irodalomnak is. Akkor szóvá akartam tenni mindezt a sajtóban. De oly ingerültséget tapasztaltam hívei részéről, hogy mást határoztam. Fölkerestem egy könyvkiadót. Közöltem vele, hogy írok egy tízíves könyvet Adyról, szembeszállok az őt körül felhőző divathóborttal, az

írástudatlanok árulásával, a halhatatlanság puszi-
pajtásaival. Közben természetesen igyekszem majd
megkeresni helyét irodalmunkban „tárgyilagosan“,
amennyire egy embertől kitelik s kimutatni nem
csekély művészi értékét és óriási művészi fogyat-
kozásait, költői fejlődését és hanyatlását, a modo-
rosságban való megrekedését és a politikától való
elkorcsosodását. A kiadó ajánlatomat örömmel fo-
gadta. Azonnal szerződést kínált. Meg volt győ-
ződve, hogy az üzlet jó, a könyvet kapkodni fogják.
Amint azonban elváltunk, hosszan szorongatta ke-
zemet, meghatottan, majdnem könnyekkel szemé-
ben figyelmeztetett, hogy gondoljam meg a dolgot,
végre nekem családom és gyermekem van.

Ez a jóindulatból fakadó tanács előbb megmoso-
lyogtatott, aztán megdöbbsentett. Rájöttem, hogy
egy vallással állok szemközt. A vallásos érzést tilos
sérteni. Azokkal, akik hisznek, nem lehet és nem
szabad vitatkozni. Közvetlen a háború utáni kor-
szak mindenütt a világon a rajongó, türelmetlen,
félművelt emberek Eldorádója volt. Egymásután
tűntek föl Ady bibliamagyarázói. Ezek a verseit ré-
szint fizikai, részint metafizikai szempontból osztá-
lyozták, elsavanyodott, ködös agyukkal belepapol-
tak tücsköt-bogarat, minden zenére süket fülükkel
tagolgatták ütemeit s színes, dagályos visszaemlé-
kezésekben örökítették meg azt a mozzanatot, mi-
kor találkoztak vele. A szemtanuk és életrajzírók
könyvei előntéssel fenyegették könyvtárszobánkat.
Arany Jánosról, költői nyelvünk törvényhozójáról
egy félszázad alatt huszadannyi könyvet sem írtak,
mint róla pár év alatt. Jóslatokat olvastak ki ver-
seiből. Ámuldoztak azon, mennyire valóra vált az
a megrendítő jóslata, hogy egykor minden rosszul
fog majd végződni. A csecsemő bölcsője mellett
pedig akárki megjósolhatná, hogy az végül biztosan

meghal és koporsóba kerül. Délelőtt Ady-matinék voltak, délután Ady-délutánok, este Ady-esték. Izgatott tömegek öklelöztek jegyekért s a zenekari ülések pótszékein gyakran lehetett látni kisfiúkat a dadájuk kíséretében, míg a Petőfi-centenárium alkalmával hangversenytermeink kongtak az ürességtől. Egy ügyvéd barátom azzal örvendeztetett meg, hogy ötéves kisleánykája értelmesen, helyes hanghordozással elszavalta nekem a „Léda ajkai között“ című verset. Egy belgyógyász valamelyik vidéki ujságban kereken kijelentette, hogy Ady „nemcsak ennek az országnak, hanem talán az egész világegyetemnek is legnagyobb költője“. Politikusok hasznos irányelveket vontak le költeményeiből. Szemünkre lobbantották, mért nem követjük „Ady Endre *tanait*“ s „mért nem váltjuk *azonnal valósággá*“. Általában nem mult nap, hogy ne nyilatkozott volna valaki, aki nálunk irodalomról nyilatkozni szokott: egy képviselő, egy államtitkár, egy püspök, egy vezérigazgató, vagy egy bankár.

A vita rendesen akörül forgott, hogy Ady hazá-
áruló-e, vagy sem, nemzetközi-istentelen, vagy fa-
jához szító, hű magyar. E vitatkozók nagyrésze év-
százados betűiszonyban szenved. Nem szeretik ők a
betűt annyira, hogy önmagáért szeretnék, hogy el-
felejtenék azt, mit jelentenek a szavak, hanem min-
denáron valami nekik hasznost óhajtanának belő-
lük kihámozni. Megrémülnének, ha közölném ve-
lük, hogy a latin népek az irodalmat a betűről ke-
resztelték el literatúrának. Sohase lehet őket meg-
lepni, amint *Arany*-t olvasnák, *Petőfi*-t idéznék,
vagy *Berzsenyi*-vel aludnának el. Annál többet em-
legették Ady nevét. Vitájuk során nem tudtak meg-
egyezni egymással. Mindkét fél körömszakadtig
ragaszkodott politikai meggyőződéséhez, mert az
tényleg fontos volt nekik, de végül készségesen

megegyeztek abban, hogy Ady költői mindenekelőttiége nem lehet vitás, mert az irodalom nekik egyáltalán nem volt fontos. Akadtak olyanok is, akik megtértek. Nyilvánosan, bűnbánóan bevallották tévedésüket. Tudván, hogy Ady föltétlen, minden bírálat nélküli elismerése, egyedülüdvöztőnek való kikiáltása a legolcsóbb alibi-igazolás a műveltség ellen s a legjutányosabb tagsági jegy az értelmiség úri kaszinójába, hangjukat rezegtetve, bizonyos álpátosszal jelentették ki, hogy nem bánják, négyeljék föl őket, de mégis kimondják, hogy Ady a földgolyó egyetlen poétája.

Az írástudók, a költők és írók, akik egyedül vannak hivatva ilyen pörökben dönten, távol állottak a műkedvelők e szomorú játékától. Néha borzongva, néha mosolyogva szemlélték, hogy fonódik egy koszorú csupa félreértésből. Nem vettek részt a népünnepélyen. Egyre inkább növekedett azoknak a száma, éppen a modern, európai szellemű irodalom legkülönbjeiből, akik a fékevesztett tömjenezők magasztalását gyermekesnek találták s úgy érezték, hogy Adyt mint költőt és művészt példátlanul, igazságtalanul, okatlanul túlbecsülik. Kritikájuk jobbára megegyezett. Azok a szempontjaik is, melyek alapján meghozták ítéletüket. Mindezt szerették volna kikiabálni. Ellenben a divat háborgása megakadályozta szándékukat. Így sohase mondhatták ki róla csorbíthatlan véleményüket, mely bizonyára tiszteletreméltó, mint minden csorbíthatlan vélemény. Hallgatniok kellett, mint egykor, régen.

Akkor más volt az akadály. Annakidején, hogy Ady gyönyörű indulása után egyre-másra ontotta vegyes értékű verseit, majd zuhanni kezdett abba a tűrhetetlen modorosságba, mely végül teljesen elnyelte, ellenségei oly alantas szempontból, oly barbár politikai ürügyek alatt kapcáskodtak bele, oly

cudarul megtagadtak minden értéket kitűnő verseitől is, hogy a jobbak, a lelkiismeretük s az ízlésük nevében átalloztak kifogást emelni ellene, még magas, művészi okokból is, különben még úgy tetszhetett volna, hogy az írástudók az írástudatlanokkal cimborálnak. Az, amit hajdan ez a belátásuk tilalmazott, később elvakult fullajtárjai miatt vált lehetetlenné. Nálunk pedig az irodalmi vélemény-szabadság elég erős lábon állott. Egyik kritikuskunk megírta, hogy *Madách* nem tehetség és Az ember tragédiája fércmű. Ady egyik ujságtárcájában megállapította, hogy *Arany János* — az *Őszikék* költője, ez az ideges és szent rémlátó, ez a szeplőtelen művész, kinek kezében minden rög gyémánttá válik, nem is költő, hanem afféle „verselő nótárius“. Sokan homlokegyenest más nézetet vallottunk és valunk. Mégis tiszteljük az ellenvéleményt. Ady köre azonban mindig idegrohamot kapott, mihelyt egyesek arra céloztak, hogy a vezért kissé túlértékelik. Határozottan szerencséje volt mind az ellenségeivel, mind a barátjaival. Nekik köszönhette, hogy róla soha egyetlen sor irodalmi kritikát nem írtak, csak otromba ledorongolásokat és hozsannás beszámolókat, csak pártköri förmedvényeket és émelygő áradozásokat, melyeknek hőfokát nem egyszer maga a költőfejedelem szabta meg. A kritikát, a legenyhébbet se bírta el. Amikor egyik kitűnő kritikus történetesen tárcát írt *Babits* Mihályról, kétségbeesetten panaszkodott levelében, hogy a kritikus „elhagyta“. Akik körülvették őt, érzékenységet óvatosan kímélték. Sikerült úgy beállítani, hogy egész életében tiport, félreismeret lángész volt, akit mindenki üldözött s míg hiába házalt becses kézírataival, másokat, silány féltehetségeket, rongy verselőket emeltek fölébe. Ez a beállítás, mely gyökeret fogott az ellenzékieskedésre hajlamos nagy-

közönségben, szemenszedett hazugság. Tragikus élete volt. Sokat szenvedett, betegeskedett, nem találta meg a harmóniát magával s fiatalon halt meg. Egy költői pálya boldogságát azonban nem lehet polgári mértékkel mérni. Mint költő szerencsés volt, talán minden magyar költő közt a legszerencsésebb, mert kortársaira jelentős hatást gyakorolt, mely gyakran ugyan nem volt művészi, inkább társadalmi és politikai, de hatásnak tagadhatatlanul nagy volt. Költeményeit szívesen közölték, mint ritka ékességeket. Már életében divat, lárma, dicsőség vette körül. Valószínűtlen, hogy ebbe, vagy abba az irodalmi társaságba kíváncszott volna. Utazott, külföldön is élt huzamosabban s végül a csucsai kastélyból keletkezte írásait. Kis hazája többet nem adhatott neki. A költőknek általában fukarul osztogatják a földi javakat, nemcsak nálunk, hanem más, gazdagabb népeknél is. *Verlaine* öregkorában lakás híján kávéházakban halt. Az álromantika tehát ne tartson vissza a kritikától.

Mi is tarthatna vissza? Talán az a meggondolás, hogy halottakkal udvariatlanság harcolni. De vajjon halott-e? Neve biztos fénnel ragyog. Sokan, akik ma élnek, nem élnek annyira, mint ő. A másik meggondolás az lehetne, hogy féltékeny vagyok rá. Ez igaz. Féltékeny vagyok egy olyan mérhetetlenre dagasztott hírnévre, melyet jogtalanul és hazugnak, kártékonynak és megtévesztőnek érzek. Minden nagy költőnk, minden értelmes, művelt olvasónk nevében vagyok rá féltékeny. Letagadnom ezt álszemérem volna. Ez a féltékenység jogos. Minden kritika első, ősi mozgatója a féltékenység. Ha versei, amint kürtölik, mind remekművek, a kritika úgyszólván visszapattan róluk. De ezt a kritikát most állnia kell. Kevés író van, aki oly elmerülő szeretettel foglalkozott élők és halottak, fiatalok és öregek

munkáival s annyira nem szégyelte, hogy rajong azért, amit jónak tart, mint én. Mi, írók, olyan pályán mozgunk, ahol mindenki a vetélytársunk, aki évezredek óta valami nagyot alkotott. Esztelenség, hiábavalóság volna rájuk irigykedni. Az érték mindnyájunk érdekét szolgálja.

Érdekem sincs más, hogy közvétegyem ezt az írásomat, csak az igazság érdeke. Érdekem ma is inkább az volna, hogy hallgassak. Ha egy költő letessékel egy másik költőt arról a trónusról, ahová ültették, a támadót nem szokták megkérni arra, hogy ezek után kegyeskedjék elfoglalni a helyét. Inkább arra van példa, hogy a korszellem azokat kegyeli, akik hízelegnek neki. Ezeknek esetleg hajlandó egy-egy helyet adni Ady elképzelt szobra körül, ha nem is közvetlen mellette, mint főalakoknak, hanem mint szerény mellékalakoknak, akik valahol lenn a lépcsőn, mint nemtők, vagy kis apródok vánkosan nyujtják fölfelé a babérkoszorút a költőfejedelemnek.

Pontról-pontra elmondom, úgy, ahogy bennem él, mi idegenít el ettől a költészettől. Véleményemet nem tartom csálhatatlannak. Csak egy ember szava ez. De egy olyan ember szava, aki pályája során elégszer tanuságot tett arról, hogy hű egyetlen meggyőződéséhez és hitvallásához, az irodalomhoz s a jobb- és baloldal íróit pártatlanul ítéli meg. A vitairat természetéből folyik az is, hogy nem időzöm ama versei mellett, melyeket az elsők között ismertem el, hanem azokat a különbségeket emelem ki, melyek elválasztanak tőle s munkásságát a szememben inkább ellenszenvessé, mint rokonszenvessé teszik, inkább korccsá, felemássá, mint egészszé és tökéletessé. Természetesen azon igyekszem, hogy kisebbítsem költői hírnevét, melyet túlzottnak tartok és azokkal, akik még gondolkozni hajlan-

dők, szintén elfogadtassam álláspontomat. Elejétől végig egyoldalú maradok, szeretetlen is, mert — amint kijelentettem — nem szeretem őt, de remélem, hogy nem leszek sem pártoskodó, sem igazságtalan.

Gondolatvilágának főtengelye: a messianizmus. Az a tudat, hogy a világ boldogtalan s az a hit, hogy valakinek, egy új megváltónak kell jönnie s az majd mindent egy csapásra jóvátesz és rendbehoz. Ezt a keleti miszticizmust átveszi minden prófétáló kenetességével s megfejelve újabb szózatokkal, valami ellentmondó bölcseletté gyúrja. Állandóan szólogatja a Holnapot, mely szebb lesz, mint a Ma, vagy a rút Tegnap. Az a huszonnégy óra, mely ez időhatárok között elmúlik, döntő. A nagybetűs szavak titkos jelképek gyanánt szakadatlanul ismétlődnek verseiben. Nem egyszer ezt olvassuk: *Mák*, ami nem az ismert növény, hanem a „ma“ többesszáma s egy ízben ezt is olvassuk: „életemnek csak *mája fázik*“, ami nem az ismert epeválasztó szerv, hanem a „ma“ egyesszáma. Úgy látszik, hisz abban, hogy a Ma, mely tegnap még dicső Holnap volt, és holnap már rút Tegnap lesz, nem hasonlít lényegében minden siralmas naphoz, mely a világ teremtése óta lepergett a boldogtalan, szenvedésre és halálra rendelt emberiség fölött s abban is hisz, hogy évezredek lesújtó tapasztalata egyszerre semmivé válik. Tehát ha nem is huszonnégy óra, de kétszáznegyven nap, vagy kétezernégyszáz esztendő meghozhatja a végleges, örvendetes megoldást. Peszsimizmusa ennél fogva nem mély, csak külsőleges. Alapjában egy felületes, könnyen hívő optimizmus lakozik benne.

Lehet, latin műveltségem és hajlandóságom tesz képtelenné arra, hogy bármely ilyen mítoszt, bármely ilyen bölcseletet elfogadjak. Szeretem az élet

tragikumát színről-színre, a maga nyersségében, a legnagyobb fényben szemlélni. Logikai ellentmondásai talán ezért bántanak. Tudom, egy költőtől nem szabad betű szerint való logikát követelni. Végre ő nem az értelemre, hanem az érzésre föl-lebbesz. Világnézete azonban annyira sérti értelmemet, hogy érezni is képtelen vagyok vele. Hangja nem oly meggyőző, hogy bírálatomat el tudná némitani. E messianizmus által elveszti idegrendszerrel való kapcsolódást. Nem meri tudomásul venni a könyörtelen, pogány természetet, melyben sokkal több rejtély van és rémület, mint efféle kölcsönként kabbalisztikus építményben. Ez eltakarja előle azt, ami igazán fontos, létünk változhatatlan siralmát s kisebb dolgok felé irányítja figyelmét.

Ő maga is „küldetést” érez, még pedig többfélét. Az első körülbelül az, hogy ennek a földnek a Messiása legyen. Hogy miből áll ilyenfajta küldetés, nem tudjuk. Gyakran halljuk, hogy „harcol” és fajtáját ostromozza a jövő felé. A beállítás kissé az irodalomtörténeti könyvek mintáira emlékeztet. Hiszen a politika manapság mindenütt mesterség lett és tudomány. Éppen ezért a politikai költészet pusztulóban is van. Egykor, mikor az élet még nem hasadt rétegekre a munkafelosztás elve szerint, a társadalmak régi szerveztlenségében, mikor a sajtó, vezércikk, kortesbeszéd, parlament nem szippantotta el minden mondanivalóját, még lehetett tárgya és értelme. Tyrteus, aki egy kezdetleges ókori társadalomban „lanttal kezében buzdítja a csatát”, azért megrázó, azért nem nevetséges, mert van reménye arra, hogy szavának közvetlen hatása is lesz. A modern költőnek alig. Vajmi kevésbé valószínű, hogy egy költő, a jelenkor reklámparkjai, kormányrendszerei közepette mindaddig követeli verseiben az általános, egyenlő, községek is

kiterjedő, titkos választójogot, a hadikölcsönök valorizációját, a munkáskórházakat és napközi otthonokat, míg azokat meg is adják. Aki komolyan és őszintén ilyen hivatást érez magában, az helyesebben teszi, ha hatásosabb eszközökhöz folyamodik. Mint képviselő, vagy utcai agitátor inkább előmozdíthatja célját. A költő a kifejezés művésze. Hivatása az, hogy a benne alaktalanul forrongó természeti erőket, melyeket értelemmel nem lehet megközelíteni, érzékletesen megformálja, mintegy létezőt teremtve a megfoghatatlanból s ezzel a roppant munkával véget is ér hivatása. Ha politikai költészetre vetemedik, két veszedelem fenyegeti. Vagy néven nevezi, hogy mit akar s akkor tartalmaz, de művészileg lapos és unalmas. Vagy pedig csak céloz erre, messziről, tétován s akkor puffogóvá, fráziscséplővé, jelszavassá válik, afféle dörgedelmes néptribunná.

Ady — ez tagadhatatlan — elsősorban mint politikai költő híres, emlegetett. Művészi szempontból itt támadható legerősebben. Az írástudatlanok, akik egy költőt mindig az életkörülményei s a témái szerint ítélnék meg, nem pedig a belső mivolta, vagyis a művészete, a formája alapján, szeretik Petőfivel együtt emlegetni, melléje, sőt sokszor magasan föléje helyezni. Ady nem bírja ki az összehasonlítást ezzel az isteni zsenikölyökkel, aki a világirodalom legáradóbb, legtermészetesebb, leggazdagabb, legrokonszenvesebb, legösztönösebb, legfrissebb, legcsodásabb lírai lángelméje. Petőfi huszonötéves korában hal meg s akkor be is fejezi megmagyarázhatatlan, őseredetiségéből táplálkozó fejlődését. Ady ebben a korában még kortársainak zsúrversikéit utánozza. Petőfi magábaöleli az egész életet, minden nagyságot és kicsiséget, minden tragikumot és kómikumot, aminthogy ez a kettő soha

sincs külön-külön, hanem együtt, örökös kölcsönhatásban. Ady attól kezdve, hogy párisi tartózkodása alatt megleli hangját, a politikai küldetés és halál pózában áll, anélkül, hogy kimozdulna belőle. Petőfi a legmélyebb értelemben humoros is. Ady humortalan, száraz és izzó. Petőfi ragyogó megfigyelő, éles elme, a valóság érzékletes művésze, alakjai lélegzenek, tájképei élnek, még prózája is folyékony. Ady prózája csak a hírlapi vitában melegszik föl, különben csikorgó, kurtalélegzetű, emberei papírosfigurák. Petőfi tanult fő, literátus, a betű tisztelője, *Shakespeare* ihletes fordítója. Adynak a francia szellem a pórusáig se hat, műveltsége újságíró, értesültsége kávéházi. Petőfi, aki sohase látta a tengert és Ausztrián kívül nem járt külföldön, világvárosi jelenség. Ady minden Páris rajongása ellenére, nem az. Petőfi nyugateurópai formában fejezi ki, hogy magyar. Ady mellőngető, magyarkodó formában fejezi ki, hogy nyugateurópai. Petőfi bátor, lehorgadó, bohém, családias, zord, bájos, hetyke, meghitt, kitartó, szelles, sötét, vitor, bölcs, izgága, csüggedt, szilaj, tartózkodó, kandi, hű, csapodár, önérzetes, öngúnyoló, egy élő, szeszélyes, örökké változó ember. Ady mindig csak a szomorú Vátesz. Petőfi egyszerűen a nép fia, törőlmetszett demokrata, senki más. Ady szintén demokrata, de túllontúl sokat emlegeti, hogy úr is, Ond-vezér ivadéka. Petőfi forró egyéniségében minden ellentét, minden ellentmondás szervező olvad. Adynál néha csodálkozom, hogy a dekadens énekes Esze Tamás és Tyukody pajtás kuruc „komája” is — Petőfi hazafisága a földé, a gyermeki, ősi kegyeleté, egy néppé tágult családé, az ösztöné. Ady egy tudományos értelmi tételre esküszik, az ő „szent jásziság”-ára. Petőfi forradalmi heve, az úri renddel való vagdalkozása, ki-

rálygyűlölete, fennkölt világpolgársága, az őszinteség elsöprő erejével hat, mert mögötte egy gyermeklelket érzünk, a hit ércfedezetét.

Csak egyetlen dolog indokolja és fogadtatja el a politikai költészetet: a teljes elfogultság. Az az elfogultság, mely nem tekint se jobbra, se balra, hanem vakon hisz abban, amit hirdet, végletek közt hánykolódik, nem bánva, hogy fölszakad belőle a természet minden sara, önzés, gyűlölet, harag. Efféle kitárulás megrázó, mert emberi és szép is lehet, mert a költőnek művészi lendületet, teremtmő erő adhat a dühe.

Adynál ezt ritkán tapasztaljuk. Politikai verseit többnyire megrendelésre írta a napilapok tárca-rovatába, vagy a Galilei-kör március 15-iki ünnepére, mintegy versenyezve *Ábrányi* Emillel, aki ezen a napon csengőbb rímekben és ötletesebb formában a másik, jobboldali táborot szolgálta ki. Ezek a versei nagyhangúak, döcögősek, fáradtak. Olyan általánosságokon nyargal, melyeket egy névtelen vezércikkíró is átallana vállalni. Emellett kétkedő. Vajjon hogy gyúljak lángra ezeknél a formában is ósdi rigmusoknál, melyekben a szavak kacér magakeltéssel handabandáznak, mikor csak így biztatja ifjú társait:

„Indultok? jó, ideje már bizony
(Tartok veletek váltig, holtig, persze)
Bízom egy kicsit és mégse bízom.“

(Levél ifjú társakhoz.)

Máskor ilyen suta:

„Igaz álom a merész álom,
Hol megnő az álom mezője
S ahol minden ember, ki igaz
Mindenkinek dacos szeretője
S aho va majd vérhajók visznek.“

(Igaz, utcai álmok.)

Ez az erőteljesebbek közül való:

„Minden a Sorsé, szeressétek
Őt is, a vad, geszti bolondot,
A gyújtogató, csóvás embert,
Úrnak, magyarnak egyként rongyot.

Mert ő is az Idő küldöttje,
S gyújtogat, hogy hadd hamvadjon össze
Hunnia úri trágyadombja,
Ez a világnak nem közösse.“

(Rohanunk a forradalomba.)

Végül álljon itt ez a szak, szintén egy az úgynevezett „harcos“ versekből:

„Tavasza van, hejh, újjé, Tavasz van.
S kik szomorúak magyar *honban*
Nagy keserű cukros szorgalomban
Búsan és bátran tartják a fejük
Ha nincs is ez mindenütt
De mi vagyunk.

(Költők tavaszkor énekelnek.)

Bocsássanak meg nekem, de ezek a költők tavaszkor éppoly lazán és üresen énekelnek, mint valaha néhai Hazafi Veray János a megrovási kalandjaiban. Lépten-nyomon elének bukkannak ilyen helyek. Aki nem sajnálja a fáradságot, cifrábbakat is találhat, százával. Tudjuk, minden költőnek van több-kevesebb gyöngye alkotása. Adynál azonban egyenesen ijesztő a sok holt anyag.

„Krisztuskodása“, messiási elhívottsága, politikája csak az egyik küldetése. A második küldetése a költői. Valójában az első és egyetlen. Nemrég közzétett leveleiből kiderül, hogy életének becsvágya, aggodalma kizárólag a hírneve volt, melynek ébrentartásához minden eszközt igénybevett. Szinte megindító olvasni, hogy alázkodik barátjai előtt,

hogy kapkod fűhöz-fához, hogy kel föl álmatlan éjszakán föladni egy jól irányzott irodalmi sürgönyt, hogy hoz működésbe egy emeltyűt, mely majd őt lendíti magasba. Őszintesége ezen a téren lefegyverező. Legtöbb mai író magánélete ilyen. Végre munkája áll a képzelete központjában s ez természetes és tiszteletreméltó. De ő a harcot átviszi verseibe is. Ott is „harcol“, a dicsőségért. Ezt is csak harc alakjában tudja elképzelni. Célja elismertetni, hogy ő a legkülönb költő. Irodalmi ellenlábasait csípős, névre szóló bökversekben támadja, elméskedő, de nem elmés gúnnyal, mert ehhez nem volt képessége. Később diadalmasan állapítja meg: „Kezdenek nyakukba venni.“ Másutt szintén egy költeményében ezt írja: „Ma én vagyok a legkülönb“, ami azt jelenti, hogy ő a legelső magyar lírikus s nem a második, vagy esetleg a harmadik. *Nur die Lumpen sind bescheiden.* Mi is szeretjük a büszkeséget és megvetjük a kucorgó szerénységet. De ez a rímes vallomása kevésbé rokonszenves, mint leveleinek prózai vallomása. Az ilyen irodalmi önszemlélet egy költeményben fölöttébb félszeg. Egy költő az ihlet önkívületében láthatja magát félistennek, lángfelhőnek és leopárdnak, de nem láthatja magát az íróasztalnál, amint megírja azt a gyönyörű versét, melyben azt írja meg, hogy a többi verse szintén ilyen gyönyörű: nem méricskélheti pályája mérföldköveit, nem adhat magának érdemjegyeket és nem nevezheti magát egy önképzőkör legelső növendékének. Milyen felületes lehetett annak az ihletnek delejes álma, melyben efféle költemények létrejöttek.

Mindenesetre súlyos vád egy költő ellen, ha valaki azt állítja róla, hogy nincs benne ízlés. Adynak, különösen a kezdő korszakában gyakran vannak ihletes pillanatai, amikor az alvajáró ösztönével

biztosan leli meg a hangját s diadalmasan végig-
énekeli nótáját. Művészi ízlése rendes körülmények
között ki-kihagy. Ekkor riadtan észbekap. Leplezni
próbálja pőreségét. Valami kacskaringós, agyafúrt
elkényszeredett stílust húz magára, mely alól mind-
inkább kikandikál ízlés-hiánya. Mindenáron ere-
deti akar lenni. Ez a vágy az eredetiség halála. Fél
az egyszerűségtől. Attól tart, hogy ezzel üressé vá-
lik. Az egyszerűség valóban csak akkor tartalmas,
ha mögötte van is valami. Ehhez igazság kell és
alázat. Verseit egy költőprimadonna világholdogító
mozdulatával „küldi“ — nem „ajánlja“ híveinek.
Egyik ajánlás szóról-szóra így hangzik: „Lesznai
Annának, *ennek a nagyszerű nőnek, de sokkal in-
kább valakinek és nőnél különb nagyszerű ember-
nek* kezébe helyezem e verseket, melyek *egy vagy
több fiatal nőhöz búgnak, epekednek, de vétkesek,
tehát egy korrekt Lesznai Anna védelmére bizony
rászorulnak s ez így van jól.*“ Nehezebb volna
egyetlen mondatban több ízetlenséget összehor-
dani. Ilyen részletek után lesütjük szemünket, el-
pirulunk, igyekszünk másra gondolni.

Minden költőben van egy modor, melyet magára
öltött. Voltaképp ez a modor a lényege, az értéke.
Természetes költő nincsen. A természetes költő az,
aki nem ír. Az, aki ír, szükségszerűen alakoskodik,
egyéniségét vetíti ki, redőzi előttünk, azokat az ér-
zéseit ismételteti, melyek parancsoló rögeszmék-
ként kísértik, azokat a szavait visszahangozza, me-
lyek meghatározzák őt, maga és mások előtt. *Shake-
speare* modora is áttetsző. Előre lehet sejteni, hogy
mit fog művelni: most muzsikál a szerelemről,
most mély lélegzetet vesz és egy briliáns hasonla-
tot vág ki a holdról, most elsíratja a bukó hőst,
majdnem mindig ugyanazzal az ütemmel, ugyan-
azzal a szócsoporttal. A nagy költőknél ez a modor

jóízű. Egyenesen várjuk a dallamokat, a betéteket, a zeneszólamokat és mikor visszatérnek, mindig meglepnek, mindig fölfrissülünk általuk. Adynál ez a modor rosszízű. Rettegünk attól, hogy visszatérnek kedvelt lemezei. Zörögve jönnek elénk: a Mák, a Holnapok, a Tegnapok, a szent Élet, a nagy Élet, a véres Élet, a bús Élet, az életes Élet, a Harcok és Hullások, a Bizonyok és Háthák, az új Krisztusok s a régi Krisztusok is. Ez már nem modor, hanem — érzés és gondolat híján — modorosság.

Amint vallja, az életben kettő érdekelte igazán: „Csupán Politika és Szerelem.“ Szerelmi költeményeinek zöme beállított. Az *Új versek* elé ezt az ajánlást írta: „Ezek a versek mind-mind Léda asszonyéi, aki kedvelte és akarta őket. Én el szoktam pusztítani verseimet, *fogyó életem növvő lázában, mély viharzásban, a poklok tüzében.* Ennek a néhány versnek *megkegyelmeztem. Engedtem őket életre jönni* és átnyujtom őket Léda asszonynak.“

Egy kissé vidékies trubadúr hangja ez. Ebben az édeskés lovagi formában udvarol, intézi szakadatlan vallomásait a nőkhöz. Mindegyik ilyen szerelmes versének legmegfelelőbb címe ez lehetne: „Hozzá“. Megverseli az ideálok haját, fehér vállát, kék, avagy barna szemét. Rendszerint keresztnevüket is szerepelteti, mert az ideált valahogy meg kell szólítani. Érzelmesnek ritkán érzelmes. Annál gyakrabban érzelgős.

„Ha durcás kis arcod
Egészen az arcomra
Fekteted, Te, én kicsi lányom:
Nem bánom:
Csak a könnyeink folyjanak össze.

(*Szerelem és ravatal.*)

Ennek az avult romantikának olykor maga is érzi a kómikumát. Ezért ellensúlyozni igyekszik a túllontúl édeset. A nők: kis senkik és éhes csukák. Egy zsurnaliszta fölényével szól róluk:

Úgy kellene a meghagyásaid,
Mert megint bűnbe estem,
S kérdem: szeretek, im, egy új leányt,
Szeressem, ne szeressem?"

(Kérdés kék szemekhez.)

A keverék ismét nem sikerült. Ha a szerelemből hiányzik az áhítat, akkor az olvasót úntatja ez a magánügy. Ilyenkor csak ördögi, cikázó kajánsággal lehetne fűszerezni a verset, mint *Heine* szokta. Ehhez ő nem ért. Tetszeleg tobzódásában, hűtlenségében. Az erotikával is meg akar döbbsenteni, minket és önmagát. Én szeretem az erotikát, a legvakmerőbb megnyilatkozásaiban is. Nála az erotika kínos. Az ilyen szakok például egyenesen az erotika ellenszeréül használhatók:

„Csókosan s szűzen akarnék én válni
A fejedet csókoiván,
Azt a két kies völgyet:
Szeretnék egyszer a lelkeddel hálni.

(A lelkeddel hálni.)

De bizonyára ezt a matériát is elfogadtathatná egy nagy művész. Ezekből az idézetekből legelsőbb az szökik szembe, mily szegényesek művészi eszközei. Lézengő sorai nem a keresetlenségről tanuskodnak, csak az összefogás hiányáról, a pongyolaságról. A művész férfiassága nem abban van, hogy a tomboló förgetegről ír, hanem abban, hogy mily keményen munkálja meg anvagát, ha akár egy pillangóról is ír. Ady ragaszkodott a kötött formához.

Ez gyakran ellaposította. Nem sűrített, hanem higított. Így:

„Boldog új évet kívánok,
Mindenki tovább bírja
E rettenetet,
E számárságot,
Mint szegény, mint birom én, én
Gyönyörködve
Oh én szegény
Lelki kémény.
Boldog újévet kívánok

(*Boldog új évet.*)

Egy kritikus ezt írta róla: „a magyar nyelv sohasem hallott zenéjét szólaltatta meg.” Fölháborodva kérdezem, hogy ezt a megállapítást, melyet *Vörösmarty* wagneri zenekara, *Petőfi* harsonája, *Arany* andalító mélyhegedűje után tett, vajjon erre is vonatkoztatta-é, erre a süket citerára, erre a nyafogó csimpolyára? Kötetei hemzsegek ilyesmiktől:

„Jaj be szép, hogy vagyok,
Jaj, be szép, hogy vagynak,
Jaj be szép, hogy minden Való szép,
Jaj be szép a Szép.

(*Szép a Szép.*)

Nem tisztelt uraim, ez nem szép: ez rút és ostoba. Ez nyelvünk mélypontja, melynél mélyebbre már nem zuhanhat. Nem az a baja, hogy „érthetetlen”. Az a baja, hogy érthető. Gondolják meg, hogy ezrével és ezrével vannak lelkes gyerkőcök, akik önöknek, komoly, felnőtt férfiaknak tanúbizonyságára elhitték, hogy remekírójuknak minden ígéje a legnagyobb mélység és a legmagasabb művészet s amikor az iskolapad alatt láztól zöld arccal és piros füllel olvasnak ilyen klapanciákat, akkor

úgy tekintenek rájuk, mint egy oromra, melyet egykor nekik is el kell érniök. Emlékezzenek vissza, hogy amikor a külföld többszörös kísérletezés után jóakarátú vállvonogatással fogadta verseit, akkor önök azt mondták, hogy „ezt a sohase halott zenét nem lehet semmiféle más nyelvre átültetni.“ Hát itt az eredeti. Legyen vége ennek a hazugságnak, ennek az áprilisjáratásnak. Legalább én mindaddig, míg meg tudom különböztetni a mérészséget az ízléstelenségtől, az erőt a nagyhangúságtól, a rejtett, nemes célzást, a gondolatok titáni ugráندozását a tartalmatlanságtól, ellenszegülök ennek a léha divatnak.

Hallom a vádat, hogy kipécézett idézetekkel bármely költőóriást meg lehet semmisíteni. Hajlandó vagyok a kétkedőket több óráig hasonló idézetekkel szórakoztatni. Most pedig azt az ellenvetést hallom, hogy a részletek nem számítanak, csak az egész s egy igazi zseni nem is törődhet a szókkal, mint holmi szóbogarász. Kérdezem: mivel törődik az az igazi zseni, aki véletlenül ír is, ha nem a szókkal? Talán a lombfűrészeléssel? Vagy a lóidomítással? Vagy talán az Élettel, a nagy, véres Élettel, melyről sohase tudni, hogy zenés kávéház-e, vagy szerkesztőség? Az írástudatlanok eddig mindig azzal állottak elő, hogy csak az élet fontos, az élmény. De miben van az író élete, élménye, aki egy papírlaphoz szögezte magát, ha nem a betűiben? Mi ad fogalmat életéről, élménye izzásáról, ha nem a betűi? Nincs-e minden teremtetten embernek élete és élménye, anyja, kedvese, fájdalma és halála? Nem mindegy-e, hogy az, aki az álmatlanságáról vall, tizenöt éjszaka nem aludt-e, vagy csak egy éjszaka? Mit ér az élet, az élmények száza, ezre, ha azokat nem tudja kifejezni? Hát nem a kifejezés eredetisége, ereje által magasztosodik valaki költővé?

Az, amit a garázda írástudatlanok elkövettek, bűn volt az irodalom, az ifjúság, a jóhiszemű közönség és maga Ady ellen is. Lehet, hogy ez a kritika kegyetlen. Olyan kegyetlen, mint az igazság. De ők kegyetlenebbek voltak hozzá. Olyan kegyetlenek, amilyen csak a langyos puhaság lehet. Amikor pápává emelték s minden sorát kéjelegve szürcsölték a nagy nyilvánosság előtt, amikor a költőt kilökték az utcára, az irodalmi sehonnaiak bálványául, a „szürkék hegedősévé“ tették őt, azzá, amivé nem akart lenni. Van azonban egy másik Ady is. Ez még mindig az előkelő szellemek, a szenvedő lelkek lírikusa. „Iskolát“ nem teremtett. Mindez a politikai hűhó folytán került a köztudatba s néhány szajkózó könyvbe. Sok hangos híve volt, de tanítványa, követője alig, néhány korán letűnt, értéktelen epigont kivéve, aki nagybetűit, hányavetiségét majmolta. Azok, akik vele együtt jelentkeztek, a maguk útján jártak. Lendülete bátorítólag hatott egyesekre, de vezérkedése csak társadalmi jellegű volt. Az irodalmi matéria, melyet hozott, nem alkalmas a folytatásra, mások fejlesztésére. Csak jelszavai keringenek, de szavai nem váltak vérré, mint Petőfiéi, vagy Aranyéi. Nyelve sokszor ízesen magyar, de szókincese nem gazdag. Azok az újítások, melyekkel kísérletezett, összetételei, elvonásai nem szerencsések, többnyire kiagyaltak, mesterkéltek. (Tavaszhárás, Csók-kunyhó, göth, hars, stb.) Kevés költő hagyott maga után annyi selejtest, művészileg idéltent és modorost. Mégis jelentős tehetség volt. Maradandót alkotott azzal a harminc-negyven versével, mely pályája szerencsés termékének tekinthető. Nem tündökölt a lángész kápráztató fényével. Helye nincs is se Petőfi, se Arany, se Vörösmarty, se Berzsenyi mellett, csak az érdekes, csonka nagy tehetségek

között. Akadhatnak olyanok, akik ezután is sokkal elnézőbben látják alakját. De lehetetlennek tartom, hogy a művészetre fogékony, tisztafejű emberek között nagy különbségek tátonganának megítélése tekintetében.

Most pontot teszek erre a hosszúra nyúlt vitáira. Azért, amit itt írtam, vállalom a felelősséget. Hogy beteges rajongói miképp vélekednek cikkem felől, nem érdekel. Hogy a rosszhiszeműek milyen rúgóknak, milyen érdekcsoportok közbelépésének, milyen titkos és aljas sápok kecségtetésének tulajdonítják váratlan jelentkezésem, közönyösen hat. Nem hirtelen támadt, sokáig érlelődött elhatározásom azt sugallta, hogy kötelességem tiltakozni egy olyan divat ellen, mely már balkanizmusba fullad és irodalmunk európai szintjét veszélyezteti, akkor amikor talán a hivatalos, irodalmi fórumok is hajlandók volnának becikkelyezni Ady közkeletű értékelését, csak politikai magaviseletére kaphatnának kissé jobb bizonyítványt. Lelkiismeretem parancsára vallottam. Vajmi kevés reményem van arra, hogy fölszólalásomnak azonnal fogantja lesz. Tapasztalat szerint nálunk nem igen szokták átértékelni az irodalmi ítéleteket. Egyes költők megrögződnek azon a helyen, ahová egyszer beskatulyázták őket. De az idő a lelkekben talán mégis megérleli szavaimat. Nemcsak a jelennek írtam ezt, hanem a jövőnek is. Attól várom igazolásomat.

BARTÓKY JÓZSEF

Tekintetes Társaság,

vannak írók, akik szinte készen ugranak ki a gyermekszobából. Ezek a csodagyermek. Vannak írók, akik késő öregségükben kápráztatnak el bennünket gazdag termékenységükkel. Ezek a csodaaggastyánok.

Az az író, akiről most szólok, nem tartozik sem az előbbiekhöz, sem az utóbbiak közé, de jelentkezése nem kevésbé rendkívüli, fejlődése nem kevésbé csodálatos. Bartóky József már túl volt az ötvenen, mikor tollat vett kezébe, s közelebb járt a hatvanhoz, mikor első könyve megjelent. Aztán kötetei egymásután hullottak ki a rotációsgépből s rövidesen — alig pár év alatt — mestere lett a prózának.

Megannyi tehetséget adott nekünk a fanyar és csípős március s a havas és vadregényes december is. Ő — azt mondhatnám — az őszi gyermeke, a napsütéses október gyermeke. Nem virágos tehetség. Inkább gyümölcsös tehetség, az érett gyümölcsök ízével. Októberben a gyér lombokat éles, fehér tűzzel világítja át a verőfény, feltünteti a fák körvonalát, délfelé még sütkérezni is lehet, csönd van az erdőben, a neszek és zajok óriásivá nőnek, de estefelé már zúg a szél is, köd ereszkedik s a világ sejtelmes színpaddá válik. Ilyen az ő világa is. Októberi idill, a bölcsesség derűjével, visszhangokkal, lelkiismeretfurdalással, árnyakkal, rejtett fájdalommal.

Művészi értékei is ősziessen higgadtak. Nem tüzes:

sugaras. Nem színt ad: rajzot ad. Nem képzeletének féktelenségében gyönyörködünk: tiszta szerkesztését élvezzük, Prózája gazdaságos, szófukar, majdnem csupasz. Épp ezért kitűnő elbeszélő. Az elbeszélés művészei — még a leglázásabbak, a legösztönösebbek is — tartózkodóak és mértékesek, közvetettek. Nem mondhatják ki egyszerre és sommásan, amiről beszélni akarnak, csak kerülőúton, részletekben, alakjaik által, különben történetük feszítőereje megsemmisülne. Közvetlenségük nem a költő közvetlensége. Bizonyos burkolt, átszellemült közvetlenség ez.

Eltűnődtem azon, vajjon miért hallgatott oly sokáig, miért halogatta mondanivalóját élete végére, amikor úgyszólván körmére égett a munka? Azt hiszem, a szemérme szabódott az ellen, hogy kitárulkozzék, mindaddig, amíg lehetett. Első munkája egy kötet állatmese. Aki állatmesét ír, az álarcot hord, alibit igazol. Nem a királyok vérengzőek, csak az oroszlánok, nem a politikusok rava-szok, csak a rókák, nem az emberek szemtelenek, csak a legyek. Az érzések lázadása ez, az érzések rabszolgalázadása. Aesopus, az állatmeseírók őse, rabszolga volt.

Miután az állatmesékben az ő rejtezkedő lírája bátorságra kapott, megglelte igazi terét és keretét a novellában, mely még mindig takargatja az érzést, de több alkalmat nyújt, hogy az közelebbről is megnyilatkozzék. Novellái igazi novellák.

Újabban a műfajok határvonalai eltolódtak, összemosisódtak. E. M. Forster azt írja, hogy minden olyan történet, mely több mint ötezer szó, regény. Ezt én legfőllebb elmés kajánságnak tartom. El tudok képzelni olyan novellát is, mely ötszázezer szó, s olyan regényt is, mely ötezer szó sincs. Sőt, ha egy könyvből egyetlen oldalt hallok, megállapít-

hatom, hogy regényből való-e vagy novellából. Gyökeres különbség van e két elbeszélés-fajta között, mégpedig nem a környezetrajz vagy a korfestés tekintetében, mely végre csak külsőség, hanem belső mivoltában, művészi céljában.

A regény az egész élet. Mindenekelőtt az idő múlását érezteti. Hervadnak, sárgulnak itt a naptárok. Önmagába zárt kerektség ez. Azok az ajtók, melyek idevezetnek, csukva vannak s ha kinyílnak, mindig valami jelentős ember lép be, még ha mellékalak is, hátán a sorssal. Azok a bútorok, melyeket itt látunk, már első pillanatra ismerteknek rémlenek s minden kopásukhoz megannyi emlék fűz minket is. A novella az élet kivágott körszelete, rész az egészből, a véletlenség izgalmaival. Csak az órák ketyegnek itt, csak a percmutatók percegnek. Ajtói mintegy tárva nyitva vannak s azokon bárki besétálhat, mint futóvendég. Bútorai érdekes újságok. Történései meglepetések. Esetleg jelképei az életnek.

Ennek a műfajnak finom kispasztikusa ő. Alakokat mintázott, kiket vidéken figyelt meg, falusi gyerkőcöket, kisvárosi hivatalnokokat, majd vajudó korunk alakjait: katonákat, akik hazatérnek a frontról, cselédek, akiket lopás miatt jelentenek föl, nyomorultakat és nyomorékokat, a jazz-band örültjeit, a pesti utca szegényeit, a lerongyolódott méltóságos urakat és méltóságos asszonyokat. Csupa kisemberek ezek, bármi is a rangjuk, nagy gond. A humor alázatos figyelme megnagyítja őket. Hite a gyöngédség volt, múzsája az irgalom.

Munkásságának, emlékének hódolva foglalom el megüresedett székét a Kisfaludy-Társaságban.

BÉKÁSSY FERENC

Békássy Ferenc hátrahagyott írásainak második kötetéül jelenik meg a „Fantáziák és gondolatok” című könyv, mely prózai írásait, töredékeit, forgácsos gondolatait tartalmazza.

A kötet elején van az arcképe. Az, akit a verseskönyvének fotográfiáján cambridge-i diák-tógában, egyetemi föveggel látunk, itt már honvédhuszár, karddal és bórbojttal. Huszonkétéves korában halt meg író társunk a harctéren. Amíg élt, csak készült arra, ami eljövendő. Verseskönyve nyomán megállapítottuk, hogy érzékeny és értékes lélek, hangjai melegek és tiszták. Ezt a könyvét még inkább szeretem. Mert jegyzeteiből, terveiből, rajzaiból a halhatatlan fiatalság tekint felém, a szép és komor fiatalság, mely gyötrődve önmagát keresi, az eszmélkedő és termékeny, mely az alkotó munka éveire forró serénységgel készíti a kereteket, azokat, melyeket majdan az élet tölt ki tartalommal. Minden érző és gondolkodó ember a saját ifjúkorát látja viszont ebben a könyvben. Milyen *nagyvonalú* a fiatalság és mennyire *elvont*. Ime itt sorakoznak a bölcséleti észrevételek halálról, boldogságról, becsvágyról, szerelemről, vallásról, jóságról, tiszta és sokszor meglepő filozófiai bíráló ösztönrel ellenőrzött gondolatok, melyek mégis csak rámaák egy leendő élet számára. A cambridge-i diák, az angol egyetem magyar hallgatója nagyra tört. Navlójegyzetei, melyeket nem szánt a nyilvánosságnak, tiszta és nem közönséges lélekről tanuskodnak. Akkor is

szemérmes, — és úri — mikor egyedül van és akkor is szigorú, önmagával szemben. Ha nem hal el, szegény, fiatalon, ezek a töredékek nem jelennek meg. Beváltja tettel, könyvvel, Isten tudja, milyen magasságokba nő.

Lelki hajlama a régi magyar műveltség felé vonzza. Azokat a nemes, nyugati magyarokat hozza eszembe *Békássy* Ferenc, kik európai tükörben látták meg saját arcukat, azt az időt, melyet szorongva érzünk vissza ma is, ha a Lánchídról vagy a Clark Ádám-térről az akadémia-épület nemes vonalait bámuljuk. Sokat olvasott, érett értelemmel. William Blake-et, a titokzatos angolt, világos, magyar fővel szerette, de keze közé került Macchiavelli, Ranke, Lafargue, William Morris, Ady, Ignotus, Karinthy és halála előtt Széchenyi István is, ki különös, mély benyomást gyakorolt rá. Hogy merre viszi később a vére, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy a magyar irodalom értéket vesztett benne. Az épület nem épült fel, csak az előkészületei maradtak ránk, az állványok, melyeket erősen megcölöpözött és magasra vont, messze a mindennapi élet és a mindennapi irodalom fölé.

Néhány megható és gyengéd gondolatát — könyve jellemzéséül — itt közlöm: „Amit én kívánok, mikor szeretek, az mindenestre a bizalmaság = intimitás... Sokszor, találkozva valakivel, úgy érzem, szeretném sokat látni ezt az embert... A bizalmasságot mint öncélt óhajtom...“ Másik feljegyzése: „Szeretem magamat, szeretem, hogy *legyenek* mind a jelen, bennem hatványozott lehetőségek, az én jellemvonásaim... A fiatalon meghalás gondolatától ezért borzadok.“ Végül egyik utolsó mondata: „Ha a háborúra gondolok, szeretném megmérhetni, *mennyit ér* egy ember, — mert igaz egyrészt, hogy komplikált szerkezet, hogy elő-

állítására sok fájdalom és áldozatba került, hogy egy egész világ vesz el, ha ő elveszik — például én velem.“ Gyakran szomorúan lapozok erre az oldalra és elolvasván, erőt vesz rajtam az elérékenyülés. Ma már tudom, hogy azért, mert igaz, mert egy világ veszett el ő véle is, egy világot veszített ő és mi.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

CHOLNOKY VIKTOR

1.

Ma reggel láttam őt viszont, a Szvetenay-utcai halottasházban, holtan. A halottak liftje lassú zörgéssel hozta szemeim elé a mélyből, a jeges pincéből Viktort. Azon a bádogg-ravatalon feküdt, amely a magyar zseninek kijut. Szelíd, finom fejét még egyszer megnéztem. A júniusi fény rettentő világosságában feküdt, karjai birkozó pose-ban emelkedtek ki a lepedőből, minthogyha még mindig a láthatatlan ellenséggel küzdene, haragos száján egy néma és tragikus kiáltás, amelyet az én füleim már nem hallanak. Meg kell rajzolnom halotti maszkját. Drága teste, amely a zseni és a végtelen vágyában emésztődött el, az utolsó pillanatban — az örökkévalóság számára — egy tragikus szoborművé fagyott. Aki látta, keményen, könny nélkül nézte s azt mondta, hogy itt egy modern hős esett el.

Jó lenne most annyi könnycseppet sírni, ahány betűt kell vetni, de halála mellett némuljon el a szentimentalizmus. Láttam otthon a bitanggá vált íróasztalát és tollát is. Vajjon benne maradt-e egy tintacsöpp, egy sor, egy chólnokys ötlet, vagy ez is halott már? Az élete, amely kettétört, egész és a rendelkezés így helyes? Zsenije megpecsételéséül neki is úgy kell összerogynia, mint az amerikai költőnek, aki kezében egy gyógyszer-tár kilincsével

az utca kövén hal meg? Nem lehet felelni. Ez az, amiről ő annyit fantáziált. A halál tette költővé. Hogyha írt róla, tollából, amely lángot és szivárványt izzadt, fellegek bújtak ki s az életünkre új perspektíva nyílt. Mindig róla írt. Kávéházi asztalnál, egy pohár konyak előtt, szájában az ő erős, török cigarettájával, hányszor beszéltünk — négy szemközt — erről a pillanatról, amely most bekövetkezett és arról a tartományról, amelybe egészen bizonyosan megérkezett. Ő már tudja azt, amit mi még nem tudunk. Pályája kezdetén egy cikket tett közzé *A Hét*-ben a halálról, arról, hogy nincs halál. Azóta minden sora csak neki szólt, álmaid a bús nemtő növesztette óriássá, alakjai ezek a tépett és beteg különcök, ezek a gyönyörű fantaszták, elhagyott vendéglők halljában, késő délután, sötét szivartűz és mérges italok mellett egyre csak az életünk végzetes vendégéről filozofáltak. Folyton a halál előcsarnokában járt. Az élet csak fele volt az ő birodalmának, a másik fele, a nagyobb, a levegősebb, az izgatóbb az, amely fantazmagóriákba, kísértetlátásba és lehetetlenségekbe mosódik el. Ebből a látószögből nézett mindent. Fájdalmunkat ez most döbbentté és néma csodálkozássá változtatja.

Nekünk azonban mégis beszélnünk kell. Azok, akik utánunk jönnek, évtizedek multán könyvtárakban felütik azt a lapot, amelyet megtisztelt a gyémánttollával és tőlünk, mostani fiataloktól kérnek adatokat, akiket boldoggá tett a tiszta és becsületes keze szorításával. Hiszem, hogy ma is szövődnek legendák. A jövő beszélni fogja, hogy a XX. század elején, a szegényes és csendes ferencvárosi részen, nyomorban és később templomi szegénységben élt egy álomlátó, aki a budapesti aszfalton kísértetekkel beszélgetett. Mi láttuk őt. Exo-

tikus, sovány alakja olyan, minthogyha egy régi meséskönyvből lépne ki. Kezében egy hosszú fekete bot. Idegesen és félénken megy a fal mellett. A modern utcazaj sérti beteg idegeit és fél a kongó terektől. Kék szemében a neoromanticizmus túlvilági ábrándja alszik. Ismerőse minden fakír, minden keleti kalandor, a vén kultúra minden papja, vajákosa és varázslója. Akik látták, azok tanuságot tehetnek a költészete igaz volta mellett. Otthon gyertyafénynél ül, egy háromágú ezüst girandole mellett, mert a gáznál és villanynál sokkal többre becsüli az arisztokratikus tompa fényt. Óriási nagyítóüveggel olvassa egy angol, arab, vagy kínai poéta könyvét. Este halljuk, hogy mit mesél. Művészet és bűvészet nála egy. Hipnotizál a szemeivel. Arról szól legszebben, amit sohase látott, s az a legnagyobb kíncs, ami nincsen. Hiába írunk róla. Míg magunk előtt tudtuk, ő volt a költészete legfőbb igazolója, a kedélyével, a szikrázó elméjével és a fanyar szatírájával, ezután csak a könyvei maradtak meg, amelyek híven őrzik művészetét, de meleg és teljes életét mégse pótolhatják. Feljegyeztük róla, hogy ő írta legszebb novelláinkat ama nyolc esztendő alatt, melyet *A Hét* családi körében eltöltött. Magyar prózája remekmű. Egyenletes és hullámszó, egyben lágy és kemény. Az alkotás pillanatában csillogó és fürge, mint az olvadó érc, aztán szigorú formába szökken, megkeményszik, a logika vaskalapácsa veri szilárdná, ez teszi értékké, nemes és ritka ötvösmunkává. Tolla ontotta a könnyű, folyékony mondatokat. Hogyha le akarnók kótázni a prózánk ritmusát, akkor Tóth Bélánál és nála kell keresnünk a dalam menetét.

Chołnoky Viktor pszichéje magyar, fájdalmasan és nemesen magyar. Tipikus magyar volt, de egyet-

lenegy ilyen magyart se ismertem. A fajta, amely vastagnyakú, lármás és zsugori, elfáradt és költővé nemesült benne. Ábrándos és lágy a magyarsága. Az ő magyarsága illatos. Mélabúja hasonló a dunántúli esték, a jegenyés balatoni lankák csendjéhez. Egy züllő és arisztokrata nép szülte, hogy példázója legyen neki, csonkát és nagyszerűt alkosson s fiatalon haljon meg. Ő pedig szerette a fajtáját. Úgy, ahogy egy költő szeretheti, kritika és politika nélkül, végtelenül. A diadalmas japán csaták idején cikket írt a neomongolizmusról, arról, hogy az áriák elfáradtak és most már miénk a világ. Talán a keleti mindentudás-vágy hajtotta, hogy megtanuljon mindent, ami megtanulható és mindent jobban tudjon, mint más. Folyton szerzett. Agg emberként kellett volna meghalnia a tudás és a tapasztalás kincseivel, egy kertben, rózsák és méhek között, vagy egy csillagvizsgáló toronyban, figyelve az égbolt aranyos titkait. Nem így történt. Költői zsenije beleragadta az életbe, a filléses hajszákba és negyvennégy éves korában végkimerülést állapított meg rajta a kórház orvosa. Minden pillanatban intenzíven akarta érezni önmagát, az én végtelen mámorát, a romlása, a halála árán is. Egy szegény-szegény nép becsületes szállítója lett. Igazi gyémántot csillogtatott ott, ahol cseh-üveggel és béka-sóval is beérik. Rendkívüli dolgokat látott, amelyek már tilosak a földi szemeknek. Olvastam a fejcéduláját. Négy pontos latin szó megmondja, mi volt a halála okozója. Nekem azonban úgy tetszik, hogy a vágya ragadta el közülünk. Tammuz, a gyümölcserlelő és hervasztó, a jóságos és szörnyű keleti isten, a tűz, az ölte meg.

2.

Cholnoky Viktor novelláiban szerepel egy alak, akiben — egészen biztosan — önmagát írta meg. A dialógusok borús és kedves, neuraszténiás Dénese ez. Egy párbeszéd pedig a kritikusnak különösen becses. Az, amelyikben a szereplő meggyónja, hogy vége a bohémségnek, a tudás megvarázsolta, az idegeket ölő és örökösen kutató tudás. Ez Cholnoky Viktor lélektani problémája. Rengeteget tudott. Tudni könnyűség és teher egy olyan igazi költőnek, mint amilyen ő volt. Ahogy én ismertem ezt a drága, színes és mély fantasztát, legjobban kívánt volna egész életében bámulni, új és új extázisba roppenni, tele torokkal és tele tudóvel részeg és káromkodó monológokat kiabálni az életre, amely őt tanulni kényszerítette és ördögös erővel rávette, hogy nézzen minden dolog mélyére. Mi tudunk felejtetni. Ő nem tudott. Hogyha írt a vastag és puha Koh-I-Noor ceruzájával, még talán az alkotás pillanatában is eszébe ötlött, hogy mint csiszolják le a grafit-hengereket a ceruza céljaira, micsoda erdőkből vágják ki a hozzávaló fát, a papír, amelynek szemcsés rostjait maga előtt látta, micsoda rongyokból készült s a feje fölött égő villamos körte fémszála micsoda gyári munkán ment át, míg végre légüres üvegburába került. Ellenséges hatalmak vették körül. Fantáziája tusakodott velük. Zsurnaliszta volt. Emlékeznie kellett dátumokra, gyilkosságokra és betörésekre, folyók, városok, írók és politikusok neveire, kémiai, fizikai, matematikai törvényekre, amelyekbe előszeretettel fogódzkodott mérföldeket lépő képzelete. „Ez a borzasztóság, ez a folytonos tudás, ez a mindig-okosság, ez a tűrhetetlenül örökké zakatoló, belénk

gyökeredzett agyvelőmunka, melytől nincsen szabadulás.“ Az ő sóhajtása ez. Legszebb dolgai és igazi egyénisége azonban éppen ebből a küzdelemből fakadtak, a pozitív tudás és a hit, a valóság és a lehetetlenség birkózásából. A polihisztor cikkíró költő, aki felejtetni akar, a szemek nem vizsgálódní, de nézni vágynak, a fínóm fej pihenni és merengeni és játszani, az író csak álmodni, a felejtés arany párnáján. Cholnoky Viktornak a cikkek robotja, az éjjeli szerkesztőség s a házbérgond közegette voltak nyugodt pillanatai is. Ilyenkor novelákat írt.

Mi jellemzi őt leginkább? Valami kesernyés, ideges és zimankós mosolygás. Eredetileg egy bőszavú, patakozó mesemondót láttunk benne, aki hosszan, időfelejtő bájjal tud elbeszélni s bűvészként rázza elénk veszprémi édes szavait. Utolsó éveiben ért meg a szatírája, amely jóságból és melegségből, sziszegő haragból és kígyómarású kritikából állott. Az arca teljesen kifejezte a pszichéjét. Amikor beszélt, a szája idegesen és csúfondárosan megrándult, de a kemény férfi-száj fölött két meleg gyermekszem tündökölt, ábrándos és kék, amely forró fénnel öntötte el arcát és bocsánatot kért azért a kritikáért, amelyet a bölcs száj mondott. Ezek a szemek látták meg a neuraszténia kísérteteit, a balatoni lankákat, a világhódító magyarokat. A száj aztán kicsúfolta őket. Igazi férfias művész. Az, hogy ő csak fanyalogva vette tudomásul a legújabb magyar írókat, mindenekelőtt annak tudható be, hogy az új művészek legnagyobb része nőiesen-elfínomult. Benne, a született betegben volt valami vágy az egészség és az angol-amerikai praktikusos után. Szeretett volna mindent tudni, mint egy bogárgyűjtő diák, gépeket és aeroplánokat szerkeszteni, olyan egészséges-józanul írni, mint Rudyard

Kipling. Küzdött önmaga ellen. Mégis csak úgy tudott írni és úgy írt mindig, mint Cholnoky Viktor.

Közvetlenül a halála előtt bontakozott ki teljesen diadalmas groteszksége. A betegsége megtörte. Nem tudott tiltakozni a zsenije ellen. Egészen átadta magát fantasztikus költészetének és kaján szatírájának. Valahányszor meglátogattam, az íróasztalán — a nagy mikroszkópja alatt — ott lelttem *Brueghel* és *Hogard* egy reprodukcióját, melyet órákig nézegetett, mert testvérien szerette e két halállal komázó tréfás és tragikus művészt. Novelláit aggódó gonddal írta. Irodalmat sohase művelt pénzért, határidőre. Sokszor hónapokig beiratlanul állt a lap, amelyen megpendített egy-egy motívumot és hangulat híjján eltett jobb időkre. Ebből az időből származnak azok a novellái, amelyek legméltóbban tartják fel nevét és őrzik különös csillámú egyéniségét. Ekkor írta az ördög öreganyjáról szóló elbeszélését, aki az ideges embereknek a pokolba lenyúló összegubancolódott idegszálaiból harisnyát köt. Az áldozatok „azt hiszik, hogy valami kötélszál nyúlik az ismeretlen mélységekből az agyuk velejének a harangjáig. És azt érzik, hogy ezt a kötelet ráncigálja valaki úgy, hogy a válluk fölött az a csontharang tüzet kongat, félre-
ver, veszedelmet int, pusztulást jelent...” Ebben a kötetben látom viszont novelláját a két egyiptomi múmiáról, az apáról és a fiáról, akik hajnalban felébrednek a British Múzeumban. Mindketten öszek és kilencvenévesek. Az apának most se imponál a fia. Ramzesz, a fiú nagyobb hódító, mint Szethosz, az apa. Az apa mégis leszamarazza a fiát, aki meghódította a világot és most nehéz múmia-pólyájában nem tud aludni. „Lásd, mindig mondtam, hogy vacsorára ne egyél olyan nehéz

eledelt, mert éjszaka rosszakat álmodol tőle.“ Nagyon szeretem a gyáva és ideges oroszlánról szóló írását. Másutt ezt a jellemzően cholnokys groteszk-séget olvasom: „A bacillusok slágerre vannak sorakozva, elől mint a darvak V betűje élén a coccusok fővezére, a tífusz nagykaszinója repül.“ Ismét másutt ezt a mondatot: „Az Ősz kinyujtotta karját és egy teljes hónappal nyúlva át a Végtelenségen, már most kopogtat, sírva, patakozó szemmel kéri, hogy eresszék be a szobába is.“ Minden betűjéből ráismerünk. Az olvasót pedig elfogja valami határtalan melanchólia. Arra gondol, hogy az, aki ezeket írta, sohase pihenhetett nyugodtan és boldogan, felkönyökölve a felejtés arany párnáján. Ez az utolsó könyve.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

CSÁTH GÉZA

Csáth Géza betegségéről és haláláról néhány adatot akarok közölni a *Nyugat*-ban, tisztelői és barátai számára.

Egyik ismerősöm a szerbek által megszállott Szabadkáról a következő értesítést küldi:

„... Márciusban ismét idejött szegény unokaöcséd, megint kocsin, hogy magát a Moravcsik-klinikára felvétesse, de nem kapott Budapestre utazási igazolványt és ezért öccse a bajai kórházba helyezte őt el, honnan azonban visszaszökött Regőcére. Innen azt írta édes apjának, ő mint orvos megállapította magáról, hogy a morfinizmusból teljesen kigyógyult s így nincs értelme, hogy tovább is kórházban időzzön. Ez természetesen ámtítás volt. Így történt, hogy feleségét július 22-én délután a rendelőszobájában három revolverlövessel agyonlőtte. A szerencsétlen asszonyt kislánya mellett érte az első lövés, még volt annyi ereje, hogy a szomszédsághoz meneküljön, hol egy óra múlva meghalt. Utána Csáth Géza föl vágta karján az ereit és nagy adag morfiumot is vett be, de egy szerb katonaorvos rögtön gyomormosást végzett, bekötözte őt s megmentette az életnek. Még aznap este a bajai kórházba szállították, hol többször meglátogatta az öccse, kinek nem akarta elhinni, hogy a felesége meghalt, habár a temetési számlákat is felmutatta neki. Baján szeptember első napjáig ápolták őt, aztán az itteni kórház elmeosztályába hozatták. Szeptember 11-ről 12-re virradó éjjel

megszökött és 12-én reggel hat órakor — kórházi nadrágban, csikos kórházi sapkában és zsakettben — beállított gyógyszerész-nagybátyjához, kitől morfiumot és atropint kért. Természetesen nem kapott. Félórai ottidőzés után távozott és Budapest felé indult gyalog, a nagybátyjától kért száz koronával. El is jutott a demarkációs vonalig, hol a katonák föltartóztatták és visszafelé kezdték kísélni. Ő könyörgött, hogy lőjjék agyon, mert nem akart a kórházba visszamenni. Mikor a katonák nem teljesítették a kívánságát, a magánál levő és — nem tudni hogyan és honnan szerzett — mérget lenyelte és szeptember 12-én este hat órakor meghalt. Holttestét másnap hozták be kocsin a városba és az itteni temető halottasházában ravatalozták fel. A temetés előtt öccse felboncoltatta a holttestet bátyjának még életében kifejezett határozott kívánságára. Dr. Vály Dezső vette ki az agyvelőt, a szívet és a májat, melyeket öccse formalinba téve mielőbb Budapestre szándékozik vinni, hogy a klinikán megvizsgáltassa.“...

Csáth Géza morfinista volt és — közvetlenül — a morfium ölte meg őt, harminchároméves korában.

Hogy mikor kezdett élni a méreggel, biztosan nem tudom, de nem sokat tévedek ha — egyes jelek nyomán — 1910-re teszem azt az időpontot, mikor először szúrta magába az oltótűt és rákapott a szer használatára. Ekkor a Moravcsik-elmeklinikán mint gyakorlóorvos működött. Irodalmi neve napról-napra fényesebbé vált. Darabjait játszották a Magyar Színházban s egymásután írta azokat a novelláit és cikkeit, melyek a megújuló irodalom eseményei.

A mérég hatása lassan mutatkozott. Én, aki gyakran érintkeztem vele, négy évig, a háború ki-

töréséig észre sem vettem, hogy beteg és csak utólag fedeztem föl életében és cselekedeteiben olyan jelenségeket, melyek most — a tudottak alapján — idegenül hatnak rám és lassú pusztulására mutatnak. Annyi bizonyos, hogy kevesebbet írt, mint annakelőtte. Elkészült egy drámájával, de a fiókjába zárta. Néha csalódottan beszélt az irodalomról, azt mondta, hogy „boldog akar lenni.“ Aztán egy napon váratlanul és érthetetlenül megházasodott, választását pedig sem a közeli hozzátartozói, sem a barátai nem értették meg, rejtélyesnek tartották. Nyilvánvaló, hogy ekkor már ketten gondolkoztak és cselekedtek: ő és a morfium, mely beivakodott a vérébe és átalakította egykori egyéniségét.

Azok az írásai, melyek a betegsége kezdőkorában jelentek meg, csak nagyon halványan tanúskodnak a változásáról. Még mindig eredetiek és finomak, de a figyelő szemnek már feltűnik, hogy valamiként *másnak* hatnak. Emlékszem, ezt észleltem is, mielőtt bármit tudtam volna a tragédiájáról, sőt utolsó novellás-könyve — „Schmidt, a mézeskalácsos“ — alkalmából meg is írtam. Régi, lírai hangja, mely közös gyermekkorunk és emlékeink édes mélységeiből szakadt föl, egyszerre megcsuklott és figyelmét a nagyon is földi, nagyon is kézzelfogható jelenségek kötötték le. Úgy rémlett, hogy valami pszichofizikai célt tűz maga elé. Mindezt előszóval is elmondtam neki, mire ő zavart lett és arra hivatkozott, hogy a líra korszaka lejárt, talán öregszik is.

Valójában az történt, hogy már ekkor menekült „A varázsló kertje“ és a „Délutáni álom“ lélekjárásától, attól az ideges túlfűtöttségtől, melyet a morfiummal gyógyítani akart. Az a földiség pedig, mely utolsó írásaiban megnyilatkozik, már a mor-

fiumnak a befolyása. Mert a morfium nem hoz bódító és mennyországi lázakat, mint a hozzánemértők képzelik. Éppen ellenkezően hat. Összeszűkíti a szem bogarát és kisebbíti a látótér. A szellemi hatása is körülbelül ilyen. A részletek eleve-
nen tűnnek fel, de az egész mellékessé válik. Ez a szer lehúzza a földre, tompává, közönyössé, elégedetté, nyugodttá, prózaivá tesz. Csáth Géza az egészsége idején volt álomlátó, aztán csak a földre tekintett. Különös átalakulás, melyről eddig nem olvastam, minthogy az írók túlön-túl regényes színben látják a morfinizmust.

Én, aki reszkető aggodalommal és jaj, oly reménytelen és hiábavaló küzdelemmel próbáltam őt visszahívni az életbe, lejegyzem fájó tapasztalataimat, melyek csak azért értékesek, mert egy nagyon kiváló és öntudatos emberre vonatkoznak. A morfinista számára oltás után megszűnik minden testi és lelki ellentét, mely közte és a világ közt van. Nem érzi többé az ősi tragikumot, a vágyat, mely kielégülésért kiált és a csömört, mely a kielégülés után jelentkezik. Mintha kiszabadulna a végzetes hálózathálóból. A szelleme és a teste könnyűnek rémlik. Semmit se akar, csak azt, hogy ez mindörökre így maradjon. Ilyen állapotban, tudom, minden végtelenül érdekelte őt. Például egy asztal is, vagy egy gyufatartó is, mely szinte a maga ősi rejtélyében nyilatkozhatott meg előtte. A szer beadagolása után többnyire olvasmányaiába merült, melyeket utóbb nem is válogatott. Egy silány ujságcikk, vagy egy középszerű regény, teljesen kielégítette ilyenkor. Éles kritikája nem működött. Amit ebben a lelkiállapotban olvasott, azt benépesítette morfiomos képzeletével, mint a kisgyermek a rossz gyermekversikéket. Ő, aki valaha Puccinit elsőül fedezte fel a magyar közönségnek, és imádta Strauss

Richárdot, egy alkalommal eljátszott nekem egy utcai kuplét. Nagyon dicsérte és fejtegette a szépségeit. Azt hittem, hogy tréfál és elnevettem magam. Akkor azonban komolyan a szemembe nézett, mélyen, az álmai mélységéből.

Ez az igénytelenség volt az első jel, mely tragédiájára figyelmeztetett. Egy ideig azt kellett hinnem, hogy vagy rossz megfigyelő vagyok, vagy valami ázsió-veszteség történt benne. Talán túlbecsültem őt, gondoltam s most látom helyes színben. Idővel azonban új és új jelenségek mutatkoztak. Érthetetlen kispolgári szokásokat vett föl ez a garaboncsás művésztermészet s olyan bárgyú emberekkel szőtt barátságot, kiknek ezelőtt biztosan a szemükbe röhögött volna. Budapestről elment — „forró és aszfaltos pokol“ írta nekem, — a klinikai állását otthagyta és vidéken fürdőorvoskodott. Mindenkitől eltávolodott, csakhogy zavartalanul élhessen a szenvedélyének, akár egy emberkerülő alkoholista. Diákos szokásai, melyeket tíz éves korából ismerek, tüntetően visszatértek. Leveleit kék, zöld, piros tintával színezte ki, minden mondatát apró rajzokkal kísérte. Egy-egy szót gyászkerettel vett körül. Sokat beszélt olyan apró-cseprő dolgokról, melyeket én nem értettem. Pár évvel ezelőtt folyton a kis fehér kutyát emlegette. Alig írt valamit. Egyszer unszolásomra mégis felolvasta egy írását, melyben azt fejtegette, hogy a háborúba vonuló katonaság számára előre apróra kellene vágni a húst, mert a harctéren nincs idő arra, hogy maguk az evők darabolják fel. Nagyon hosszú és fejfájasztó volt az idegenszerű értekezés. Maga is észrevette és abbahagyta az olvasását, bágyadtan intett kezével: „te ezt már nem értheted — mondta ez a taglejtés — én se értelek titeket.“

Néha azonban a régi, szikrázó elme volt, külö-

nösen, ha nagyobb adag morfiumot kapott. Tavaly még küldött egy novellát, melyben egyik elmebetegének az esetét írta meg, biztos tollal. Némelyik levele csupa bölcsesség és jóság. Máskor viszont kúszán és unottan ír. Mindig meg tudtam állapítani, hogy mikor vett előzően oltást. Idővel tudniillik már csak a morfiummal érte el a természetes közérzetét, a régi színvonalát. A földi törvények alól a végtelenségnek ez a szegény-szegény szerelmese se menekülhetett meg. Az a tragédia, melyet számunkra a vágy és a csömör, az örök ki-nem-elégülés jelent, számára az volt, hogy nem tudta végtelenné fokozni az adagokat, a szervezete megropant alatta. Nem haladhatott tovább és megállnia nem lehetett.

Leírhatatlanul sokat szenvedett. Vértanú-testén nem volt egyetlen fillérnyi helyecske sem, melyet föl ne tépett volna az oltótű. Tályogok keletkeztek rajta és szíjakkal kötötte át a lábát, hogy valahogy vánszorogni tudjon. Így dolgozott, évekig. Naponta ellátta orvosi teendőit a kis bácskai faluban és míg lehajtott fővel ballagott a biztos halál felé, sok-sok embernek adta vissza egészségét. Hogy milyen helyzetbe került, ezt az utolsó hónapjáig nagyon jól tudta. Néha azt is, hogy nincs belőle kivezető út. Mint orvos, figyelte magát és kísérletezett testével. Válogatta a mérgeit, a morfiumot a pantoponnal és az ópiummal, de akár a hinárba került úszó, egyre jobban belebonyolódott. Hogy a soványító morfiumot ellensúlyozza, hízókúrát használt arzénnel, minek következtében a fölismerhetetlenségig meghízott. Aztán, hogy lefogyjon, nyomban ebéd után hánytatót vett be. Évekig csak nyitott szemmel aludt, könnyű, egészségtelen álommal. Annyira zavarta a legkisebb nesz, hogy lefekvéskor még a zsebóráját is megállította. A tűrhetetlen fizi-

kai rosszulléttől sarkallva, egyszer-másszor elhatározta, hogy leszokik a szenvedélyéről és bezáratta magát egy szanatóriumba. Ez azonban aféle jámbor öncsalás volt. Már bejövetelekor cipőbőre alá csempészte a morfiumot. Kijövet pedig újra rákapott a régi adagra.

Később tudni se akart a szanatóriumról. Akaraterejét elvesztette, sőt a logikája is összezavarodott, mihelyt betegségéről esett szó. Egy tavalyi, hosszú levelében azt igyekszik nekem megmagyarázni, hogy csak úgy szokhat le a morfiumról, ha minél többet küldetek neki. Családja néhányszor még a szanatóriumba akarta vitetni, a saját beleegyezésével, de ő az utolsó pillanatban mindig eltűnt. Minden kórházból megszökött. Betegsége haladt a maga útján. Félelmek kínozták és mindenkire gyanakodni kezdett. Attól tartott, hogy a szegy-csontját valaki átszúrja egy tűvel és a szívét keresztüldöfi. Detektívekkel figyeltette meg hozzátartozóit. Élesre fent késeket rejtegetett a zsebében. Végül tétlenné vált és közönyössé. Egy jóságos csecsemőhöz hasonlított. Aki úgy öltözködött, mint az élet hercege, semmit se törődött magával, pecsétes kabátjáról lógtak a gombok, a szellem, a tudás, a tehetség e nagyszerű jelensége egy vidéki kasznárhoz hasonlított. Irtózatos volt látni ezt a kisértetet. A környezetétől véres verekedéssel csikarta ki a mérget. Hogy pedig sírtak előtte a rokonai, így szólt hozzájuk: „csak látom a könnyeiteket, de én már nem értem.“

Vajjon meg lehetett volna-e valamikép menteni? Alig hiszem. A fizikai elkülönítés, a szer föltétlen megvonása csak a testi épségét mozdította volna elő, talán és az utolsó véres tragédiát gátolja meg, de semmi esetre se lelki betegsége kifejlődését, melyet a morfium eltakart pár évig, a maga forró

és sűrű ködfátyolával. A morfinizmus mindig okozat és nem ok. Mikor ő ehhez a méreghez nyult, öntudatlanul is tudta, hogy a kisebb veszélyt választja a nagyobb helyett. Menekülni próbált a melankólia elől, mely túlvilágian-édes dallal zengett írásaiban. *Schumann* fájó panasa hasonló ehhez, annak a zeneszerzőnek a sírása, ki ugyanezzel a betegséggel volt terhes. Egy darabig átmenthette ezt a művészetébe, aztán már sok volt, a befogadó közeg nem vette át és összeroppantotta a testét. Különben a tragédiája messze visszaágazik az életbe. Az, hogy elmeorvosnak készült, talán öntudat alatti kirezgése volt annak a megismerésnek, hogy beteg és magán akar segíteni. Lázás buzgalommal vágott neki a klinikai munkának és — Freud nyomán — nagyon fiatalon könyvet írt „Az elmebetegségek psychikus mechanizmusáról“. Szakemberek dicsérték kristálytiszta kórrajzait, ösztönös orvosi sugallatait. Másként a morfinizmusról már húszéves korában álmodozott, mikor fogalma se lehetett a morfiумról. Ekkor írta „A varázsló halálá“-t, melyből később a „Hamvazó szerda“ című egyfelvonásosa készült. „A varázsló, *egy harminc éven alúli férfi*, akinek *arca már egészen szomorú, ráncos és kisgyerekes volt, a sok ópiumtól, cigarettától és csóktól*, hamvazó szerdán korahajnalban *haldoklott*.“ 1909-ben pedig, mikor még alig élt a morfiумmal, az „Ópium“ című elbeszélésében ez áll: „Föltéve, hogy az ópiumszívást mint kifejlett erős férfi kezded és nagy gondot fordítasz testi épséged fönntartására, — amelyet legjobb ügyes orvosra bízni, — *tíz esztendeig élhetsz*. És akkor húszmillió éves korodban nyugodtan hajthatod fejedet az örök megsemmisülés jeges párnáira“. Szegény, ő is tíz évig élt mint morfinista és mire meghalt, olyan öreg volt,

mintha húszmillió esztendeig szenvedett volna.

Bele kell nyugodnom, hogy az élet nem olyan, mint ahogy elképzeljük, de olyan, mint amilyenek mutatkozik. Csáth Géza, kiben egy volt a zene és az értelem, a szín és a világosság, a költészet és a tudomány, csonka pályát mutat. Tizenkilencéves korában, mikor nálunk még nem is álmodoztak modern irodalomról, egy vidéki lapban egymásután jelenteti meg novelláit. Nyelveket nem tudott, egy magyar kisvárosban elszigetelten minden hatástól, önönmagának mélységes mélyeit bűvárolta és a lidércnyomás, melyről álmodott, később valósággá vált. Gyönyörűen rajzolt, festett, hegedült, zongorázott, zenét szerzett, akárcsak lelki rokona, akit nem ismert, E. T. A. Hoffmann. Nyugodtabb korban biztosan visszatérnek még reá az irodalom történései. Különös, fáradt és nemes hajtása ő a magyarságnak, anyai ágon leszármazottja azoknak a tolnai Decsyeknek, kik már a XVI. században emlékezetessé tették nevüket irodalmunk történetében.

Utolsó akarata az volt, mint a föntközöltem levélből kitűnik, hogy agyát, szívét és máját vegyék ki a testéből és vizsgálják meg a klinikán. Ezzel a rendelkezésével az életén túl is az igazságot kereste, mivoltának a titkát. Úgy rémlik, én is a parancsának engedelmeskedtem, mikor itt le igyekeztem írni szenvedését, bajnok-testének megrokkadását és küzdelmét, fényes lelkének elfakulását, hogy megértve — és megértetve másokkal — tragédiáját, kisebbítem azt az el nem múló fájdalmat, melyet korai és igaztalan halálán érzek.

ENDRŐDI SÁNDOR

Ha költő meghal, akkor állítsunk meg az utcán egy járókelőt, akármelyik olvasóját, hozzuk eszébe a poéta nevét s kérdezzük meg tőle, milyen versére emlékszik? Válaszul többnyire egy verscímét kapunk. Majdnem minden költőnek van egy-két olyan költeménye, mely mélyen bevésődött az emberek emlékezetébe, szinte jelképezője egész költészetének. Ez a kísérlet sohasem meddő. A felelet, melyet s költő említésére természetes lélektani visszahatásul kapunk, minden fejtegetésnél hívebben jelzi, mit jelent az illető az olvasók nagy táborának, nemcsak azt, milyen hatást keltett benne, hanem azt is, miképpen óhajtja látni megfinomított, képzeleti alakját, mellyel lelki közösségben él. Endrődi Sándor nevére majdnem egyértelműen ez a válasz kel: „Visszavárlak“.

Ez a holdas, halott-hívó költemény annak idején tüneményes pályát futott meg. Évtizedekig szavalta az ifjúság ünnepélyeken, akadémiai vizsgákon, színeszek mondták el ünnepi ruhában, hangversenydobogókon s ma is egy letűnt kor ideges borzongását idézi vissza. Csakugyan ebbe a versbe össze van sűrítve Endrődi Sándor egész romantikája. Ő volt a romantikus, a tücsökdalok írója, a kékvirág-kereső, balatoni vizek bolygó hollandija és első yachtosa, temetők zarándoka egy meglehetősen józan és kiábrándult korban, mely a nagyváros aszfaltját és kávéházait bámulta, a meglepetés lázával. Vonalai puhák és omlatagok. Alig látszik a

rajz, csak a színek rémlenek, a határok elmosódnak, mint a vízfesték gyengéd foltjai. „A rezgő, búcsúzó sugárok Egymást csókolva *lágyan, szépen* Simulnak el a tiszta légen...” Majdnem mindig két, három jelző, vagy határozó szerepel, mely kiegészíti egymást, összeolvad és úgy alkot egységet. Nem kemény művész. És ez nem tárgyaira vonatkozik, (mert a gyengédségnek és ábrándnak is vannak titáni bajnokai), hanem eszközeire. Az egyetlen kifejezést rendszerint több finom színnel írja körül, pointilista módon.

Formanyelve abból a korszakból származik, melyben Vajda János, Komjáthy Jenő, Reviczky Gyula működött s Endrődi Sándorral együtt új életet és ércet adtak a magyar verselésnek, Arany János nyomán nyugateurópai szintre emelték. Erről külön fejezet szól majd a magyar verselés történetében. Az ő verselésük pontos (majdnem parnassien), ízléses, elmés és mindenkor elegáns. (Gondoljunk Endrődi ottava rima-ira az „Éden”-ben.) Vajda és Komjáthy: légies ábrák a bölcsélet magasában, Reviczky: határozottan kirajzolt tragikum, Endrődi: megható szenvedés, vágy és család, romantikus színfoltokban. Feleségét és két gyermekét egymásután temette el. A róluk szóló elégiái — melegségükben, egyszerűségükben s művészi kivitelükben is — páratlanok. „Sápadva járom A szobát körül, Ha madár, ha gyermek, Félek, elröpül...” Aztán ez a két sor: „Köszönöm, hogy éltek S itt maradtatok...” Itt eszközök nélkül hat, az érzés közvetlen közlésével. Legnagyobb sikerét, mint ismeretes, kuruc verseivel érte el, melyek a XVII. századbeli motívumok továbbfejlesztései, áttételek a XX. századbeli nyelvre, mintegy átköltések régi-magyarból új-magyarra, hiánytalan stílérzékkel. Öregkorában isten-verseket

írt *Büchner* hajdani fordítója, melyekben a XIX-ik század egyensúlyozott bölcseséges, okos és emberies polgáriassága szólal meg. Ezek ellenképei Ady egetvívó és hánykodó isten-verseinek, melyek az angyallal tusakodó Jákobot juttatják eszünkbe. „Valamit hinnünk kell, hogy ide lenn Életünk kissé tűrhető legyen...” Pályáját a anekreoni versekkel zárja, ezekkel a tisztult és zamatos költeményekkel, melyek az aggkor bús örömét éreztetik: a tőkéken megtöppedtek a fürtök, sűrű cukor halmozódott föl a szemekben s a belőlük csurgó bor is édes és erős, aszú.

Tíz év óta nem írt semmit, a lapok nem foglalkoztak vele. Betegen éldegélt rózsadombi lakásán. Késő ősszel meglátogattam őt. Sárga és lila virágok közt ült, a napos verandán, szivarral szájában. Az öregkor nemcsak a test csontvázát tünteti föl, hanem a lélekét is. Endrődi Sándorban az aggkor egy hibáját se leltem föl. Kibékülten, keserűség nélkül, idilli jósággal beszélt hosszú, munkás pályájáról, noha állandóbb és zajongóbb elismerést érdemelt volna, kortársairól és újabb irodalomról is, melyet ismert. Nemes költő volt, előkelő lélek.

GÁRDONYI GÉZA

Bizalmasan — négy szem közt — szerettem volna elmondani valakinek, amit itt leírok. Most *Gárdonyi Géza* verseit olvasom hónapok óta. Két kötet vers: az „*Április*“ és a „*Fűzfalevél, nyárfalevél...*“ Tudtommal a könyveknek annak idején nem volt olyan sikerük, amilyent megérdemeltek volna, a bírálók se foglalkoztak velük tüzetesen. A nagyközönség pedig pusztán a szépprózája után ismeri Gárdonyi Gézát. Amikor kiadta verseit, meg sem is érthették, a „*Nyugat*“ által folytatott harc, a harc nyomában keletkezett vers-kultúra — új ízlésünk és új értékelésünk — kellett ahhoz, hogy érdemük szerint méltányoljuk. Az a hitem, hogy állandóan — legalább ötvenként — revideálnunk kellene az irodalmi ítéleteket. Öt év múltán ismét mást veszünk majd észre egy-egy munkában. Innen magyarázom, hogy e két kedves könyvet évekig hevertettem a könyvesládámban s ma oly növekvő szeretettel olvasom, hogy még a villamosra is magammal viszem, utitársul. Zaklatott idegélet után úgy hat rám, mint egy tejkúra.

Gárdonyi Géza jelentős költő. Ami először felűnik az olvasónak, az az egyenletes, sugárzó melegsége. Szelid és egyszerű. Tárgyaival szemben pedig szerény, majdnem alázatos. Igénytelenül nyúl hozzájuk és minthogy biztosan uralkodik rajtuk, hirtelenül felcsigázza igényeinket. Ezekben a versekben jelentkezik először a magyar primitív költészet, amely elfáradva a szó-cifrázásban a lehető

legrövidebb utat keresi, az egyszerűség raffinement-jával hat. Olvasván a verseit, visszatérően egy tizenegyéves magyar parasztlány rajza jut az eszembe, amelyet egy piktor barátom mutatott, bizonyosságával annak, hogy jóízű tanítómesterek a művészetre is rákapathatják a gyermeket, csak ki kell nyitni a szemét, csak nem szabad korlátot tolni természetből fogva egészséges és forradalmi ösztönei elé. A kis impresszionista kép egy parasztkönyveskét ábrázol, piros pruszkban, arany főkötővel, a szeme zöld, a haja kék, a mozdulata kecses és bizarr, alul pedig ez áll: „írta Balog Kata.“ Ilyen — ceruzával és vízfestékekkel — írott kép Gárdonyi Géza sok verse. A kéz naiv ákombákomokat pingál. Néha a lombokat fősti aranyosra és az eget zöldre, néha megfordítva, áprilisi szeszéllyel. Színeit a parasztkanták zöldjéről, a kisházak kék cifráiról, a búza sárgájáról cseni. Mindég naiv és gyengéd, szemérmes és tiszta. Magyar eklogákat és idilleket ír. A mérték neki már nem fontos, rímei selypitenek, görbék és csorbák, sokszor Tinódy Lantos Sebestyén süket összehangzásaira emlékeztetők, de milyen helyénvalók, milyen jó rímek ezek. A napot — magyar realitással — így látja: „a nagy aranydeszkák az égre villantak“. Drága szavakat mond a holdról: „holdimádó lelkem mélyén, mint a kutak sötét mélyén a Hold képe felragyog.“ Itt egy szeptemberi akkord, amelyben benne dong a vidéki álmos ősz: „Elnémult a rigó. Az esteli csendben az őszi bogár szomorú *pri-pri* dala szól már.“ Vagy milyen gazdagon-kedélyes a velencei verse: „Mennyivel szebb volna, mennyivel jobb volna, ha ez a nép rojtosgatya halász volna! S amíg pipázgatva picézne, halászna, a sovány rákokra, *halkan ebattázná*, és a gondolákon csillagos estéken *Képeddel alszom el* énekelnök szépen.“ Faj-szeretete gyer-

meki és gyermekes. A hazát vagy nagyon okosan, természettudományos alapon kell szeretni, vagy így, minden kritika nélkül, naivan. Egyik versének a címe: „A báró kisasszony.” A báró kisasszony meztláb sétál a réten, a juhászlegény pedig órákig nézi a lábnyomát: „Hej — aszongya — ez a szép báró kisasszony lehetne mellettem szegény juhászasszony, de sohasem lesz ő szegény juhászasszony, mert báró kisasszony.” Kevés írást ismerek, amelyik ennyire magyar, a kacskaringós, keleti gondolkozást ily döbbenetesen — és tüntetés nélkül — tükröző. Még pár sorát írom ide: „Fejem akár nyugoszik *egri* párnán, akár a sötét Halálnak az ágyán — ha egyszer alszom, alszom: nem vagyok.” Érzik-e, hogy ez a magyar költő a naivitásával, az ibolyás kellemével, a vergiliusi hullám-puhaságával, egytestvér azzal, akit a mai franciák annyira olvasnak és szeretnek, Francis Jammes-mal?

Gárdonyi Géza költészete a népdalainkból lelkedzett. Egy neuraszténias ember idegrendszere végig rezgette magán a magyar népdalokat. Ma már tudjuk — a naturalizmus kómikus csődje után — hogy a parasztot nem lehet azon nyersen beállítani a könyvbe, az az érdekes, amit mi veszünk észre rajta és a népdalt se lehet „átvenni” és „utánozni”, az a költészet, amit mi látunk és érzünk bele. Gárdonyi Gézához kerülő úton jutott a népdal, a magyar vidéki városon keresztül, amely magába hasonítja és anélkül, hogy tudná, a vérében őrzi. Megfigyeltem, hogy a vidéki ember életét a népdal nemcsak cifrázza, de irányítja is. Annyira össze van forrva vele, mint a középkori emberrel a biblia igéje. Születése óta hallja, lakodalmon, toron, névnapi cécón (amelyre még a csecsemőket is eltolják, bölcsőben), passzív és aktív résztvesz benne, nem csoda, hogy az agyán kívül az idegrendszerébe is behatol

s később a „tudattalan“-jába kerülván a cselekedetét is determinálja. A parasztnak csak kellemes íz, de a vidéki magyarnak — és éppen a kabátosának és éppen az intelligensének — mákony. Ha éneкли, beletudja magát és ő a falurossza, ő a bús szerető, ő a csárda-ajtó-nyitogató, édes-anyja-szomorító paraszt lump: a megyei úr, a segédorvos, az ügyvéd-bojtár, vagy a hivatalnok. A vidéki lány „végigmegy a temetőn“, a vidéki fiú utolsó vágya, hogy „csak még egyszer nézhessen a szemébe“ s hazamenet megáll a kapu előtt, a kedves ház kapuja előtt, hogy „átölelje kapufáját“, ha nem tettben, gondolatban biztosan. Mosolyogtató dolog, alapjában azonban egy régi kultúra eredménye. Bármerre jártam az isten háta mögött, ezt a különböző embereket összeforrasztó népdal-kultúrát és a vele járó jellemzően magyar és jellemzően vidéki etikettet mindenütt megtaláltam. *Gárdonyi Géza* verseiben ez a kultúra, ez a romantika, ez a népdal vonul át — nem *Petőfi Sándor* és *Arany János* egészséges népdala — hanem a polgári osztály dekadens népdala, amely bomlaszt, különccé tesz, ríkat, a fáradt népdal. Itt a fáradság nemesedést jelent. A városi költészethez, amelyet a legújabb nemzedék fejlesztett ki, átmenetet alkotnak ezek a versek, amelyek nem népiesek a szó régi értelmében és nem városiak a szó mai értelmében, csupán egy kisvárosi remete nemes álmai.

Nagyon szeretem *Gárdonyi Géza* verseit.

GOMBOCZ ZOLTÁN

(Polcok rohannak föl a mennyezetig, telistele könyvekkel. Boldog Isten, mennyi könyv, mennyi szótár. A magyar szótárak hadirendje, aztán török, orosz, finn, görög szótár. Úgy tetszik, ebben a dolgozószobában találkoztátok egymásnak a világ szavai, ide futnak be a föld különböző pontjairól, mint valami rendőri bejelentő-hivatalba, hogy a tudós, a magyar nyelv európai hírű bűvára, ki közöttük van, fekete-lüsztér munkakabátjában, hanyag nyakkendőjében egy koral-melltűvel, seregszemplét tartson rajtuk, hogy megállapítsa, kik a fölmenő és lemenő ági rokonaik, hogy eldöntse, törvényes-e a származásuk, vagy sem. A csöndet, az édes szemlélődést bolygattam meg, mikor beléptem. Ép írt. Rajzos, nyugodt betűk kékelnek egy ív papíron, friss tintával. Nem kell írásszakértő, nélküle is látni: rendezett fő, tág szemhatárral és hatalmas látókörrrel Gombocz Zoltán negyvenhétéves. Mióta elkergették a kolozsvári egyetemről, édesanyjánál lakik egy budai bérházban. Csontkeretes pápaszemet visel, mely nem professzoros. Így inkább egy orvostanárhoz hasonlít.

Ő (mosolyogva veszi le szemüvegét). Azt hiszem, a közönség meglehetősen közönyös a mi munkánk iránt.

— Ne sértegezzük a közönséget. Ha ez igaz lenne, akkor az irodalomnak egyetlen híve sem volna. Littera. Betű. Litteratúra, litteratúra.

Ő. De nálunk az efajta érdeklődést nem igen tapasztaltam. Inkább a franciáknál. (Hátradől ka-

rosszékében.) Párizsi diákkoromban a Comédieben egyszer hallottam, amint Georges *Berr* szavalta Heredia versét. A centaurok futását. „Ils furent, ivres de morte et de rébellion...” Aztán beszélgettem vele, miért tetszik neki annyira ez a szonet. A színész percekig rajongott az első sorért. Micsoda gyönyörű egymás mellett e három *r* betű pergése, a ravaszfinom hangkeverés és a hiátus, a szabálytalan, de művészi hiátus.

— Amennyiben nem ezt szeretik a versben, akkor a költészet rideg, értelmi játékká aljasul: az emberek megértik, miről szól a vers — tehát okvetetlenül félreértik — aztán állást foglalnak tartalma mellett, vagy ellen, végül pedig jobboldal, vagy baloldal átnyújt a költőnek egy hitvány politikai koszorút. Úgy érzem, a szavak, a betűk szeretetéből sarjad minden igaz alkotás. Egyébként ma nemcsak az irodalom közeledett önökhöz, hanem önök is az irodalomhoz.

Ő. A mai nyelvészet itthon is a lélektan felé fordul: az utóbbi tíz esztendő örvendetes eseménye, hogy a történelem és nyelvtudomány egymásra lelt, együtt vizsgálódik. Vége annak a nagyon is „pozitív” nyelvészkedésnek, mely csak az anyaggyűjtéssel törődött, folyton szavakat hordott, talicskázott...

— Aztán megijedt, mikor végül a téglahalomból építeni is akartak. Házakat, tornyokat.

Ő. Holott az építés is cél: az emberi lélek megismerése a nyelvtudomány által. Ki tagadja, hogy kell adatgyűjtés is? De ez csak eszköz, amint mi nyelvészek, a nyelvet is csak a lélek eszközének tekintjük s azt tartjuk, hogy fontosabb az, amit ki akarunk fejezni, mint annak külső megnyilvánulási formája. Mindenütt a világon ezen a nyomon haladnak a kutatások: a franciák *Durkheim* hatása alatt érzik, hogy a nyelv nemcsak egyéni, hanem szociá-

lis termék is. *Bergson* értekezése — „Az erőfeszítés filozófiája“ — megtermékenyítette munkálkodásunkat. Az angolok figyelme is erre irányul, a németeké is, bár ők talán túlságosan elvontak. (*Kassierer munkájára mutat: Philosophie der symbolischen Formen in der Sprache.*) Kazinczy...

— Ön bizonyára nem ellensége a nyelvújításnak?

Ő. Dehogy. Az egész világon nem volt oly nagyszerű, esztétikai nyelvújítás, mint nálunk. Kazinczy a mai értelemben is modern, ihletes nyelvész, ki azt vallotta, amit a legújabb nyelvészek, hogy a lelki tartalom előbbre való a szavak alakjánál. Mindig a szó hangulati velejáróját kereste. Például elvetette ezt a szót: „babér“. Azóta megszoktuk, de ő hétköznapiinak, konyhainak érezte. A „borostyán“-t használta helyette. Borostyánkoszorút a költők homlokára.

— A mai istenfik a babérkoszorúval is megelégszenek.

Ő. Ellenben egy másik szót is ajánlottak neki a babérra, egy erdélyi tájszót, melyet ő borzadva utasított vissza: „hutyoró“. A „hutyorókoszorú“ valóban nem hangzatos. Jó füle volt, helyes érzéke a hangok okozta hatások megítéléséhez. (*Tünődik.*) Az új nyelvtudomány már *Herbart* óta tisztában van azzal, hogy a nyelv jórésze öntudatlanukban rejlik, az emberek ösztönösen, majdnem tudatlanul beszélnek, szinte nem is hallják azt, amit mondanak, mert a kifejezés erőfeszítése köti le őket. Valaki, azt hiszem *Szarvas Gábor* egy tájszót keresett valamely vidéken: az „asszámára“-t mely azt jelenti „körülbelül“. Megszólít egy parasztot. Kérdezi tőle, hallotta-e ezen a vidéken. A paraszt rázza a fejét és így szól: „Asszámára már huszonöt éve vagyok itt, de még nem hallottam“. Ilyen mélységekből bukannak föl szavaink. Ezt a mélységet akarják ma

megvilágítani. Ezért a jelentéstan már magasabb stilisztikává válik, kutatják a jelentés-szükülés és -bővülés okát. „Megkérlek valakinek a kezét.“ Régebben megállapították, hogy „ez rész az egész helyett“, mert nem a lány kezét kéri meg, hanem az egész lányt. Micsoda fölületes magyarázat. Ki tudja, milyen régi jelkép lehetett a kéz, a frigy milyen megpecsételését jelentette a kézadás.

— Talán egy mitosz elhomályosult emléke.

Ő. Foglalkozom a gondolattal, hogy majd megírom a magyar lelkiélet kialakulását a nyelvben. Egy nép világszemléletére döntő az a korszak, mikor eszmélkedni kezd és a kifejezési ösztöntől sarkalattatva, görcsös erőfeszítéssel megleli az első kifejezéseket a legfontosabb lelki műveletek jelölésére. Itt van ez a szó: „ért“. Az indogermán népek úgy értenek, hogy látnak. Náluk az értés a szem érzékszervével függ össze. Ha a görög látott, már értett. A német is tud és lát egyszerre. „Wissen“ annyi, mint a latin „videre“. Mi, magyarok, értünk, tehát hozzányúlunk, hozzáérünk valamihez s máris a miénk az a szövevényben, máris tudunk. Tapintjuk, megragadjuk, felfogjuk, ésszel érjük föl az igazságokat.

— Amint mondani szokás, ökölrel is föl lehet érni.

Ő. Érteni, hozzáérni valamihez, gyorsan. Mozzanatos ige. De lelki működéseink egész jelentős sora erre a szóra, erre a világszemléletre alapul. Mi, magyarok, érzünk. Érezni. Gyakorító ige. Tehát már gyakrabban hozzáérünk valamihez. Egészen közelebe kerülünk. Akkor érzünk, akkor szeretünk. Nem fárasztom?

— Dehogya. Érdekel.

Ő. Látja, ez is. Érdekelni, sokszor egymásután hozzáérni valamihez, belső kapcsolatba jutni vele. Hajdan, nem is oly régen, még ezt írták: „A kurucok a labancok fejét fokossal érdekelték“. Vagyis

huzamosabban, tüzetesen foglalatoskodtak a labancok koponyájával.

— Értem. És érzem. És érdekel. És mit következtet ebből a professzor úr?

Ő. Körülbelül azt, hogy a finn-ugor népek, melyek a tapintás érzékszerve által vesznek tudomást az őket környező világról, mintegy birtokolni igyekeznek, amit tudnak, az akarat ténye nyilatkozik meg ősi személetünkben. *Helsingforsról beszélgettünk, hol sokáig élt, nyelvrokonainkról, a finnekről, kiknek műveltsége hatalmas lendületet kapott, meg a vogulokról, kik valaha hatalmas nép voltak, Mátyás király korában legyőzték az oroszokat, ma cse-nevészek, vérbajosak, számszerint 5800-an vannak, döbbenetes példáját szolgáltatva annak, hogy egy nép pár emberöltő alatt teljesen elpusztulhat.*

— Hány ősi finn-ugor szó lehet nyelvünkben?

Ő. Va--- ezer.

— Csak?

Ő. Még annyi sines. A többi meghonosodott jövevényszó, szlávból, németből, törökből, latinból, olaszból. Emeljünk le egy szótárat. *(Olvas.)* Ablak — szláv, abrosz — szláv, akna — szláv. *(Becsapja a könyvet.)* De azért nem szabad hinnünk, hogy amikor így társalgunk egymással, vagy írunk, az elmagyarosodott kölcsönszavak túlnyomó többségben lennének. Egy másik próbát. Vegyünk le akármilyen könyvet. *(Ismét olvas.)* „A finn-ugor, magyar — finn-ugor, nyelv — finn-ugor...” *(Végigolvassuk az egész oldalt és kiderül, hogy a szavak zöme finn-ugor. Az első idegen eredetű szó: „tárgy” francia. Aztán találunk még három szláv, három német származású szót is. A többi mind tősgyökeres ázsiai.)* Arany, Mikszáth szókinése is 80 százalékban tiszta magyar. Mert a nyelv mégsem a szótárban van, hanem mi bennünk, a lélekben.

(Gombocz Zoltán egyik szenvedélye a szó, a másik a zene. Buzgó látogatója az Operának, minden Wagner-operát el tudna énekelni, a békében külföldre utazott egy-egy bemutatóra. Most pihenésül Puskindt olvassa, oroszul, az Anyegint. Fiókjaiban gyűlnek a cédulakötegek, egy asztalán látom a megrekedt Etymológiai szótár D betűjét. De hogy búcsúzkodom, észreveszem a szavak etymonjai mellett a három cserép muskátlit is, mely, míg csevegtünk, egy háncsasztalon állott előttünk, az élő természet mosolyát hintve szét és kimenet látom a fényt is, mely rézsút sugarával megaranyozza a tudós szobáját, a fényt, melu előzőnli szellemét.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

JÁSZAY-HORVÁTH ELEMÉR

1.

Sohase tudtam elválasztani a formát a tartalomtól, mint egyesek, — a vers dualistái — kik külön testről és külön lélekről beszélnek. Ha hitet kellene tennem, a vers monistájának vallanám magam, aki mindenekelőtt a formában — a mély, alkotó, lélekkel teljes formában — hisz s csak a gyengébbek kedvéért tenném hozzá, hogy a vers testét alkotó betűk, szótagok és rímek összehatása csakugyan oly finom és tovább nem boncolható valamit hoz létre, melyet „tartalom“-nak keresztelhetünk el, amint egyes ábrándos bölcselek az agyunk és a szívünk működését előszeretettel „lélek“-nek nevezik. De nincs jó forma és rossz tartalom s nincs beteg tartalom és egészséges forma együtt. Mult este szinte élményszerűen világlott föl előttem ez, mikor egy orosz fogoly tiszt — értelmes és nagyon művelt ember — könnyezve mondta el nekem *Lermontov* egyik pár szakos világhíres versét oroszul, aztán, mert oroszul nem tudok, tolmácsolta a verset szóról-szóra franciául is, németül is, de a fordításokon, az ő két fordításán, valamint azokon az átköltéseken keresztül, melyeket eddig ismerek, ma se tudok még csak megközelítő fogalmat is alkotni arról, vajjon mit jelenthet ez a vers sok-sok millió orosz-nak, kik egyformán könnyeznek hallatára, mikor nekem az egymás mellé rakódó fogalmak merő

szokványosságok. Okom volt föltetni, hogy mégis a betűk által keltett zene ríkat és nem az értelem, a szavak hangjegyéértéke, mely minden nyelvben más és más, a költészet igazi alkimája. Szerves és titokzatos jelenség a vers, mint az élet, az ütem pedig akár a szív főere. Ha vizsgálnom kell egyet, nem is a kuruzslók általánosságait szedegetem elő, de a vers ütőerén pihentetem meg a kezem.

Jászay-Horváth Elemér verseinek formája pontos, régies. Nyoma sincs rajta az új irodalom regényes vagy szeszélyes könnyedségének, vagy a szabad verselésnek, mely a duzzadó belső tartalom parancsára szétveti a korlátokat és gáttalanul hömpölyög előre. Ő, mint nagyon kevesen a mai nemzedékből, a régi, klasszikus verselés híve, aggályos tisztelője a hagyománynak, úgy, hogy verseinek mértékét az ujjaink percein is leolvashatjuk, a rímeinek a csendését pedig nemcsak a fülünkkel, de a szemünkkel is érzékelhetjük. Mint formaművész feltűnik a különállásával, melyet öntudatosnak érzek. Tartózkodása nincs minden báj nélkül, a merevségében pedig erő lakozik. Meg kell állapítanom, hogy költői nyelvének sajátos íze van. Nálunk a költői nyelvet a fellengős és üres szólamok egészséges visszahatásaképpen addig nyesegették, gyomlálgatták, míg az előbeszéd természetességét, a folyó próza gördülékenységét kapta meg. A tisztító munka helyes és üdvös volt, de néha túlzásba ment. Akadnak ma költők, kik világért se írnának le egy félmultat vagy egyes szókat, melyek jellegzetesen csak versek szavai. Ez alapján nyelvünknek öntudatos szegényítése. Örömmel látom, hogy *Jászay-Horváth* Elemér bátran és jól él a félmulttal is s azokkal a szókkal is, melyekre céloztam. Nyilvánvaló, hogy a vers nyelve mégis más, mint a prózáé, másnak is kell lennie. Innen magyarázom azt is, hogy e könyv írója

szelid, szenvedélytelen egyéniségével, alig új tárgykörével kedves érdeklődést tud bennem gerjeszteni, lapról-lapra tovább csalogatni, tisztán a nyelvi bája által. Mert egyáltalán nem közlékeny. Középkori szonetteket ír a keresztes lovagokról, a zsoldos katonáról, a kolostorról, kis ötvösmunkákat tesz elénk, gondosan csiszoltan és tömörre kalapálva. Egyéb verseiben is inkább elrejtőzik, mint megmutatkozik. A klasszicizmus szemérmessége van benne, fél a telibb színtől és a telibb szótól. Egyik legsikerültebb darabja Ovidiusnak, a szellemes szenvedőnek átköltése. Nem hazudik melegséget, ahol nem érez, de mikor néha felolvad, megindító és nemes. „Az, csak az látja, ki elhagyottan, Reményvesztetten, hitefogyottan. Ül őszi csendben, egyedül, némán Semmihe sóhajt, Bor mellett búsong egy vén poémán. Fejét lehajtja s élni sem óhajt...” Ilyenek a közvetlenebb hangjai. Ismeri a tehetsége méreteit. Szaplótlenül ír magyarul. Egyre gazdagítja formakincsét. Annak, amit ki akar fejezni, föltétlenül ura. Szerény, jóhiszemű és öntudatos. Rokonszenves költő.

2.

*„Bajos a szerelmet tetetni,
Galambot balkézből etetni,
Rózsafát homokba ültetni;
Lányszívet áltatni, hűtetni.*

*Bajos hideg karral ölelni,
Sziwtelenül szívnek felelni,
Szomorú szántsággal szeretni:
Régi szeretőnket feledni.”*

Multkor ezen a helyen olvastam Jászay-Horváth

Elemér „Magyar versei“-t. Öt kis költemény ez, leg-hosszabbika se több pár sornál. A versek oly hatást gyakoroltak rám, hogy nyomban tollat ragadtam s üdvözöltem a költőt.

Napokig hevertettem a levelet íróasztalomon, aztán nem küldtem el. Tudom, hogy az író egyetlen pályabére az, ha olvasóiban visszhangot kelt. De azt reméltem, hogy majd találkozom vele s akkor az élőszó melegével közölhetem, milyen örömet szerzett öt kis remekével.

Ő hétköznapijait egy szerkesztőségi szobában tölti. Fölöttébb hallgató ember. Két évtizedes ismeretségünk alatt alig váltott barátaival pár mondatot. Szeret rejtezkedni. Ha szerepel, — pedig gyakran kell szerepelnie — álruhát ölt s mint a rímek ezermestere mutatkozik be *Dalamér* néven, aki a napi eseményeket dévaj rigmusokkal kíséri. Ebben a nemben is mester. Nem afféle rugóra járó csattanókat termel, nem agyi ötleteket, hanem a nyelv ősi televényét túrja s amint játszadozik — igénytelenül és szeszélyesen — hirtelen egy lesz a művész és bűvész s verse úgy csattan össze, mintha varázslat hozta volna létre.

Vártam az alkalmat, hogy elmondjam neki ezt is, egyebeket is, de történetesen hetek óta nem találkoztunk a *Pesti Hirlap* hosszú folyosóján. Levelem közben időszerűségét veszítette és összetéptem. Így most rajtam csörömpöl egy adósság gondja s a nyilvánosságához fordulok. Végtére az, amit tudtára akartam adni, inkább az irodalom tágabb nyilvánosságára vonatkozik, mint őrá.

Mi ragadott meg a „Magyar versek“-ben? Az egyszerűségük. Régi, andalító, elfeledett muzsikájuk, mely egy igével visszaidézi egész multunkat. Tisztaságuk és üdeségük. Mélyről fakadó közvetlenségük. Művészi tökélyük, mely nem tetszeleg a

lomposágban, hanem a népdalt tovább fejleszté, tovább nemesíti.

Megragadott már a címük is. Nyilvánvaló, hogy minden vers, mely magyarul íródik, „magyar“ vers. Én, aki európai, széchenyis hivatásunkat hirdetem, szentül hiszem, hogy nyelvünk minden érzés és gondolat kifejezésére alkalmas, bármily bonyolult is az s magunkat szegényítenők, ha pusztán holmi pásztori-juhászi érzés- és gondolat-kört fogadnánk el magyarnak és kirekesztenők onnan a fővárosi élet, az öntudat, az elemzés gazdag megnyilvánulásait. De minden költészetnek van egy ága, mely a nép és a nyelv századokba visszanyúló és visszazáruló tulajdonságaiból táplálkozik s ide tartozik az az öt vers is, melyről szólok. Ezekben a magyarság szellemisége és lelkisége lüktet, mégpedig oly elevenen és mindenütt jelenlevően, mint a kínai versekben a Mennyei Birodalom hagyománya és titka s magyarságukat magyar létemre sem érzem kevésbé izgatónak és újszerűnek, mint a kínai versek messze földről hozott fűszerszámát.

Hogy micsoda tesz egy alkotást nemzetivé, azt könnyebb sejteni, mint meghatározni. Ezen a téren fogalomzavar uralkodik. Egyesek a nemzeti veretet összetévesztik a tárgykörrel s annak politikai színezetével, holott az csak egy véralkat nem is elemezhető sajátosságából támadhat, a kifejezés egyéni voltából, néhány betűből, a hangok véletlennek tetsző lejtéséből. Sokan például hajlandók különösen magyarosnak tartani azt az író, aki a bátorságot, a vendégszeretetet, a lovagiasságot ünnepli, mert ezek, — amint állítják — jellegzetes magyar erények. Bizonyára azok is. De van-e nép a föld hátán, mely ne tartaná magát bátor, vendégszeretőnek és lovagiasnak? Mások viszont eléggé tudatlanul, éppen a legrútabb hibákban vélik fölfedezni

a magyarosságot, melyek távol állanak méltósággal teljes, önbíráló, humoros, keleti népüktől: a mell-döngető hetvenkedésben, a vidékies rikkantásokban és odamondásokban, a prókátor-apostolkodásban, az áhitat és alázat hiányában, azokban a fattyúhajtásokban, melyeket nekünk elsőkül kell visszautasítanunk, amint visszautasította nemrégiben egyik költőnk külföldi bírálója is, aki ezeket egyszerűen és helyesen „ázsiai nagyzási hóbot“-nak nevezte.

Minden írásműnek a költő lelki alkata szerint más és más adja meg nemzetiességét. Ezt az árnyalatok árnyalata dönti el. Ha Jászay-Horváth Elemér fönti versét olvasgatom, az eszmefűzések, a szavak, az ódon-balogrímek különös világába visznek, ahol őseim éltek s úgy rémlik, hogy egyszerre visszaemlékezem származásomra, sorsomra. De hát miért is annyira magyar ez a vers? Talán azért, mert tartózkodó és szemérmes s közvetve vall, anélkül, hogy mingyárt kitarulkoznék. Talán azért, mert ami lehetetlen és képtelen, azt szerényen csak „bajos“-nak jelzi. Talán azért, mert a szerelemről rögtön eszébe jut a galamb, a galambról pedig ez a végtelenül gyöngéd példázat: „Galambot balkézből etetni“, erről a „rózsafa“, a „leányszív“, azok a jelképek, melyek évszázadok óta élnek költészetünkben s végül miután hasonlatot hasonlatra halmoz és az érzést végletekig csigázza, choriambicus ütemben csorran ki az utolsó sor, mint egy könnycsepp: „Régi szeretőnket feledni“. Talán azért, mert ez a két szó: „régi szeretőnk“ megannyi népdalból ivakodott belénk cigányzenés estéken s már nem is tekintjük értelmét, csak érezzük, mint valami mitoszt. Ilyen a többi négy költemény is. Valamennyi többet fejez ki hallgatásával, mint szövegével. Mintha a szavak „hallgató“-t játszanának.

Tudom, hogy ezzel közel se hatoltam be a költe-

mények velejébe. Nem is ez volt a célom. Azért írtam e sorokat, hogy figyelmeztessen olvasóimat, milyen lehetőségek lappanganak ezekben a pompás kísérletekben s megkérjem a költőt, hogy bányászgasson továbbra is abban a tárnában, ahol ilyen aranyrögöket lelt. Bizonyos vagyok, hogy ott még sok kincsre fog bukkani.

JUHÁSZ GYULA

1.

Juhász Gyula szerzetesi lélek.

Az újmagyar lírikusok között ő az egyetlen, aki a liturgia titokzatos szavait szövi verssoraiba, templomok homályát, színes üvegeit érezteti s drága, ritka ötvösmunkák, ódon miseruhák, kelyhek csillogását juttatja eszünkbe.

Ez a színrakás döntő a költészetében. Gondolatvilágában is majdnem kizárólag be nem telő, elfutó, örökre visszatérő álmok kísértenek, melyek megszépülnek a fájdalomtól, örökkévalóak lesznek azáltal, hogy nem váltódnak át tapintható értékke.

Ismerek tőle szikrázó, napos, bor-mámoros verseket, melyek úgy hatnak reám, mint egy choralé, orgonazúgásban és tömjénfüstben. Némelyik vágyakozó verse csak egy bánatos meditáció. A kibőjtölt fantázia álmodik. Aranyakat, tüzet, gyümölcsöt és mézet lát az aszkéta. Fátyolon keresztül csillan át — gyengéden és szemérmesen — az életöröm. Kétségtelen, sötét az alaptónus, ködös és vigasztalan, de a fanyar levegőbe mégis diadalmasan emelkednek küzdelmek emlékei az élet új, kiküzdött értékei, egy szonett gyémántos monstanciája, kis csiszolt versek fakó pompája, fények, villanások, ragyogó sugárkévék s néhol egy himnusz zászlója. Élete egyhangú, nem mozgalmas, inkább belső rezzenésekre berendezett. De a költészete

ünnepi szertartás és minden verse szép, színes cere-
mónia.

Juhász Gyula eleinte a föltétlent kereste és a művészetben találta meg. Ez nemcsak azt jelentette, hogy a művészetet csakis magáért a művészetért szerette, hanem túl a l'art pour l'art-on azt is, hogy mélyen, szenvedélyesen szerette amit átélt s mélyen, szenvedélyesen becsülte, amit írt. És sokat'élt, mert sok apró esemény nőtt óriássá a lelkében. Legnagyobb élménye mégis az volt, hogy írt, a legszébb, legpirosabb ünnepnapja egy lázas, ihletes perc. Őszintén, fájóan, betegesen vonzódott minden széphez. A művészet úgy hatott rá, mint természeti jelenség. Csodaszép verseket alkotott arról, hogy milyen szép egy szobor, egy kép, egy vers.

Ezek a megállapítások jórészt azokra a verseire vonatkoznak, melyeket pályája kezdetén adott ki.

Akkor még nagyon is precíz volt, a parnassienek kigömbölyített és csiszolt formáival. A versei füzőben és lakkcipőben jártak. Témái voltak s briliánsan megírta őket. (*Meunier, A hegyi beszéd, Szűzek.*) Ma már eltávolodott ezektől a verseitől s az abszolút lyra felé fordult, amelynek nincs témája, csak tónusa, olyan verseket ír, amelyeknek a tartalmát más szavakkal nem tudnók hamarjában elmesélni, mert minden szó szükségszerűen a vershez tartozik és szerves része, élete a versnek. A magyarsága is megszólalt azóta. Egy artisztikus és bágyadt magyarság ez, mely a tiszaparti álmos estét, a lankadó magyar pszihét, a szilajtalan és lanygos elbúsulást idézi. Mégse nevezem a lyráját se öregnek, se koravénnek. A fiatalság édes és harcra-készülő pesszimizmusa van benne. Mögötte az élet roppant szeretete lüktet, talán egy kis félelem az eljövendőtől, de a jövő akarása is. Komor, mint minden fiatalember, mint minden erős ember, mint

minden élni akaró ember. Ez a kettősség jellemzi mindenütt. Életszeretet a halálvágyban, természetesség a művészetben és művészieskedésben, fiatalság a pesszimizmusban és csüggedtségben, szín és ragyogás a sötétségben, drágakövek egy fekete bársony-alapon. Egyik verse — egyik legkedvesebb versem — a *Primitiva*, amit egy Gauguin-kép alá írt, furcsán érzékelteti meg ezt a különös idealizmust. Néhány festék-pamacs szabad pusztákra ragadja a fantáziáját. A francia piktor exotikus képe ősi álmokat láttat vele s egy kultúrproduktum előtt — öntudatlanul természetes lesz, primitív és ősi és — talán akarata ellenére is — magyar verset énekel, amelynek a legmélyebb mélye a magyar. Hallgassák csak:

*Már jártam e rőt avaron,
Oly ismerős e buja vadon,
Álmosan, szabadon.*

*És rokonom e barna csapat,
Mely álmatagon tovahalad,
A lesült fák alatt.*

*És testvérem a nagy feledés,
Elpihenés, elheverés,
Elcsöndesedés.*

*Ó táj, Tahiti, Cithere,
Álmatlan álmom szigete,
Ó vágyam ligete:*

*Szent televény, velem rokon,
Be jó volna, túl gondokon,
Heverní e homokon.*

2.

A költő sohase beszélhet — vallomásszerűen — művészi eszközeiről, melyekkel a hatást eléri, azokról a kifejezésbeli finomságokról, melyek megkülönböztetik többi társaitól. Ez szomorú kényszerűség, melyet művészetének beszédes és ígés volta ró rá és büszkesége. Vannak szerény költők, kik nyíltan dicsérik magukat. A büszkék és igazak azonban hallgatnak. Még a félreértéseket is szívesebben látják felburjánozni maguk körül, mint-hogy megszólaljanak. Flaubert egy író-társát, aki úgynevezett „önérzetes“ előszót írt saját könyve elé, megróttá ezért, azt mondta, gőgösebb lehetett volna, mert a saját művészetéről való minden vita megálázkodás. Valóban semmire teszi nevetségesebbé a költészet varázsát, melynek érzéken és közvetlenül kell hatnia. Aki odatolakszik mű és közönség közé, az veszedelmesen hasonlít a nőhöz, aki saját szépségéről értekezést ír és ebben pontról-pontra haladva, ragyogó okfejtéssel és cáfolhatatlan érvekkel azt bizonyítja, mennyire tévednek azok, kik nem tartják őt szépnek. Az elemzésnek azonban mégis meg van a létjogosultsága. Minden igazi bírálat elemzés s tulajdonképpen célja, hogy a költészet érzéki szépségét értelmivé tegye. Kerülve a külsőséges szempontokat, a költő alakjának regényes továbbfejlesztését, ami olcsó módszer, vagy tárgyain való elmefuttatást, ami kortesfogás, vagy politikai, társadalmi beállítást jobbra, vagy balra, ami a leggyűlöletesebb korlátoltság, egyszerűen magából a műből igyekezzünk megérteni, miért jó az s rámutatni azokra a szigorúan formai (külső és belső formai) eszközökre, melyekkel a bűvös, rejtélyesnek látszó eredményt előidézte.

Juhász Gyulának két kötete jelent meg utóbb: „Ez az én vérem“ (Szeged, 1919., még a francia megszállás alatt) és most a „Nefelejcs“ című (1921, ugyancsak Szegeden). Az utóbbit arcképe előzi meg. Egy szenvedő fejet látunk itt, melyet komor körszakáll keretez, a homlok mintegy össze van kalapálva a végzet pörölycsapásaitól, az arcon fájó vonalak, mély redők és keserű ráncok, melyek a kiszáradt könnyek csatornáinak rémlenek. Derűtelen szomorúság tekint erről a fejről. Hangköre nem tágabb, mint húsz éves korában, hogy pályáját elkezdte. Az évek alig hoztak eléje új tárgyat. Visszanézés a multba, mely szebb a jelennél, ájult félelem az élettől és halálos vágy az élet után, mely egyre távolodik, a vidék, melyet szeret és gyűlöl, megadás, majd lázadás, bibliai kereszténység, aztán emberhívó pogányság, a Tisza közeli szerelme, álmos, magyar csendéletével és messziről átsejlő bárbar emlékeivel: ennyi az, amit az avatatlan észrevesz Juhász Gyula költészetéből. Versei mind rövidek. Igazi tere a dal, a melódia, a görög *mélosz* édességével. Verselése majdnem pontos, (Arany-Reviczky iskola), néha egy kis ingerlő szabadsággal, mely arra szolgál, hogy a szabályt füszeresebbé tegye. Ő azonban ezeken a húrokon, ezekkel az eszközökkel évről-évre mélyebb és igazabb dalokat hoz ki.

Miben van eredetisége? Ha fel kell sorolnunk a tíz legnagyobb és legigazabb magyar költőt, neve ott van az elsők között. Meghatározni egy költő különvalóságát, jellemezni mivoltát, sohase könnyű feladat. Tilos nagy szavakat átfogó általánosságokat mondanunk (pl. „szereti a félhomályt“, vagy: „a lemondás éneklője“), különben azonnal elveszítjük őt s elsikkad az a kincs, melyet kergetünk. Legyünk tisztában azzal, hogy a művészi eredetiség, bár-

milyen egyéni és forradalmian-új is, sohase több egy kifejezésbeli árnyalatnál, melyet a hozzá-nem-értő többnyire észre se vesz, egy alig látható eltolódásnál, mely az alakokat, vagy a szavakat egyszerre magasba emeli. Megkísérlem tehát pár példán bemutatni a költészet igazi barátainak, mit tartok elem-múló értéknek művészetében. Valami andalító magyarság bujdosik e sorok közt, mely annál neme-sebb és igazabb, mert alig megfogható. Nem a tárgy folytonos emlegetése, programmos kiáltása teszi ezt, hanem éppen elhallgatása, nem a *mi*, hanem a *hogyan*. Egy helyütt ezt írja: „Ó érzem én, hogy mindörökre végem, Borom kifolyt, rózsám elhervadt, És csillagom *megindult* már az égen“. Ezzel a végtelenül gyengéd utalással — egy hulló csillag gyorsan bekövetkezhető tragédiájával — érzékelteti sorsát. Tömör kép és sokat lehetne még beszélni róla, hogyha egészen felbontanánk. Szavai gyakran a szokványosság határán járnak, de egyszerre föl-világulnak, mint tiszaparti nyári éjszakákon a meteorok. Másutt ez a három sor: „Tán egy dalom, szelíd mély hódolat Előtted szépség és előtted élet, Túlzengi majd a *Hindenburgokat*.“ Figyeljék meg, milyen lágy az első két sor, az r-telen szavak olajos siklása s utána milyen viharos a harmadik, a német hadvezér jól alkalmazott nevével — többsében: *Hindenburgokat*! — a fogalom nyomában járó zenekísérettel, mint valami kartácslármával. Egy versszaka: „Voltam remetéd és szegényed, És száműzötted, messze, én, Te voltál nekem álom, élet, Magyarország, Ha haldoklott minden remény!“ Ez a szó „Magyarország“, egyébként közjogi fogalom, amint vissza-visszatér minden szakban — egy csonka-árva sorban — dallá és imádsággá változik. Nem politikai, hanem magyar költészet. A sírfelirata ez: „Magyar volt, költő, Átkozott, áldott!“

Nincs költő — a ma élők között —, ki közvetlenül és közvetve ennyit beszélne magyar voltáról, mely minden körülmények között őszintén, az idegeiig fájva, foglalkoztatja. Színeit is a magyar festéktálcáról veszi. Látja a falusi állomáson „a kréta-arcú vén postáskisasszonyt“, Beniczkynével a kezében. Egyhangú remeteéletét a távoli művészetért való rajongás — Giotto, Michael Angelo, Luini, Tizian — színezi s erről néha ünnepi vallomást tesz, szép szegedi szavaival, azon az áldott, rokoni alföldi nyelven, mely közös fiatalságunkat hozza elélem. Az elrabolt magyar városoknak egy-egy szonettet szentel, ötvösmunka, porcellánfestéssel, mely egy-egy mozzanatot örökít meg, abban a modorban, melyet e sorok írója kísérelt meg, a „Négy fal között“, magyar szonettjeiben s hősi hexaméterekben éneklí a szegedi negyvenhatosokat, a „Zalán futására“ felelő újszerű keserűséggel: „Szörnyű dicsőségük fénye ragyog Szegeden.“ Másként esős, állandó, de gazdag szomorúság kísért itt, melyből nem tud és nem is akar menekülni. Korán elhunyt apjának visznefelejcsét, a távolinak és alig ismertnek, az emlékeztetőnek, kit jelképnek érez, a szenvedőnek, kivel sokszor azonosítja magát. Szerelme emlék, talán akkor is, mikor éli. „Köszönöm édes, hogy szeretél, Hogy holt szív hű özvegye lettél...“ Ez az ő hangja, melyben — minden árnyalatával — benne remeg nemes költészete. Egy sóhaj, mely szavakba töredezik: „Ilyenkor sírnak gyantát fiatal fák. Ilyenkor fáj az elmúlt fiatalság!“ Az olvasó sokszor meglepődik, mennyire nyelvifogások és bűvészkedés nélkül idéz elő bonyolultan-finom érzéseket. Egy szerelmes versében: „Szegény sorsom nagy diadémja Ő, imádandó és énekelendő.“ Vagy itt, hol két ragos főnév zenél össze: „Mint a gyémántot a szürke tokban, Hordom e kincset mély titokban.“

Jelképes, szimbólikus rím. A tokban mindég titok van.

Ezeket jegyeztem föl Juhász Gyula új verses-könyveinek olvasásakor s itt közlöm — változtatás nélkül — tárgyi jegyzeteimet. Azt hiszem, a költőt csak ilyen módon becsülhetjük meg. Legyen szeretetünk szólam nélkül való, mint az igazság.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KARINTHY FRIGYES

1.

Az író vagy gyermek, vagy kamasz: írja valahol *Nietzsche* és ez a mondás, amit régen láttam s azóta régen elfeledtem, hirtelenül eszembe villan most, e könyv olvasása után. *Karinty* Frigyes a játékos művészek közül való, de nem gyermek. Sokkal fürkészőbb, tanultabb, mámorosabb. A gyermekek nem így játszanak. Ő furfangos, körmönfont, izgalmas játékokat eszel ki, mint a kamaszok, a komoly és kíváncsi, koránérett tizenötévesek, a gimnazisták. Azzal játszik, hogy széttöri a játékokat s megnézi, mi van bennök. Bontsuk szét a konyhában a villanyoscsengetyű telepeit, vegyük ki a penészes sárgaréz csavarokat, kapcsoljunk össze két idegen drótot, hadd lássuk, milyen zenebonát ver, bár a ház meg is siketül tőle. Törjük szét a hegedűt. Meg kell keresnünk, hogy a néhány ökörbélhúron és a favázon kívül, mi a hegedű lelke. Kísérletezzünk az állatvilággal is. Adjunk a kanárinak húst és rumoscukrot, hogy megtudjuk, mint viselkedik velük szemben ez a vegetáriánus és antialkoholista állatka, aztán zárjuk szennyes-ládába a kutyát és forrasszunk a macska farkára egy ökölnyi szurok-kupacot. Egyéb problémák is vannak, amelyeket nem eléggé hánytak-vetettek meg az iskolában. Mi lenne például, ha a vérünk zöld lenne és a fák levele piros, ha a tűz nyirkos lenne és a víz gyu-

lékony, ha a fejünket le tudnánk srófolni és labdázhatnánk vele? Mind sürgős, megoldásra váró problémák, amelyekkel a fizika-óra után szoktunk bibelődni. Mert a fizika után jön a metafizika, amely nem szerepel a tanrenden.

Áldott, boldog kamaszkor, rugékony és termékeny, csupa rügy és bimbó, költők kora. Már ismerjük a valóság elemeit, de szerencsére még nem gyökeresedtek agyunkba, még nincs nevük, mint a nyárspolgárok agyában, még lehet mozgatni őket. Játsszunk velük. Tudásunk által csak a játékszobánk gazdagodott. A valóság skálájának egyik végén — az alsó végén — a *humor* van, a *szatira*, a másik végén — a felső végén — a *metafizika*. Mind a kettővel tiltakozik az író az élet sanyarú rendje ellen, az ellen, ami a többieknek törvény, a kopás, a múlás, a halál ellen. Lefelé licitál és aztán fölfelé licitál. Semmibe természetesebb, mint az, hogy a humorista egy ponton a csodálatos felé fordul s az embert, akit bemutatott már a hibái csonkaságában, sántán, vakon és bénán, bemutatja mindenhatóságában is s megnövekedett alakját a képzelete reflektorával vetíti az égboltra. Számára a valóság mind a két esetben csak kiinduló pont, ugródeszka, ahonnan lehet lefelé is ugorni, de lehet fölfelé is ugorni. *Carinti* például elkísér a körúton egy totyakos urat; neveti, hogy bukdácsol, aztán megállapítja, hogy az ember általában még járni sem tud. Aztán *Karinthy* Frigyes, a másik, novellát ír ugyanerről az emberről, szárnyakat csatol a vállára, ujjongva kiált föl, hogy az ember röpkül, túl a téren és az időn, a lehetetlenség határ nélkül való világába, a meséskönyvek menyországába. Micsoda antagonizmus és micsoda rokonság. Nagyon egységesnek, egytestvérnek érzem ezt a két író. Szatirája és metafizikája egy töről fakadt, a

keserű és mérges gyökérről, amely az élet televényébe ereszkedik. Minek homlokán az a sok osztályozó enyves cédula. «Szellemes csipkelődő», állapítja meg róla egyik kommuniké. «Csodákat bolygató, titokzatos író», szól egy másik ítélet. Mennyivel illőbb lenne leírni ezt az egyszerű szót: „költő”.

Mert igazi költőnek mutatkozik ebben a könyvében, a választottak, kiváltságosak fajtájából, akinek csak a legfontosabb dolgokkal van köze. Minden, ami van, csak anyag a számára, hogy valami nagyobb és magasabbat mondjon vele, hogy a köznap szavakkal és történetekkel egy mélyebb és tündöklétesebb képet varázsoljon elénk, amely már az igazi valóságot tükrözi s egy új érzelmi megismeréshez segít. Ennyiben rokon az új nemzedék általános művészi törekvéseivel, amely nem éri be egy sikerült verssel, vagy egy nyelvgyakorlat-szerű ismeretető és ábrázoló novellával, de túl ezeken a merőben mesterségbeli ügyességeken, az írásműveket jelképeknek tekinti, híradásoknak egy ismeretlen világból s útmutatásoknak egy ismeretlen világba. Ilyen írásmű a kötetje kétségtelenül legtökéletesebb novellája: a *Cirkusz*. Ez az önvallomás azoknak a szerencsés pillanatban odalehelt makulátlan írásoknak a veretét viseli magán, amelyek sikerültén nemcsak az olvasó, meg a bíráló csodálkozik el, de később maga az író is. Sokszólamú zenekart szólaltat itt meg, a fájdalom és a szeszély, a humor és a tragikum, az öngúny és a gög, az ember és az író, az élet és a művészet koncertjét, biztos kézzel, hatalmas fortisszimóval, de mégis nagyon egyszerűen. Egy hegedűművésről szól ez a novella, vagy egy bohócról, aki hegedülni tud, de előbb fel kell másznia a cirkusz kötélhágcsójára, légtornász-mutatványokat kell produkálnia, álomban, élet és halál peremén, hogy egyszer végre, cserébe a tréfáért, a

szíve mélyéből hegedülhessen is. Tragikus csepű-
rágó... igazi, nagy költő... akiről ma is azt írják,
hogy «szellemes csípkelődő»... és a cirkusz nagy-
dobja csak azt buffogja: «... tessék besétálni...
nagyon vicces...»

2.

Thomas Mann írja egy helyütt ezeket az el nem felejthető mondatokat: «... A tehetség nem valami könnyű, nem valami játszi, nem pusztán képesség. Gyökeres mivoltában *szükség* a tehetség, annak a kritikai tudása, hogy van ideál, kielégítetlenség, mely képességét nem gyötrellem nélkül alkotja meg és fokozza. És a nagyoknak, a legkevésbé kielégíthetőknek mindig a tehetségük volt a legkeményebb ostoruk...» *Karinthy* Frigyes is azért költő, mert elégedetlen.

Annak idején is úgy jelentkezett, mint elégedetlen. Egyelőre, mint *elégedetlen művész*, ki a különböző stílusokban található gépszerűséget emeli ki és feszíti addig a pontig, míg a stílusból karikatúra lesz. Ezek a karcolatai, melyekkel az új magyar irodalom jelentős kritikusaként lett, aki elvont szavak helyett *közvetlenül és érzékien*, majdnem ábrázolóan kritizál, az «Így írtok ti!» című könyvében vannak összefoglalva. Elégedetlensége még itt sem izgága, vagy rosszindulatú, inkább megértő és alázatos. Többször azokat az írókat torzítja, akiket maga is becsül, a művészetükben lévő nagyon emberi vonásokat veszi tollhegyre, melyek eltorzítottan is egyéniségük irányát jelzik és könnyítik megértésüket. Nem «utánozza le», csak jellemzi, újra megalkotja őket, sokszor azzal, hogy «ad absurdum» viszi eszméjüket, vagy érzésüket. Szeme előtt ilyenkor

egy anyagtalan, emberfelettien tökéletes, személytelen művészet lebeg, talán olyanforma, mint a zene. Szóval szempontja magas és elégedetlensége mélyről fakadó. Később ez a teremtmény ösztön más alakot ölt. Pontos lélekrajzokat ír, elbeszéléseket, melyeket az «Esik a hó» című kötetében gyűjtött össze. Gyötrelmes viaskodásokkal keresi egy-egy ember mivoltát. Leírja az arcát, a cselekedetét, a szokásait. De hogy lehetne még inkább a közelébe férközni, oly közel, hogy a lélegzete egy legyen az övével? Elbeszélése hirtelenül a fantasztikumba billen át, és ezen a másik képzeleti síkon igyekszik megmutatni — szabadabban —, mi tulajdonképpen a valóság. Itt az *elégedetlen lélekbúvár* jelentkezik, ki — épp úgy, mint annak előtte a kómikumot — a tragikumot is végtelenbe feszíti. Könyve, melyet most olvastam, szervesen összefügg egyéniségével és eddigi munkásságával. Ez az *elégedetlen ember* könyve.

Valóban az ember tökéletlen lény. Az az ember, akit látunk, az igazi élet karikatúrája. Hasonlít a géphez, de nem jó gép, a lélekhez is, de nem lélek. Ösztönből és tudatból van összeszerkesztve. Lát a szemével, de közte és a világ közt valami zavaró réteg van, a saját egyénisége, mely megakadályozza, hogy a kép tisztán tükröződjön benne. Nem elég érzékeny, de teste — jajgató hegedű — mégis fájó, sajgó idegekkel van felhúrozva. Hogy ezt a felemás, tragikus szörnyet tanulmányozza, az író új útra indul, Lilliput, Brobdingrag, Laputa, Hauhnhumia után Faremidoba, Gulliver, helyesebben Swift Jonatán álarcában, ahol a szerves élet véres és fehéres kotyvaléka helyett élethez közelebb van, hő és villamosság, acélból készült gépemberek, *szoleszik*, kik szelentyűkkel beszélnek, beszédük zene, szemük elektromos kék fény, agyuk pedig a higany és ásvány

keveréke. *H. G. Wells* «The war of the worlds» című regényében hasonlóan rajzolja a földre eljutó Marslakókat, kik birokra kelnek az emberrel. Ezek a lények azonban nem ellenségeink, de tanító mestereink. Miután az előző négy úton a nagyságról és a kicsinységről, az emberi értékek viszonylagosságáról kaptunk felvilágosítást, itt a termelés ősi hibája tárul elénk s a könyv abban a szatirikus pesszimizmusban csendül ki, hogy az ember az igazi életben viszonyítottan csak afféle baktérium, a föld nyavalyája, fertőző betegség, mozgó halál. *Barry Pain* «The new Gulliver» című könyvében megkísérelte folytatni *Swift* munkáját, de elbeszélése alig több ügyes stílusutánzatnál. *Karinthy Frigyes* könyve nem a külső ötleten alapul, melyet — mellékesen említjük meg — meglepően és tökéletesen vezet végig, hanem a gondolata és a világszemlélete következetes, művészi kiépítésén. Szeme bátor. Csak a kisgyermeknek mernek ilyen friss ábrándokat szőni, kik előtt még nem merevedett a valóság örökérvényű és tisztelet-gerjesztő törvénné s a világot szeszélyük és képzeletük szerint, esetről-esetre, változtathatják. Az alkotó gyermekkor bátorsága és frissesége az övé. Koránérett, szabad gyermekek kérdései jutnak eszünkbe, melyeket a «nagyok» megmosolyognak, de ha igazán felelniök kellene rájuk, megdöbbennének és elnémulnának.

3.

Karinthy Frigyesnek megjelent egy kötete, (Krisztus, vagy Barabbás?) melyben ismét mint kritikus jelentkezik.

Jórészt háborús írások, cikkek, ötletek, nyilalóan-éles észrevételek, vagy lírai rajzok az emberről, az

államról, a rendről, egy csomó elvetélt értekezés, melyben a *logikáé* a vezérszerep. Az író háborús működése szerves összefüggésben van azzal, amit egész pályáján — a békében is — művelt. Bíráló szemmel nézi az eseményeket és körülbelül olyan igazságokat mond, mint az örültek közt az épelméjű, döbbenetesen egyszerű és észszerű megjegyzéseket, melyekre az örültek társasága semmikép se jött volna rá. Ír például egy kis cikket a hazáról, elválasztja a hazafiság és a hazafiaskodás fogalmát, a fajszeretetet a nemzetieskedéstől, melyek annyira különböznek egymástól, mint a krisztusi jóság a papuralomtól. Erről a tárgyról okosabb és ötletesebb írást nem olvastam. Másutt egy bibliai példázat formájában a tömeget mutatja be, melynek összetevő elemei, az emberek külön-külön okosak, jószágosak és kedvesek, együtt azonban ostobák, gonoszak és utálatosak, olyanok, mint a mai és mindenkori emberiség. A színházról egy megjegyzése: «Kép és szobor többet ér nekünk, mint az ember, akit ábrázol — és drágább nekünk a színész, mint a hős, akinek álarcát arcára vette.» Mindegyik írásában egy gondolkozó lép elénk, aki nincs se a jobb-, se a baloldalon, semmiféle elfogultság nem köti s önmagával is viaskodva keresi az igazságot. Demokrata? Arisztokrata? Haladó? Maradi? Micsoda korlátolt kérdések és pártpolitikai szempontok. Igazi kiválósága éppen a merészség, hogy független akar és tud lenni minden korláttól és előítéléstől.

Főntebb azt állítottam, hogy ebben a könyvében a logika viszi a vezérszerepet. Kijelentésemet általánosíthatom. Karinthy egész munkásságának a józan ész, az észszerűség az ihletője és létrehozója. Akik fölületesen ítélkeznek, lehet, hogy ezt csak afféle tetszetős paradoxonnak tartják s tudom, váltig csodálkoznak azon, hogy épp azt az írónkat ne-

vezem leginkább logikusnak és legkeményebben észszerűnek, ki a humorban tótágast állít mindent és irodalmi karikatúráival éveig neveltette az országot, másrészt pedig komoly novelláiban kaput nyitott a végtelenségnek s polgárjogot adott a túlvilágnak, a fantasztikumnak.

Mégis mindakét téren, a humorban is és a komoly elbeszélésben is szigorúan logikai s az erőssége mindig gondolati. Működését mint kritikus kezdte s első döntő és országgraszoló sikerét mint kritikus aratta, az *«Így írtok ti!»*-vel, ezzel a jellegzetes kritikai munkával, melynek művészi, sőt tudományos értékét nem kisebbíti, hogy érzékletes (és nem elvont) s népszerűsége sem, mely akkora, hogy sokan csak a karikatúrák után értesülnek az új irodalomról és csak a torzképet ismerik, az eredetijét nem. Mikor ezeket a remekbe készült kis rajzokat írta, alig volt túl a húsz éven. Mögötte még semmiféle alkotás nem állt. Ez a fiatalember azonban gondolati kiválósága folytán mégis így érkezett az új irodalom ünnepére, mint józan a részegek közé. Első szava gáncs, de tele megértéssel és bámulattal és jóindulattal. Mert annyiban is kritikus, hogy alázatosan tiszteli és megérti mások munkáit. Ebből az újjongó megértésből fakadtak az irodalmi karikatúrák, melyek nélkül az újabb magyar irodalom — főképp az impresszionista és szimbólista — képe nem lehet teljes. Munkássága tisztította a fogalomzavart, fékezte a modorosságot, leálcázta a tehetségtelenséget, elnémította az utánzók hadát, hatása pedig, — nem a közvetlen, de a közvetett — egyenesen lemérhető, amennyiben feltűnése óta sok szó egészen más jelentést kapott és sok író egész más helyre került. Apostola más volt ennek az irodalomnak, ő azonban mint kritikus is alkotó munkát végzett. Bor helyett ecetet hozott, de milyen nemes borágyból er-

jedt az ecete, milyen lázas és rajongó a logikája, mely ellentmond az érzések modorosságának. Az irodalmi karikatúra nem új műfaj. Előtte két francia, Paul *Reboux* és Charles *Muller* egy kötetre való ilyen karikatúrát írt (A la manière de ...), ellenben ezek inkább a paródiához állanak közel, inkább mulattatni, mint jellemezni akarnak, holott az ő karikatúrái éppen abban páratlanok, hogy nem a mulattatás a főcéljuk, de az, hogy hiánytalanul jellemezzenek egy művészi modort és bírálati legyenek egy munkának, melyet a valóságban, a kivitelben — hogy úgy mondjam — *ad absurdum* vezet.

Ez a lázas logika nyilatkozik meg egyéb írásai-ban is. Fantasztikus novelláiban hasonlóképpen a mindentől és mindenkitől független gondolkozó álmodik, kinek szűk a valóság és hogy ne zavarja az élet sok esetlegessége, kísérleti úton új életet hoz létre, korlátlan lehetőségekkel, hogy abban az igazság szűz törvényeit keresse. Ezért vesz fel álarcot és utazik elképzelt birodalmakba. A mi életünket akarja ott megismerni. Számára az írás igazán nem modor, vagy forma kérdése, mint a magyar írók kilencvenkilenc százaléka, kik derűre-borúra festenek mindenféle korokat, hogy azzal az ürességüket, a mondanivalójuk teljes híját takarják el. Mind-egy, hogy a biedermeierben, a népiesben, vagy egyéb stílusban dolgoznak, az étellel semmiféle viszonyban sincsenek, nincs ítéletük jóról vagy rosszról, fontosról vagy nemfontosról s ezért igyekeznek mindenáron hangulatot, vagy ahogy ők mondják, «lyrá»-t adni. Karinthy egyszer, mikor vele utaztam, a vonatablakon kinézve félóráig beszélt ezeknek a derék és pontos íróknak a modorában: «Előttünk tájak suhantak el, bús, zöld mezők, melyeket kis patakok szeltek át, távol kunyhók, a

szemhatár alján elmosódó szélmalomok. Időközönként egy másik vonat szalad el a sínen. A mezőn végigfut egy fiatal ló. Majd megáll a vonat. Az utasok egy része leszáll, csomagját kezében tartva siet az állomás felé, hol már várják a rokonok és indulnak velük hazafelé. Ujra füttyent a vonat, mezők jönnek, melyeken a munkások betakarítják a gabonát. Egyik nőnek lila a kendője. Messze egy temető mellett kong a lélekharang...» Mi értelme ennek, a valóság e pontos és örületes utánzásának? Nagyon kevés író kérdezi magától. Csak írja-írja a vastag köteteket, a «nagy» alkotásokat. Karinthy azonban, ki jó író, mert jó értékelő, kinek van képzelete, mert ítélete és logikája van, ki érdekes, mert állít valamit, mindig válogat és selejtez s írásai mindig ítéleteken alapulnak, a művészi értéküknél fogva pedig a maguk látszólagos fantasztikumukban is valószínűbbek, mint a röghöz tapadó és helyi színekkel, vagy kis hangulatokkal pepecselő írók munkái. Az ő munkái végeredmények. Ilyen — hogy csak egyik nagyszerű novelláját említsem — a «Cirкус».

Új könyvének minden sora erről a gondolatvilágról, erről a művészetről tesz tanuságot.

4.

Hús irodalmi torzkép

Most a szokástól eltérőleg olyasmiről írok, ami még nem is jelent meg külön kötetben. *Karinthy* az *Est Hármaskönyvé*-ben hús irodalmi torzképét tette közzé. Ezek tehetsége régi erejében és fényében mutatják őt. Hatásuk általános volt. Az irodalom és közönség oly mohón olvasta őket, akár azokban az

időkben, amikor az irodalom és közönség között nem tátongott áthidalhatatlan szakadék s a szellemmel még nem föltétlenül rendelkezett az a mindent megbénító, elgyávító és legyilkoló, mindenkivel cimboráló és mindenkire féltékeny, üzleti érdek, mely manapság — az általános anyagi és szellemi inség idején — teljesen elterpeszkedett s tőkeuralomnak lehetne nevezni, tőke nélkül, amerikanizmusnak, dollárok nélkül.

Bíráló álsruhában

Karinthy nálunk a rendszeres bírálat hiányát pótolta. Voltak és vannak tanult bírálóink, de az irodalmi bírálat egységesen sohase fejlődhetett ki. Először nem engedték meg a hatalom basái, aztán hovatovább olyan életveszélyes mesterséggé lett, hogy maguk a bírálók önként mondtak le róla. Ő afféle szerepet töltött be a mi megfélemlített, koldusfillérekből és pajtási bókokból tengődő irodalmi életünkben, mint az udvari bolondok a régi királyok udvarában. A zsarnokok nem adnak népüknek alkotmányt, nem biztosítják a szabadelvű eszmecserét, nem tűnnek ellenvéleményt, de maguk mellé szerződtenek egy udvari bolondot, aki a tömegek lázadását, a forradalmat személyesíti meg, ártatlan formában, fején a csörgősipkával s szeszélyből, úri kedvtelésből — talán öntudatlan vezeklésből — azt se veszik zokon, ha udvari bolondjuk egy őszinteségi rohamában «agyalágyult hülyé»-nek nevezi őket. Így mondhatott olykor Karinthy is igazságot az író- és költőfejedelmeknek. Eleinte rémülten hallgatták. Később azonban elkacagták magukat. Másokat, akik egy «komoly» értekezésben közölték volna velük ennek az igazságnak ezredrészét is, azonnal lenyakasztatták volna. De őt élni hagyták,

valahogy. Végre az igénytelenség bohócköntösét viselte. Megbocsátólag legyintettek. Még azt is elfelejtették, hogy ennek a csepürágónak otthon megvan a maga külön trónja.

Gúny és alkotás

Csakhogy az ő irodalmi torzképei egyáltalán nem mókák. Bírálatok ezek egytől-egyig, álarcos vagy álruhás bírálatok, a bírálatok legnemesebb fajtájából valók: az alkotást nem fogalmakkal és elméletekkel jellemzik, hanem érzékileg és érzékletesen. Egy igazi alkotást a kontárműtől az különbözteti meg, hogy érzéki és érzékletes, hogy tetszetős volta ellenére sem a felületen mozog, hogy sokkal több van mögötte, mint sejtenők. Ismerjük a tarka-színpadok művészeit, akik csalódásig tudják utánozni egy színész hangját és tagjátékát s azokat az ötletes stílusbohócokat is, akik oldalakat tudnak írni ennek vagy annak a modorában. Ez a műfaj régi. Már *La Bruyère* elmésen torzítja *Montaigne*-t, *Flaubert* és *Proust* is kedvét lelte ilyen játéokban. Mostanában a franciáknál *Muller* és *Reboux* műveli, a németeknél *Alfred Neumann*, az angol nyelvterületen *Leacock*. Az ő munkájuk többnyire *pastiche* — utánzás a megtévesztés szándékával — *paródia* — a fíntor lúlszigázása — *travestia* — a fönséges lecsökkenése alacsony szintre — vagy e három műfaj keveréke. A műfaj sehol sem oly egyéni és élő, mint *Karinthy*nál. Ő a szó hétköznapi értelmében sohasem «utánoz». Nem egy regényt, nem egy verset figuráz ki, hanem az egész mű, az egész művészet velejét. Akkor sem ez a végcélja. Bohókás szövegében, akár a jó versekben, mindig kiszökken egy részlet, mely mintegy vezérdallama mondanivalójának s valahova messzebb mutat. Egy régi *Zola*-torzképére

gondolok, melyben váratlanul ezt a természetfestést olvasom:

„Fülledt és fojtó volt a levegő, mindenféle virágok szagvadászokat leheltek ki magukból, nemi betegségekben szenvedő pacsirták nyöszörögtek az ágakon.“

Ez a részlet jelképpé válik. Elgondolkoztat bennünket és megdöbbszent. Leleplez valamit, amit addig nem láttunk ennyire világosan. Torzképeit oly alaposan átgondolja, oly keményen építi föl és szerkeszti meg, hogy végül — elolvasásuk után is — távlat nyílik elénk, mintha magasban jártunk volna és kilátótoronyból néztünk volna le a lapályra. Kétségtelen, az olvasók zöme csak a külsőlegest és mulatságosat vette észre ebben a korán népszerűvé vált műfajban: a stílus-torzítást. Úgy nevettek rajta, hogy belefájdult a vékonyuk. Micsoda ördögös egy tréfamester, aki így kizsigerel mindenkit.

Elemzés

Arra vállalkozom, hogy két újabb irodalmi torzképén — egy prózán és egy versen — követem módszerét, hatása titkát s így férközöm majd művészete mivoltához. Nézetem szerint a bíráló elismerése csak az lehet, hogy elemezze azt, ami neki tetszik. Hódolat ez, de önfeláldozás is. Ebben a munkájában a bíráló könnyen fontoskodóvá, semmitmondóvá laposulhat. Főképp a humor taglalása veszélyes. Oly finom, részekre nem bontható anyagból szövődik ez össze, akár a líra. A humor *exege-sis*-e közel esik a vicc-magyarázathoz, mely már magában is gyűlöletes és nevetséges. Mégis megkísérlem.

Móricz Zsigmond elbeszélő-művészetét a «Miskáról»-val érzékelteti meg.

„A gazda hatfele indult korpára malacnak. Még kissé tugymékolt a ládarekeszben, csetvett, pisztomált, mint aki-nek nem sietős.“

Ragyogó kezdet. ~~A nyelv nem létező tájszavakból~~ összegyúrt, tősgyökeres halandzsa. Semmi értelme. De mégis valami «rendkívüli» népiest sejtet, amiről a zavart olvasó talán azt hiheti, hogy nem ismeri. A mondatok pontosan és biztosan gördülnek, némi ízes pongyolasággal is. Azt a varázst érezzük, mint mikor ezt a legtermészetesebb és legmagyarabb írónkat olvassuk, de a fonákjára fordítva. A természetesség sem olyan «természetes», mint ahogy első pillanatban látszik. Minden természetesség viszonylagos. A legtermészetesebb az, hogy ne is írjunk. Amikor írunk, már mesterkéltek vagyunk. A természet: a természet. A művészet pedig: a művészet, mely már nevével is jelzi, hogy művi és mesterséges. A kettőt nem lehet közös nevezőre hozni. Ez a gazda, mihelyt fölkel, a malacra és korpára gondol, mintha mi, akik a XX. században és Budapesten élünk, szintén ezt tennők. A kaján gondolat a torzkép olvasása közben ötlük föl bennünk. Mire céloz? A költészet egyoldalúságára, minden költészet gyermekesen-megindító egyoldalúságára. Feltűnik «az asszony», aki Móricznál elmaradhatatlan kellék. Munkásságának tengelye, hogy a férj és feleség nem érti meg egymást. Itt az írónak egy másik egyoldalúságára leszünk figyelmesek.

„Mi a fenét miáskol annyira? — vetette az asszony, zsórhetnékje támadván, igaz is, mit kell neki reggeli-reggelve, hogy éppen annyira... de csak úgy, inkább tisztességtudásból. Láthatná, pitymázik a napocska. — Mit nem lel?“

Ezen már magam is úgy röhögök, hogy szinte röhögök. A stílus tovább bogózik.

„Ezt az izé miskároló csaklit, te, hogy a hernyó nyüvessze... Hová a kórságba kajtabajtátok?“

Barbárság, pusztá, ösztön-élet. Most belép a természet is, a maga keresetten-keresetlen egyszerűségében.

„A nap is hányja bogarát, odalent jó kis szellő vakarózik.“

A gazda — természetesen — haragosához megy, de — természetesen — nem az emsét metszi meg a miskárolóval, hanem a haragosát, még pedig igen sajátosan.

„Otthon volt. pöszmét sajkált.“

A mezőgazdaság rejtelmek.

„Bérnapszámra kellett volna, de nincs munka.“

Társadalmi bíráló, kacér, időszerű politikai mellézköze. Délig csak hümmögnek, pipázgatnak. Végül a gazda cselekszik.

„Egyet bökött, a bicskával, szépen egyenesen. A hasa alá annak! Meg se nyiffant az ember. Lehuppant, lassan. A fejőszékre buggyant a béle, rángott egy párat. Aztán nem izgett többet.“

Mi következik ezután? A gyilkosság a legszörnyűbb élmény, de a gazdát — természetesen — még ebben a pillanatban is más érdekli. A miskároló tudniillik nem csukódik be. Hát ez öreg hiba. Kiáll a szöge. Csóváltatja fejét. Közben elfogják a «magyar» csendőrök. Azok is testvérei. A gyilkos a törvényre ballag, átadja a miskárolót az egyik csendőrnek, hogy vigye haza az asszonynak, mert a háznál kell az ilyesmi.

„Disznóra, Isten mint nap.“

A „nagycsontú“ csendőr megérti ezt.

„Ő is ipari munkás volt, állatszámadó.“

A rajz a stílus-tréfából magasabb síkba lendül. Miután két kis oldalon összemarkolta Móricz tárgykörét, mely számtalan regényében és elbeszélésében tárul elénk, társadalom-látását, világ-nézetét, rikító fényt vet bűvár-szenvedélyére, mely szeret vájkálni a jó, forró kegyetlenségben s művészi mivoltára is, mely abból áll, hogy — mint a nagy életábrázolók — sohase magyaráz, csak a nem-fontosról beszél, hogy a nem-fontosból annál nagyobb feszítő erő áradjon ki s a fontos annál izgatottabban rohanja meg képzeletünket. Semmiféle tanulmány nem jellemezheti hiánytalanabbul Móriczot. Ha az iskolában kellene tanítanom őt, előbb ezt a torzképet olvastatnám el tanítványaimmal, mely étellel festi az életet, torzzal figyelmeztet a szépre.

Kemény Simon

Kemény Simon régebbi költészete két költeményében csúcsosodik ki: a «Gyümölcsök»-ben, mely a fölsorolás növekvő hatás-csigázásával, a színek pompájával rakja elénk a különféle gyümölcsöket s a «Kezeim»-ben, mely azzal a megrázó ráeszméléssel végződik, hogy a kezek — egyébként szolgálunk — egyszer föllázadhatnak s megfojthatnak bennünket. Újabb verseiben sajátos népiesség bontogatja cifra kendőjét. Nem elsőleges népiesség ez, hanem furfangos, agyafurt, túlfínomult. Az egyszerűség a költői tapasztalat fáradtságából és bölcsességéből származik. De érzik rajta az impresszionizmus, a szimbólizmus, a dekadencia illatpárlata is. Némelyik ilyen költeménye úgy hat ránk, mint az iparművészeti remekek, mint azok a csipkés, aranyruhába bujtatott matyó-babák, melyek sokkal ma-

gyarosabbak, kecsesebbek, kifejezőbbek, mint azok, akiket ábrázolnak. Az irodalmi torzkép címe: «Vásárfia». Így kezdődik:

Aggyisten, deresre
Pirosból veresre
Hóka lovam hosszát
Minden jónak rosszát.

Asztagot keresztbe
Jégcsapot ereszre
Isten szerűjére
Nagy szemet meresztve

Minden rossznak jóját
Lelkem subájának
Cifra kamrájának
Nyekergő ajtóját.

Voltam életgazda
Holtiglan adósa
Leszek halálispán
Kiscseléd dedósa.

Mit veszünk itt észre? Mindenekelőtt a verselés kísérteties azonosságát. A rímek zengőek és teliek, hetykék és hányavetiek, de mégis gondosak. Akkor leggondosabbak, mikor balogok és együgyűek. Az utolsó rímnél — *adósa* és *dedósa* — már hahotázunk. A ritmus gépiessége kattog, mely hiába bűvös gépiesség, mégis csak gépiesség. Az érzéki muzsika alatt kibontakozik egy élet-szemlélet s egy költészet-tan. Érezzük a pipacsos *plein air*-t, az impresszionizmus festőiségét (pirosból veresbe), az újfajta népiességet, mely szinte kérkedik a goromba valószerűségekkel (lelkem nyikorgó ajtója), a szimbolizmust (Isten szerűje), a dekadenciát (halálispán), mindazokat az elemeket, melyek egy lelket jelképeznek. A stílus az izgatott fokozást mímeli, mely — mint Kemény Simon sok versében — egy tömör ötlet felé fut. Miután a költő felsorolta, hogy mi minden — béles bendő, komáromi kendő, csillag, billog, kapufélfa, túrósrétes és mákosmácsik is — ezt énekli:

Voltam erdők hársa
Kemencéknek nyársa
Hej, csak egy nem voltam:
Budapesti lakos
Az Est munkatársa!

Az olvasó döbbenten kérdezi: személyeskedés ez, vagy közönséges szemtelenkedés? Elvégre mi köze van bárkinek ahhoz, hogy a költő milyen munkával keresi kenyerét? Karinthy erre azt felelheti, hogy ő is ezt állítja. A költészetnek semmi köze sincsen kézfelfogható valónkhoz. Nevethetünk tehát a költőn, akit kigúnyol, de akkor minden költőn nevetnünk kell. A költő nem azt az unalmas tényt írja, hogy micsoda, hanem hogy minek álmodja magát. Az a kép, melyet naponta lát a tükörben, az a hús- és csont-tömeg, melyet lemér a mérlegen, nem érdekelheti egy életen át. Lehetetlen volna folyton azzal foglalkoznia, hogy egyenlő önmagával. Nem arról beszél, amije van, hanem arról, amije hiányzik. Kiegészítő színeit keresi. A költészet mindig és mindenütt egy tündérpalota, melyet a valóság fölé vonnak. Az ellentmondás élet és költészet között szembezőkö, de nagyon is természetes. *Rousseau* a négy gyermekét, aki a házvezetőnőjétől születik, tüstént a lelencházba dugja, nincs ideje nevelni őket, mert könyvet ír a nevelésről. *Goethe* nővére elmebeteg, egyik fia iszákos, a másik mélakóros, a harmadik emberkerülő különc, őmaga fiatalon öngyilkosságot kísérel meg, vért köp, lelkialkatára nézve mániás s írásaiban ép ezért mindig az önfegyelmet, a derűt, az egészséget hirdeti. *Maeterlinck*, a halálnak és a holdfénynek ez a sápkórosa, a külsejében egy szélesvállú, ökölvívó bajnokhoz hasonlít. *Gorkij* pazar sorrentói kastélyban álmodozik a nyomorról, a fasiszta Itáliában a bolsevista Oroszországról. A valóság képei nem szükségszerűleg vágnak össze az álmovilág képeivel. Lehetnek olyan költők, akik szegények és a szegénységről írnak, olyanok is, akik betegek és a betegségről írnak, de a megálmodott szegénység és betegség semmiesetre sem azonos a valósággal, az csak túlzása, megfínomítása, esz-

ményítése ennek. Általán a költők nem úgy énekelnek, ahogy a kiadójuknak telefonoznak és ez a helyes. Ezt mondja ennek a torzképnek záróötlete is, mely egy olcsónak tetsző élccel a művészi teremtés legmélyére ér. A látszólagos tiszteletlenségben tisztelet van.

A «nyájas olvasó»

Kevés íróval találkoztam, aki annyira tisztelte volna az írást, mint az irodalomnak ez a fenegyereke. Hosszú évekig voltam vele együtt éjjel és nappal, jóban és rosszban s gyakran magam is elcsodálkoztam, mennyire meghatja a tehetség legkisebb jele, mennyire megvesztegeti, leveszi lábáról egy tűrhetőbb mondat. A féltékenységet, az irigységet, mely a mi mesterségünkben bizony eléggé honos, egyszerűen nem ismeri. Magatartása pedig nem holmi belénevelt udvariasságból, vagy türelemből folyik, hanem legbensőbb bensejéből, abból a kamaszkori áhitatból, mellyel az írás bonyolult és kockázatos esélyeit figyeli. Van egy kötete, melynek ez a címe: «Ó nyájas olvasó». A nyájas olvasót sokszor szólogatja. Nem tudom, hány ilyen él manapság. De ha valaki, akkor bizonyára ő a nyájas olvasó, talán az egyetlen igazán nyájas olvasó Magyarországon. Ha olvas, megfélekezik önmagáról, együtt szurkol az íróval, azonosítja magát vele. Hány egész gyöngye kötet elé írt magasztaló előszót, teljes jóhiszeműséggel. Mindenre talál mentséget. Elvont ítéletei ezért nem mindig megbízhatóak. Én, aki készülő kézirataimat nem egyszer megbíráltatom barátaimmal, hozzá még sohase fordultam véleményért, mert tudtam, hogy talán részrehajlóbb lenne hozzám, mint én magamhoz. A helyzet azonban megváltozik, mihelyt nem elvont ítéletet kell mondania, hanem

egy művészi alkotást egy másik művészi alkotással, egy irodalmi torzképpel kell jellemeznie, érzékileg. Akkor a nyájas olvasóból könyörtelen alkotó lesz s az tüstént megtalálja a fájó pontot. Ez nem ismer irgalmat se élővel, se halottal szemben. Megfeledekzik mindenről és mindenkiről, még önmagáról is. Az ihlet révületében halálraszántan-bátor, igazmondó. Az a kamaszkori áhitat, melyet az írás iránt érez, valami gyermekkori szókimondássá és kegyetlenséggé élesül az „irodalom“-mal szemben. Az „irodalom“ más, mint az „írás“. Úgy tetszik, hogy egy féktelen, jókedvű gyermek este, lefektetés után, testvérei mulattatására ember- és állathangokat utánoz s közben maga is nagyokat röhög, paplana sötétségébe bujva. Ezek a tréfái valóban a gyermekszobában születtek. Könyvek, festőállványok között, a gondolat és szellem tiszteletében nevelkedett, egy roppant furcsa környezetben s onnan, legkorábbi ifjúságából, — szinte csecsemőkorából — hozta magával a bíráltnak ezt a csúfondáros szabadságát, a gúnynak ezt a családias meghittségét, mint mások az érzelmek líráját.

Füst Milán

Torzképeit sokáig le sem írta. Csak elmondta, kibeszélte. Hogy is becsülhette volna őket? Számára játék volt, ösztön, kedvtelés — félig-meddig öntudatlan — nem munka. A „Nyugat“ indulásakor a New York barok-erkélyén órák hosszat mulattatott bennünket és önmagát. Megannyi tréfája veszett el így. Egy darabig emlegettük, aztán elfelejtette ő is, mi is. Ma, ebben a megváltozott, sivár korban, sokszor szeretném kiásni őket a cigaretta-hamuból, az elhányt kutyanyelvek tömkelegéből, a srapnell-szilánkok, a különböző „kollektív“ elmé-

letek pizsok-rétegéből, mely a múltó évekkkel rájuk rakódott s fölmutatni az újabb nemzedéknek, mint a középkori ember egy táncoló tanagrá, vagy egy kis, részeg istenszobrot, melyet valamilyen kolostor tövéből kotort ki. Főkép azt a rögtönzést sajnálom, melyet Füst Milán szabadverseiről remekelt. Azok, melyeket később írt róluk és köteteibe is fölvelt, nem is foghatók hozzá. Ott a kávéházban villanó szemléletességgel vetítette elénk ezt a bonyolult költőt, aki új és régies is, szeszélyes és szabatos is, gyermekes és férfias is, egészen lírai és egészen tájképszerű is, fölszabadult és görcsös is, elnéző és szigorú is, díszes és kopár is, közvetlen és oktató is, mindazt, ami az ő egyénisége: végeérhetetlen verssorainak lejtését, hömpölygését, merész fölcikázását s ódon-hagyományos classicismusát is, mely — egy barátunk gonoszultrafáló megjegyzése szerint — némileg a latin „puská“-k stílusát hozza eszünkbe. Sajnos, csak két utolsó sorára emlékezem, melyet ezennel átadok a nyilvánosságnak:

„... Míg az úton két fehérhusú pék öldöse egymást,
szemben a mészáros tanítá kutyáit okosabb beszédre.“

Bevallom, Karinthy torzképei közül ma is ezt a két sort becsülöm legtöbbre. Mi minden van elrejtve benne. Mennyire rátapint arra a körmönfont tárgyilagosságra, mely a meseszerűt, a hihetetlen létezőnek tünteti föl s mennyire él ez a két céhrendszerhez tartozó fehér pék, aki oly magától értetődően, oly angyalian öldösi egymást az úton, mint ahogy mások virágokat szagolgatnak s az a fölöttébb csodálatos mészáros is, aki — mint régi képeken látni — hegyes süvegben, kissé kenetesen, de jóságosan, mutatóujját fölemelve tanítja fölöttébb csodálatos kutyáit „okosabb“ beszédre, hiszen az ő kutyái már tudtak beszélni, csak még nem

eléggé „okosan“. Ez a veleérzés a torzítás remekműve.

Mérték és érték

Freud az egyéniséget — az egészséges ember egyéniségét is, mely természetesen alakul ki benne — az „*Én örületé*“-nek nevezi. Az egyéniség egy csomó megmerevedett szokás összessége, melyről magunk se tudunk mindig számot adni. Az, ahogy eszünk, iszunk és alszunk, az, ahogy fejünkbe tesszük a kalapot, minden alkalommal egyformán, az, ahogy szeretjük a kávé fölét, vagy nem, az, ahogy ragaszkodunk bizonyos másoknak érthetetlen sajátosságokhoz és bizonyos lelki vagy testi ingerekre mindig hasonlóan cselekszünk, legbecsebb kincsünkhöz, egyéniségünkhöz tartozik. Nem is vagyunk hajlandók lemondani róluk, hiszen ezek a belénk rögzött, megcsontosodott szokások mi magunk vagyunk. De egy magasabb szempontból nevetségesek ezek a szokások, mert folyton ismétlődnek, gépiesek és előre kiszámíthatók. Minden egyéniség nevetséges azért, mert olyan, amilyen és nem másmilyen. Mennyivel inkább áll ez az irodalmi egyéniségre, mely mennél kiválóbb, annál szembeötlőbb s jellege minden során és betűjén előmlik. Talán el lehet képzelni egy eszményi irodalmat, amelyben maga a tökély nyilatkozik meg, de megvalósítani nem lehet, akár a matematikai pontot se lehet lerajzolni. Nincs elvont irodalom. Az irodalomnak épp az a lényege, hogy emberi: tehát gyarló, kézzelfogható: tehát személyes. Az írónak egyéni szeszélyeiből, rigolyáiból, már gyermekkorában megszabott ösztöneiből, indulataiból kell tökéleteset alkotni, szóval olyasmiből, ami előtte is homályos és megmagyarázhatatlan, ami zavaros és tisztátalan. Nem kisebb föladat

ez, mint sárból és szemétből aranypalotát építeni. Ha elveti egyéniségét s személytelenül-általános igyekszik lenni, akkor megbénul, nem tud többé teremteni. Ha követi egyéniségét és vakon engedelmeskedik sugallatának, akkor óhatatlan, hogy ne legyen emberien elhatárolt, korlátolt, kifejezés-módjában is egyoldalú. Az egyéniség közel van a modorhoz, a modor pedig a modorossághoz. A legnagyobb írókat is fenyegeti ez a veszély. *Shakespeare* és *Tolsztoj* is mindig kacagtatóan ugyanazt a nótát fújja és mindig ugyanúgy. Minden író nevetséges ebből a magas szempontból. Karinthy innen tekinti az irodalmat. Ezért hasonlít az ő torzképeiben a lángelme a fűzfaköltőhöz. De csak külsőleg hasonlít. Az egyikben az írás általános hiúságán, szinte emberi lehetetlenségén mulat, a másikban az egyéni becsvágy silányságán. Aki avatott, az nyomban látja, hogy kit becsül és kit nem. Az író önismeretet tanulhat tőle. Azokat, akiket torzít, mindenesetre a legmagasabb célhoz méri, a tökélethez, melyet még nem ért el senki. Ez az ő torzképeinek mértéke és értéke

KIRÁLY GYÖRGY

Király György abból a nemzedékből származott, mely 1880 és 1890 között született s 1910-ben tűnt föl egyszerre, irodalomban, művészetben, tudományban. Ezt a nemzedéket — mi még nem is tudjuk — „a nagy nemzedék“-nek hívják majd azok, kik kellő távlatból nézik a történelmet.

Nemcsak az embereknek van mondanivalója, hanem koroknak is. Némely kor új érzésektől és nyugtalan gondolatoktól terhesen jelentkezik s egész táborra, a jeles emberek valóságos seregére van szüksége, hogy kibeszélje magát és megérttesse, mi az értelme. Ilyenkor csoportosan jönnek a tehetségek. Egyik a másikat kiegészíti, magyarázza, ösztönzi. Szervesen összefüggenek. Helyüket hamar megelélik mintegy titkos útmutatásra. Ha 1910 körül valaki betekint az egyetemre s végighallgat egy vita-estélyt, melyen akkor még névtelen fiatalemberrek mérkőztek egymással, a teremben megtalálja kicsinyben, de élesen körvonalazva a magyarság későbbi, kibontakozó érzelmi és értelmi életét, minden árnyalatában, a párt-tagozódástól kezdve az új szellemi áramlatokig, a régies politikát, a hagyományos költészetet épp úgy, mint az európai iskolázottságot s a formabontó, idegesen-érdekes irodalmat.

Ő volt a tudós. Nagyon fiatal, szelíd ifjú, kinek meredek homlokát már akkor sem övezte dús haj s mélabús, de éles tekintete vastag szemüvegen esett ránk. Érzett rajta valami érett és higgadt, nemes és

előkelő, komoly, de közvetlen. Mohó önképző, fáradhatatlan, bátor kutató, az éji mécs virrasztója, kinek halovány arcán nappal is mintha visszatükröződne a sápadt sugár. Erre a regényes, türelmetlen társaságra nem hatott varázsosán ez a szó: „tudós.“ Sok por tapadt hozzá. Nagyszerűségét kisserűvé tették azok, kik csak bitorolták. Király György, ki bűvös lámpával világított be egy poros könyvbe és a tudást lélekké finomította, akárcsak két mestere, *Katona* Lajos, a mesék bűvara s *Riedl* Frigyes, a finomság bányásza, közelünkbe hozta az idegenszerű fogalmat. Minden nemzedék elsősorban tulajdon emberein érti meg, mi a művészet, vagy a tudomány.

Rengeteg munkát vállalt. Egy életen át a munkást, a toll nagy munkását tiszteltem benne. Olyan szaktudást szerzett, mely verhetetlen, beleásta magát elfelejtett mondákba s friss szemmel látta meg a „tárgytörténetek“ új összefüggését különböző népeknél. Nála a szaktudás nem végcél. A *philologia* valóban nyelv-szeretet, lélek-szeretet, eszköz, hogy mindent megértsen. Azért tisztelte a halott betűt, mert valaha élt. Az élő irodalomnak pedig nem akadt rezzenékenyebb olvasója, maga is írt, verseket és elbeszéléseket s noha tárgya elsősorban a magyar irodalom volt, ihletes-ösztönnel elkalandozott, messze-messze s páratlan latin műveltséget szerzett magának. Innen van, hogy mindenki, író, irodalomtörténész, nyelvész szaktudósnak ismerte el. A román irodalmakban otthonosan mozgott s akár egy ódon magyar szöveget, akár egy új spanyol verset kerestünk, akár *Ur-Faust*-ot kellett megszólaltatnunk egykori magyar nyelven, hozzá fordultunk. 153 bírálatot, 81 cikket és kisebb értekezést írt, 27 munkát fordított le rövid életében. Munkakedve az utolsó években emberfölöttivé foko-

zódott. Kiadta a magyar ősköltészetéről szóló alapvető munkáját, pompás válogatásban közzétette költőinket, köteteket fordított remekbe, hírlapokban harcolt, száz és száz könyvet olvasott el kávéházi zajban, melyről kristálytisztá bírálatot írt s a tudós, a régi századok vándora, pihenő óráiban, otthon, kedves íróját, Anatole France-t olvasta.

Nem ismertem nála munkásabb embert. Amit termelt, az csoda. Visszatért mindig az íróasztala mellé, kezébe vette a tollat, fáradtan is, csüggedten is s megtalálta a munkában azt az örömet, melyet egyszer, valaha, először érzett. Ebben van példaadó erkölcsisége. Nem ismertem nála őszintébb embert. Írásában mindig szókimondóbb volt, mint magánbeszélgetésben, szemtől-szembe mindig szigorúbb, mint valakinek hátamögött. Folyton harcban állott. De betegen, összetörve, meghajszoltan se mutatkozott keserűnek, jósága magasáról kedves, finom mosollyal szólt ellenfeleiről, ellenségeiről. Megértette őket, tehát megbocsátott nekik. Nem ismertem nála becsületesebb embert. Az igazságot tudta szeretni, nagy tudásával is, mely kétkedővé tesz, görögtűz és szenvedély nélkül, egyszerűen s volt ereje, hogy mindig és mindenhol kimondja. Az emberek azért nem becsületesek, mert nem hiszik komolyan, hogy meghalnak. Ő tudta ezt, a halál, melyet évek óta magában hordozott, eltüntette a káprázatot, mely a többieket megtéveszti. A halál előtt vallott, *in specie aeternitatis*.

Ezért az életé minden szava, melyet leírt s ezért nem múlik el sem munkája, sem emléke, melyet reánk hagyott.

KISS JÓZSEF

1.

Egy decemberi délben régen, nagyon régen fölkerestem *A Hét* szerkesztőjét. Ágyban feküdt. Nem volt beteg, hanem verset írt azon a napon és szokása szerint ilyenkor nem kelt föl. Minden erejét a versnek tartogatta, szelleme éberségét, figyelmét, felfogó készségét nem engedte bénítani semmi által, a testi mozgást is kerülte, ajtaját becsukatta, telefonját kikapcsoltatta, az asztalán lévő villanylámpát meggyújtotta s lábujjhegyen járt körötte az egész ház. Kiss József dolgozott. A selyemperzsáktól derengő szobában, párnáktól körülámasztva trónolt a rengeteg ágyon, melynek sárga paplanán rajztábla hevert, ráfeszített ívpapírokkal, körötte sok-sok hegyesre faragott írón, hogy kellő pillanatban keze-ügyében legyen s ne rebbenjen el a végzetes ige, mely csak ritkán jelentkezik és hamar eltűnik. Karcsú pohárka állott mellette, pár ujjnyi francia pezsgővel. Egyiptomi cigarettát szívott, kedves cigarettáját, a vastag Dimitrinot. Királyian szolgált ki azt a művészt, aki alkotott. A rajzpapíron, melyre gyöngybetűit rózta, csak lassan nőttek a sorok. Több napi munka látszott ezen a kéziraton, áthúzott szók, gyakran kettő-három egymás fölött, törlések és betoldások, egy rím, mely még nem lelte meg párját, egy utalás, melynek értelmét csak ő tudhatta, mindenütt küzdelem a megfoghatatlan

szépséggel, melyet rabul kell ejteni, tusák és harcok nyomai, akár a csatatéren. Azok a dalok, melyeket a könnyedségük röpített és énekelni lehetett, muzsika nélkül is, így születtek meg.

Most, hogy írok a költőről, ki egy hosszú és dicsőséges pálya után meghalt, hetvenhét éves korában, erre emlékezem. Amit elmondtam, külsőségében is jellemző reá és költészetére. Szeretetet mutatott a szépséggel szemben és öntudatos gondot azzal szemben, amit leírt. A költő és művész együtt volt. Akkoriban a művészet öncélúságát még forradalmi tanak tekintették nálunk, közel se ment át a köztudatba annyira, mint ma s a fiatalember, ki átlépte küszöbét, vonzódást érzett ehhez az aggasztáéhoz. Minden a költészet, az élet is csak azt szolgálja. Nála ez nemcsak művészi felfogás, hanem minden írásának értelme, egész életének tanítása. Vannak költők, nagyok is, kik belekapcsolódnak a politikába, erkölcsi elveket vallanak, újítanak, mérész igazságokat állítanak és fogadtattak el, a szépség lendületével, de ő nem ezek közé tartozott. Nem törődött soha politikával, nem is érdekelte, erkölcsé a művészet volt s az élettel szemben csak irodalmi becsvágya maradt meg és ha küzdött a megélhetésért, csak verseire gondolt, azokra, melyeket még meg kell írnia. Soha gögősebb művészt nem láttam. Egy rongyos ifjút, ki jó verseket írt, többre becsült, rokonabbnak érzett, mint akármelyik közéleti nagyságot. Ez a *l'art pour l'art*-ban való föltétlen hite pedig végigvonult művészetén. Ha énekel magáról, a költőt éneкли. Legszebb verseiben, melyeknek sorai vérünkké váltak, mindég ez a visszatérő dallam. Jelmondata, melyet fiatalon ír, áll reá: „Az én mezőmön nem értek kalászok, Az én aratásom egy marék virág“. Csak ennyit akart a virág-arató. Aztán, hogy öregedett, kétségbeesetten fohászzkodott

föl: „Sherezáde, kit Múzsának keresztelt a pogány, Oh mért hagysz magamra életem alkonyatán?“ A szem arra való, hogy a szépet lássa, más értelme nincs: „Ó csak te, csak te ne hagyj el engem, Ó csak te, csak te maradj meg épen, Én aranykelyhem, amelyből iszom Az örök szépség kristályitalát.“ Később a formák között élő művész harcot kezdett, kilépett zárkózottságából, de csak akkor, mikor a becsvágy szólította ki, s lapját *A Hét*-et, mely elsőnek adott helyet az igazi irodalomnak és hosszú évekig uralkodott az irodalmi közvéleményen, fölváltotta a *Nyugat*, mely új utakat nyitva, szükségszerűen átvette a törvény-látás örökét. „Időm lejárt, hanyatlik a napom, Ifjú titánok üsse-tek agyon.“ Milyen megindító ezzel a mozdulattal, elfogultságában, tüzes türelmetlenségében is az a költő, kinek első és utolsó gondolata a művészet.

A művészet tisztelete, akarata ellenére, mégis a fiatalabbakhoz csatolta. És a versről való nézetei is sok tekintetben hasonlítanak a miéinkhez. Kiss József a ritka poéták közé tartozott, ki prózát alig írt, elvont értekezést soha. Írásban nem is tett olyan vallomást, melyben értelmezte volna alkotását. Másokat szívesen beszélgetett erről-arról, meg is hallgatott egy-két elméletet, de mindig az mondotta, hogy ő «cigány» akar maradni, aki hegedül és nem tudja a kótát. Annyi bizonyos, hogy mint *A Hét* szerkesztője, gyakran ösztönösen mutatott rá a vers törvényére s gyűlölte a laposságot, a hétköznapit, a jelzőt, mely nincs pontosan a helyén, észrevette melyik szónak nincs elegendő érzés-, vagy gondolatfedezete és meghallotta a süketen csengő sort. Itt sok öntudatot árult el. Elejtett szavaiból össze lehet állítani, mit tartott jó versnek. Nézete szerint a verset dalolni kell, csak akkor van jogunk verset írni, mikor a próza már nem elég s az, amit értelmi

módon kifejezni nem tudunk, amire a gondolat kevés, ami zenét kíván, egyszerre életre kívánczik és mindjárt formában jelentkezik. *Poe* és *Verlaine*, akit csak közvetve ismert, fordításokból, hasonlólt hirdetett. Annyira világosan látta ezt, hogy magára is alkalmazta és balladaköltészetét, mellyel népszerűségét szerezte, alá állította a pársoros lírai verseinek, melyeknek maradandóságot jósolt. Valóban, ő elsősorban lírai költő, a kis dalok mestere. Annak idején a kordivatnak hódolva balladákat írt s *Arany* János nyomán, ki ezekben a tragikus rajzokban természetes kétségeit, önvádló lelkének kísérteteit tárgyasította, ő is a lelkiismeretfurdalást vázolta. Itt azonban csak néhány színe új. Igazán lírai költeményeiben nyilatkozik meg.

Mindenekelőtt tiszta a hang-ütése, az *intonációja*. Biztosan kezdődnek versei, egy-egy sorral, mely magában zárja az egészet, és később kibomlik, a többi sorokban. «Te halvány szőke asszony, Kit lelkem úgy imád...» vagy: «Vigyetek ki a hűnyő napsugárra, Tegyetek arccal napnyugat felé...» vagy: «Az örök szépnek, örök ifjúságnak. Utolsó álmát veled álmodom...» A melódia ez, mely mentes minden disszonanciától, lágyan és puhán, arányos ívben száll fölfelé, a dal, mely egyszerűségével hat anélkül, hogy népies lenne. Közel van hozzánk, mert tulajdona a modern líra két fősajátága: a zeneiség és festőiség. Az elsőre a «Hortobágyon...» című versét idézem, a másodikra a «Jehova» első szakaszát, mely színrakásával elfeledhetetlen. Az azonban, amit kifejez, már nem egyszerű. Ő a nagyváros költője. Budapest volt kedves városa, csak itt érezte magát jól, ha egy-két hétre elutazott külföldre, vagy vidékre, betegesen vágyakozott haza. Nem is tagadja ezt és ami akkor még merészség volt, verset írt az *Andrássy-útról*, akár mások a

rónaságról, a háztetőkön hintáló sürgönydróról, melyet ágyából lát, az aszfaltról, arról, ami előtte van. A képzelethíjas emberek sokáig azt hitték, hogy a távoli mező, éppen messzeségénél fogva «költőibb». Kerülni kell, ami nekünk, városiaknak époly otthonos, mint a mező és époly tartalmas, mert életünk szentelte meg. Mindig bizonyos bátorság kell ahhoz, hogy a haladó idővel az újak egyenként belementsék verseikbe az új tárgykör szavait. A népies költők a negyvenes években épígy harcoltak az akkor uralkodó szoba-poézis ellenszenvével, mikor a pacsirtát, kalangyát, petrencét emlegették, mint 1885 körül a városi poéták, kik a növekvő város lelkét szólaltatták meg. Az «Influenza» már egészen nagyvárosi kép. «A háztetőkön vékony hólepel És fenn az égbolt kénkősárga . . .» «Ide-oda himbál a vasfonál, A város villamos abroncsa. Alkonyodik. A messze zaj kihal S várom, hogy fényét ezer lámpa ontsa . . .» Ezek a foltok, melyek az orosz realizmusra méltók s akkor legfőleg elbeszélő prózában kaphattak helyet, izgatóan érdekesek, újszerűek voltak egy költemény mértékes soraiiban s ma is szépek. Kiss József nem állott meg, késő aggságában is talált hangot, a gyermekreg öregség a gyermekreg dalt művelte, a mese selypító varázsa igézte meg s úgy fejlődött, hogy egyszerűsödött. Itt is érintkezett a modern lírával. « . . . A gyöngyszem pörög Istentől a báj s a mese örök . . .» Több csodagyermek van a magyar lírának. De ő, ki férfikorában kezdett írni, a magyar líra csodaaggastyána volt.

Nem vállalkoztam arra, hogy megrajzoljam költői arcképét, sem arra, hogy az irodalomtörténet nevében lássak igazat a «Szfinksz» nagy költője fölött. Ezen a helyen csak azt óhajtom kimutatni, hogy művészettiszteletében, mely egyéniségének

lényege, egyetlen élet-akarata, zeneiségében, festőiségében, nagyvárosi mivoltában és később gyermek-teg egyszerűségében mennyire rokon a mai lírával. 1848-ban látta a szabadságharcot, mint gyermek és volt emléke az 1849-es forradalomról is, aztán átélte az 1914—18. világháborút és túlélte az 1919-es forradalmat. Kortársa volt *Arany* Jánosnak, *Gyulai* Pálnak, *Vajda* Jánosnak, *Reviczky* Gyulának s *Ady* Endrének is és azok, akik ma írnak, nem-hazug betűkből tesznek koporsójára koszorút.

2.

Húszéves se voltam, amikor 1905-ben bemutat-tak *A Hét* szerkesztőjének.

Egy reggel fogadott a magánlakásán. Elolvasta mindig zsebemben lévő összes műveimet, melyek csak néhány költeményből álltak s alig rúgtak többre egy-két oldalnál, aztán munkatársául szer-ződtetett.

Félek, hogy a mai olvasó, aki a mozgalmas jelen-ben él és járatlan ebben az örökké letűnt, esemény-telennek tetsző, de tartalmas irodalomtörténeti kor-szakban, ezt a tényt közel se látja oly életbevágóan fontosnak, mint akkoriban én. De állítom, hogy nem kis dicsőség volt. Gyakran az érdemesebbek, a kiváltságosak is hiába vágyakoztak arra, hogy be-kerüljenek a költő perzsaszőnyeges, műtárgyakkal gazdag dolgozószobájába, ahova maga a múzsa is rejtekajtón juthatott be.

Kiss József ebben az időben a költőfejedelem volt. Talán az utolsó költőfejedelem Magyarországon. Kétségtelen, utána is akadtak kisebb és nagyobb költőfejedelmek. De ezek már nem mindig uralkod-tak alkotmányosan. Sokan közülük államcsínnyel

szerezték meg hatalmukat, önmaguk nyomták fejükre a koronát, vagy a tömeg ingatag szeszélye sodorta őket a trónszékre s ideig-óráig tartó népszerűségük után visszabuktak a semmibe, ahonnan kiemelkedtek. Ő a tehetsége kegyelméből országot, hosszan és békésen. Az írói rend zászlósurai emelték magasba, közös akarattal. Éppen ezért nagy volt a tekintélye. Aki elhagyta dolgozószobáját, arra a többiek úgy tekintettek, mint hajdan a miniszterelnökre, aki a királytól távozott. Igyekeztek elfogni őt, megszorítani a kezét, melyet imént még a kegyosztó kéz szorított meg, kikérdezni, hogy milyen kedvében van az, akitől a sorsunk függ, mit mondott, lehet-e vele beszélni s főképp lehet-e tőle újabb előleget kérni.

Határozottan sok minden hasonlított itt a forradalom előtti időkhöz, az *ancien regime*-hez. Többek közt az is, hogy kora reggel fogadott bennünket, akár a francia király az ő nemeseit, akik egy meghitt, de mégis szigorú szertartás során az ágyához vitték friss hajnali üdvözlüket és régi, soha el nem múló hódolatukat. Ő is ágyban feküdt a fogadások alatt. Többnyire cigarettázott. Azokat a vastag, aranyvégű Dimitrinókat szívta, melyek acélkék füstjükkel, mézes zamatukkal a teljes békét idézték emlékezetembe. Villanylámpája a kisasztalkán állandóan égett, feleselve a verőfénnel. Csészek álltak itt már üresen az örölt kávé finom maradékporával, egy reggeli tivornya emlékéül, konyakos pohárák, a kéziratok közé elkeverődve bankók s hanyagul odavetett rézfillérek között aranyak csillantak felénk, melyeket esetleg azonnal tiszteletdíjul kaphatunk néhány rímünkért, vagy egy ötletünkért. Azonnal éreztük, hogy itt más rend van, mind egyebütt. Éreztük, hogy ez a rendetlenség egy más élet rendje, s az az erkölcs, mely ott

künn szinte korlátlanul uralkodott, a józanság és szorgalom ezen a küszöbön megszűnt. Hihetetlen, hogy egy bérház harmadik emeletén miként zsúfolódhatott össze ennyi különösség. Dolgozószobája végre egy polgári lakáshoz tartozott. De a lakás volt ennek a függeléke s nem megfordítva. Az élet, mely odabent folyt, attól függött, hogy mi történik itten.

Ezt a hangulatot mindenekelőtt a ház ura árasztotta, aki füstfelhőiben dőzsölve tétlenkedett s közben láthatatlanul dolgozott. Ruhái egy széken lógtak, a csöpp kabátkája és a csöpp mellénykéje, mint a Hófehérke gyermekelőadásán a mesebeli törpék zubbonykái és köténykéi. Kis, törékeny testet kapott a természettől, meglepően arányos tagokkal. Ez az aggastyán egy gyermek volt. Lélekben is gyermek volt, a költészet felelőtlen gyermeke, aki a művészet felelősségét támasztotta magával szemben. Sárga paplanán rajztábla hevert, kifeszített rajzpapírral. Furcsa ákombákomok és ábrák rémlettek rajta, megannyiszor áthúzott sorok, betoldások és utalások, melyeket az avatatlan holmi mérnöki tervezetnek, vagy térképnek vélhetett volna, holott csak egy lassan készülő költeménye sorait vázolta oda, egy szellem kalandozását az ürben, a papír korlátlan fehérségére a maga meghatározó délköreit és fokhálózatát. Egy ilyen telisteli írt rajzpapírból gyakran csak négy-öt végleges sor került ki. Néha még annyi sem. Hegyezett írónok ütege sorakozott előtte mindig harcrakészen. Valami szent lehet az írás — gondoltuk —, a betű pedig fontos, legalább is olyan fontos, mint az, amit jelent.

Ha dolgozott, bezárta ajtaját. Nem létezett számára senki és semmi. Házanépe suttogva, lábujjhegyen járkált, mint akik valami csodát várnak.

Ekkor egész nap nem kelt föl. Sokszor napokig is ágyban feküdt. A teremtés rendkívüli folyamat, rokon valami lázas betegséggel. Kímélte erejét. Azon igyekezett, hogy belőle semmi se menjen veszendőbe, hogy teljesen összefogja, központosítsa, hogy szerveinek működése is azt a célt szolgálja, melynek szolgálatába állította életét. Ahogy egy művészhez illik, konokul önző volt ilyenkor. Kényeztette magát, mint egy gyermeket. Piskótát, gyümölcsízt evett. Megjutalmazta magát, mint egy királyt. Pezsgőt kortyintgatott. De ahogy egy művészhez illik, végletekig kegyetlen is volt önmagához, árkon-bokron hajszolta az ábrándját, éjjel-nappal gyötrődött s mindaddig nem nyugodott meg, amíg meg nem találta az egyetlen megoldást, a tökéletest, melyen ő már nem tud többé változtatni. Az az egyszerűség és az a közvetlenség, melyről beszélni szoktak, bamba mese. A művész ezekhez mindig a bonyolult kacskaringóin és útvesztőin jut el.

Prózát csak fiatal korában írt, kénytelenségből s később, mint szerkesztő, kötelességből, apró, pársoros dolgokat, előszókat, észrevételeket. Az ő anyanyelve a vers volt, akár a keletieké, a perzsáké, a japánoké, a kínaiaké, akik lelkük mélyén még ma is csak a kötött beszédet tartják irodalomnak. Ő nem ezt a hitet vallotta. Tudta, hogy aki prózát ír, az nem gyalogosan jár, hanem egy másik lóra ül. Tudta, hogy a próza egy másfajta repülés. Tudta, hogy itt varázsa van a józanságnak és az áttekinthetőségnek, pompája a szürkeségnek és dísztelenségnek, hajtóereje egy-egy csontos, izmos szónak, mely a helyére kerül. Csodálatos füle volt hozzá. Ha valamit fogalmazott, órákig elbabrált mondataival, csi-szolgatta, élesítette, mint a nyémántkőszőrűs. Mennyire utálta ilyenkor a «színes» «költői» fordulatokat. Mennyire megvetette ilyenkor a «nagyon

szép»-et, hogy az igazat és a találót válassza. Ellen-
tétben azzal, amit nálunk a közhiedelem tart, a jó
költők mindenütt a világon jó prózaírók is voltak.
Ő is az volt. De mindenekelőtt értett hozzá. Nyelv-
ismeret, világirodalmi tájékozottság nélkül biztosan
rátapintott arra, ami fontos s már e század első
éveiben érezte azt, amit a franciák és az angolok
csak most tisztáznak. Sokszor azt kell hinnem,
hogy ebben a fajtája, ösztöne is segítette, mely év-
ezredes hányattatásában arra kényszerült, hogy far-
kasszemet nézzen a valósággal s hogy becsüljék őt,
becsülni kényszerült mindent, ami van, mindent,
ami kézzelfogható és érzékelhető, a legdurvább
anyagot is, a fémeket, a kelméket, hogy meg tudja
különböztetni az aranyat a sárgaréztől, a nemes-
gereznát az ócska szűcsárutól s mint orvos meg
tudja különböztetni az egészséges tüdőt a betegtől,
szóval, hogy ez a multba visszanyúló, ősi és sugal-
latos ösztöne, mely valaha az önfenntartási ösztön-
ből fakadt s éppen olyan erős lett, mint az, vezette
őt akkor is, amikor az írásban rámutatott arra,
hogy mi az igaz benne és mi a hamis. Ebben a
tekintetben nevelője volt egy egész nemzedéknek,
melyből sok jeles prózaíró került ki. Lehet, hogy
folyóiratának prózája ma már kissé kacérnak és
maga-kellettőnek tetszik, de ez a maga korában
üdvös visszahatás volt az általános laposság és pon-
gyolaság ellen.

Amit ezen a téren művelt, irodalomtörténeti jelen-
tőségű. Elveit sohasem vetette papírra. Az elméle-
tek nem érdekelték. Gyakorlatban mutatta meg,
hogy mi a teendő. Sohase felejttem el, milyen ámu-
lat fogott el, amikor egyszer, a jelenlétemben fésül-
getett valamilyen kéziratot s szerkesztői irónja min-
dig a kellő helyen csapott le és irtotta a sorokat,
gyérftette, gyomlálta a mondatokat, míg végül az

egész kitisztult, megvilágosodott. Tőle tanultuk valamennyien, hogy a mi mesterségünkben a kevés gyakran több, mint a sok, azt, amit nemrég egy francia író így fejezett ki: «Minden kihúzott mondat aranyat ér» s azt, amit ma egy másik francia író így fejez ki: «A jó író minden nap felejt egy szót.»

OSZK

KOMJÁTHY JENŐ

I.

A demokratikus hajlandóságú magyar faj, melynek representatív man-jei is egytől-egyik demokráciák voltak, a XIX. század második felében egy senkihez sem hasonló, sajátosan eredeti költő-génuszt szült meg, ki ellentétben évszázadoknak faji hagyományával s a magyarságnak a realizmushoz való görcsös ragaszkodásával, az egyéniségnek apostola lett s a metafizika légies világához hajolt. Tagadhatatlan, hogy a magyar faj demokratikus természetű. A fejlődés-folyamat különböző lépcsőin megjelenő *Temesvári*, *Heltai* és *Apácai* már annak idején védelmébe veszi a sanyargatott népet, a szegényeket, az elmaradottakat s nekik juttatják a győzelmet, melyet kivívni nem képesek. A középkorban, mikor még egész Európában az őstermészet törvényein nyugvó hűbériség uralkodott, a mi költőink már felvetik az ember egyenlőségének eszméjét. Ez az irányzat folytatódik egészen *Petőfi*-ig, kiben a demokratizmus valósággal glorifikálódik. Ő is az elnyomottak költője, a népet ő is mindenek fölé helyezi, az arisztokráciát, az erősöket, a fölülevőket pedig nem szereti. Vele azonban bezáródik egy nagy korszak. Felvetődik az egyéniség problémája. S ugyanaz a nemzet, melynek ágyékából egykor a lángeszű demokrata származott, életet adott az érzések és gondolatok nagy arisztokratájának is, *Komjáthy* Jenőnek.

Petőfi Sándor és *Komjáthy* Jenő! Ne válasszuk szét ezt a két nevet, sőt talán inkább foglaljuk egybe és pedig nemcsak az ellentétek megvilágító volta miatt, hanem faji vérrokonságuknak, magyaros tüzüknek és mély őszinteségüknek kapcsán is, mert *Komjáthy Petőfi*-nek nemcsak ellenképe, de nagyon sok pontban rokona és kiegészítője is.

Petőfi költészetében minden látható és kézzelfogható, *Komjáthyé*-ban semmi sem. Ott minden hús és vér, minden valóság, itt csak szellemeket látunk és mindenütt elvontságokkal találkozunk. *Petőfi* látott. *Komjáthy* gondolkozott.

Petőfi lába alatt mindig ott volt a valóság érdes talaja, bármily magasra is kalandozott el merész ihletének sasszárnyain. Ő ezt a színes, változó világot nézte örülve, busulva, gyönyörködve és elkeseredve, olyanformán, mint a néző a színházi előadást. Látt a nyári hőben eltikkadt mezőt, a delelő gulyát, a bojtárt, az ölében ülő leányt, hallotta az üres erdőben csörgő piros lombot, a sápadt ősz utolsó sóhajait. A virág számára semmi egyéb nem volt, mint egy színes és illatos növény. *Komjáthy*-nál a virág is gondolat, az ősz is a melankóliának s az elmúlásnak komor kifejezése. Szertelen lelke sohasem elégszik meg a külsőségekkel, szüntelenül mélységekben jár. Ha egy sziklát lát, mindjárt keresi benne az aranyérc erét. A kolorit— mintha színvak lett volna — nem vesztegeti meg soha, inkább vonzódik a sejtelmes alkonyhoz, mikor a parázsló színek elhamvadnak s a körvonalak határozottan bontakoznak ki a kápráztató napfény zürzavarából. E hústalan, testtelen poézisben természetesen minden át van lelkesítve, maga a szerelem is, a szabadságszeretet is, sőt a hazafiság is.

Komjáthy szemében például a kedves csak az örökszépnek, a nőinek, az ideálnak megtestesülése.

Ha előtte áll, nem a vér vágya ragadja el, hanem eszébe jut a szerelem, a világokat fenntartó csodás hatalom, a szépségtipró enyészet s fantáziája az érzelem és gondolat valami különös lázongásában száguldozik ki az eszmék honába. Mennyivel másképpen szeretett *Goethe* és *Petőfi*. Ők nemcsak ilyenkor éltek a percnak, hanem képzeletük még távollevő kedvesüknek is testet adott s még az elképzeltet is ölelték és csókolták.

Nagyon természetes, hogy az individualista *Komjáthy* szabadságvágya csak a féktelen egyéni szabadságra szorítkozik. Ő még a hazát is másként szereti, mint *Petőfi*. *Komjáthy* a népben nem látja az elnyomott, jogtalanul sanyargatott tömeget, csak a hozzá nem méltó, őt megérteni nem tudó profanum vulgust s ennél fogva a magyarságot is egészen más szemmel nézi. *Petőfi* a magyarokban a hősök nemzetét, a *Zrinyi*, *Dobó* és *Szondy* ükunokáit dicsőítette. *Komjáthy* az erőt, a szellemet, a modernséget becsüli meg, «Kossuthnak s Petőfinek nemzeté»-ben.

Van azonban *Komjáthyban* valami viharos, erővel teljes rajongás, valami szent és céltalan túlság, valami tobzódó szertelenség, valami nagyon magyar korlátlan lelkesedés és hevület. Sokszor valóban úgy tetszik, mintha holt és elvont gondolatformáiban is mennydörögni hallanók *Petőfi*-nek égisz lobogó, örök tüzét...

Komjáthy Jenő modern és magyar költő.

II.

Már az első benyomásra sajátyszerűnek, egyedülállónak találjuk *Komjáthy* költészetét.

Úgy érezzük magunkat, mintha egy kristálypaltóban, vagy egy üvegtoronyban lennénk, hol minden könnyű, átlátszó, hidegen étherikus, formai. Az

anyag testtelenségének és a gondolatok merész formába törésének láttára az ámulattól és megdöbbenéstől szinte eláll a lélekzetünk, mintha egy szédítő hegyorom ritkuló levegőjét szívnanánk a tudónkbe. Itt minden matematikailag tiszta és mégis olyan mélyen sejtelmes. Az ihlet csak érdeknélküli és sokszor tárgyaltan rajongás, eszményi ide-odalengés, egy nemes szív túlhabzása. A jeges világosságot a távoli szűz víz csilláma s a jég hideg villáma adja. A gondolatok lassan alakulnak, mint a szabályosan formálódó, borzongó jégkristályok. Az érzelem: a csillogó párák összeverődése, ködképek arabeszkje, vagy a füstgöngyölegeknek világos árnyéka a napfényes mezőn. Egy kifürkészhetetlen túlvilági, nem mehanikus gép lelkét érezzük itt, hol a gőzcsapok, a csavarok, a kerekek munkája összevág s a vaskapcsok mindig biztosan csapódnak a sarkokra. A légben csak szélzúgást és fénysurranást lehet hallani. Semmi illat, semmi szín. Mindenütt rend, ihletett bizonyosság, a tollrajz világossága és egy légvár eszményi nemessége lehel reánk. Láthatatlan zenekarok olykor a lélek harmoniájáról, hideg öndicsőítésről és forró jóságról zengenek csodálatos, alig hallható szellem-zenét. S mi e metafizikai álom-létben, a fény, az élet s a vészkezdő e dagadó túlságában, az asztrál-testek és exotikus fényszobrok csarnokában kételkedve, remegve keressük az embert és mindenütt csak csillámló fényvihart, dallá tömörült bánatot, életkedvvé lett ihletet találunk. S keressük a szerelmet is és egy kövévált csodarózsa mered ránk.

III.

Komjáthy Jenőnek élete egyhangú, eseménytelen, tettnélküli volt. A mély lelki életet élőknak pályafutása rendesen olyan, mint a pszichológiai dráma,

melynek csak belső cselekménye van, külső nincs. Az ő életének korszakait is egy-egy könyv, egy-egy vers jelöli.

Azok, akik *Komjáthy* Jenőt látták, sovány, magas, szőke férfinak rajzolják, úgy, ahogy alakját spiritualisztikus költeményeiből minden arckép nélkül is rekonstruálhatjuk.

Arcának főekessége volt két mozgékony, mintegy mindig szétpattanni készülő, csodásan nagy kék szeme, melyet ő maga is a kék égbolthoz hasonlított. Azt mondják, szüntelenül valami önkívületes láz, valami túlvilági rajongás égett benne.

Komjáthy Jenő germán külseje ellenére mind atyai, mind anyai ágról tekintélyes, régi nemesi családból származott. Atyja szolgabíró volt Nógrádban, az abszolutizmus korában pedig ügyvédi gyakorlatot folytatott. A költő is, bár erősen hajlott a metafizikára, s nagy műveltségét jórészt idegen irodalmakból merítette, tüzes, fáját-szerető magyar maradt holta napjáig. Vadmagyar, ahogy a szenici tótok nevezték.

Életének első nagyobb szenzációja a *Reviczky*-vel való barátság volt.

Teljesen véletlenül kerültek össze; találkozásuk azonban mindkettőre végzetes volt. Az új magyar irodalom e két nagy költőjének barátságából irodalmi frigy származott. Együtt fejlődtek, együtt tanultak s teljesen egyetértettek a költészet lényegére vonatkozólag. Filozófiai műveltségre tettek szert s megvetve a divatos lírikusok bamba hangicsálását, új hurokon új érzelmeket és komoly gondolatokat szólaltattak meg.

A költőiség, az ifjuság és a cifra nyomoruság boldog idejét élték, szóról-szóra úgy, ahogy *Reviczky* egy regényében leírta. A pezsgős dáridók, a munka-

láz és nyomorúság egymást követték. *Komjáthy* örökségét rövid idő alatt eltékozolta.

Különösen *Schopenhauert* olvasták s ez természetesen mindkettőjük lelki fejlődésére döntő jelentőségű volt. Mindketten lelkes ódát írtak a sötét frankfurti bölcshez s vérükbe, agyvelejükbe annyira beszivódott az ő fekete filozófiája, hogy költészetükben egész eszmekörök, sokszor egész sorok, sőt a rímek is teljesen ugyanazok. Különösen *Schopenhauer*-nek praktikus filozófiája hatott reájuk a lelki ujdonság elemi erejével. Egyformán meg voltak győződve a világ s az ember rosszaságáról, (Csak jót ne várj!) egyformán látták, hogy ebben a kábító Szanzarában csak egy méltó célunk lehet: a feledés, a halál; a Nirvána (Feledni) s addig, míg odáig eljutunk, csak egy vigasztal meg: a művészet. Ezzel függ össze, hogy bennök olyannyira túlteng a művészi önérzet, hogy *Komjáthy* sokszor valósággal dicsőíti önmagát. Mindketten büszkén hirdették a szerénység tettetett álnokságát s a nemes ember nyíltságával vágták szemébe a világnak a maguk értékét. Az irodalmi becsvágy kérdése is nagy tért foglalt el mindkettőjük költészetében. (Nem lesz belőlem semmi sem.)

E két nagy ember útja azután idővel elvált. *Reviczky* meghalt fiatalon, *Komjáthy* előtt meg új gondolatok és érzelmek távlata nyílt meg s reá borult a homály.

Miután amerikai útja meghiusult, végleg eltemette a vidékiesség átka, mely ellen halála napjáig céltalanul küzdött. (Búcsú Abderától.) Balassagyarmaton a polgáriskolánál tanári állást vállalt, azután nem-sokára Szenicre, Nyitra megyébe helyezték át, hol a lakosság teljesen tót s ahonnan a legközelebbi vasuti állomás háromórai kociútra volt. Ebben a szörnyű magányosságban csak művelt lelkű, kongeniá-

lis felesége áll mellette, kihez verseinek legszebbjeit, az *Eloa*-ciklust írta.

Olvasmánya egyébként: *Kant*, *Spinoza*, *Hartmann*, *Spencer* és főleg *Schopenhauer*.

Távol az irodalom *vanity fair*-jétől, teljesen magának ír. Csak *Madách* Aladár, a *Palágyi*-testvérek, meg a fiatal generáció néhány jelese tud róla valamit. Versei, nyelvészeti dolgozatai elszórtan jelennek meg a *Magyar Szemlében*, a *Fővárosi Lapokban*, a *Magyar Nyelvőrben*, s az ifjú nemzedék orgánumban, a *Jelenkorban*, de feltűnést nem keltek.

Olykor-olykor lerándul Budapestre, az írói világ központjába.

A csodás hangú, idealismustól túláradó, ódaszerű dalok pedig egyre szaporodnak. Holt magányában csak felesége figyel reá, de ő megérti őt, erőt ad neki. S együtt hevül vele az ihlet tüzén.

Halála teljesen váratlanul jött.

1894 végén idegbaja miatt Budára ment s a Vörös Kereszt-kórházban négy napra rá, teljesen egyedül, meghalt. Halálának okát még a boncolókés sem deríthette fel. Ez a nagy lángoló idealista misztikusan és csodásan tűnt el, mintha a földöntúli titok boldog tudásától, a poézis gyönyörétől tört volna szét gyöngye földi alkata.

Versei halálának évében jelentek meg. A kötet címe: *Homályból*.

IV.

Komjáthy Jenő, a XX. század költője, egy egész századdal előzte meg korát.

Az egyéniség jogainak szószólója, mint *Emerson*, *Ibsen* és *Nietzsche*.

Költészetében, lelki fejlődésében azokon a nyo-

mokon haladott, melyeken a legnagyobbak. A filozófia nála nem henye szórakozás és léha fitogtatás tárgya volt, hanem énjének képzője, költészetének Musagetese. *Reviczky*, aki csupán a bölcselőnek jó-solt jövőt, csalódott, mert csak gondolkozása volt a filozófusé, a vérmérséklete költői, túlcsapongó és rajongó volt. Hatalmas idalismusának szükségszerűen éppen a költészetben kellett szétrobbannia, a bölcselkedés rideg kereteiben így sok tűz, ilyen robbanó lelkesedés el sem férhetett volna.

Életének főbecsvágya volt az, hogy gondolatait rendszerbe tömörítse, a maga önálló szisztémájába. Ez sohasem teljesült be. Halála napjáig eklektikus szellem maradt s könyvei közül egyformán szerette a *Bibliát*, az *Also sprach Zarathustra*-t s a *Bagavathgitát*. Költeményeiben is egyformán hangot talál a keresztény, a modern pogány és a hindu bölcsészet.

De *Komjáthy* mégis sokkal messzebb ment el, mint *Reviczky*, ki *Schopenhauer* praktikus filozófiáján alig jutott túl. *Komjáthy* ízig-vérig értette őt s nemcsak etikájának adott költői kifejezést, de metafizikáját is megszólaltatta a poézis nyelvén. A *Honvágy*-ban a másvilág nosztalgiája szállja meg lelkét. A *Parkban* címűben pedig a színpompában ragyogó gyönyörű kertről ezt a schopenhaueri igazságot mondja ki:

„Nem érzed át a névtelen but, mely emészt
Az egész nagy természetet?
Nem tudsz a szín mélyére nézni?
Nem látod-e, hogy itt minden beteg?
Nem az, minek látszik, itt semmi se:
Csak nézni szép, borzasztó lennie!“

(*Parkban.*)

Máshol meg, a kifejezhetetlennek, a lehetetlennek

zárait nyitja fel s a zenének, a schopenhaueri metafizikai nyelvnek csodásságát fejezi ki:

„A szívem sír a hegedűben,
Ne játszatok a húrjain,
Szívem zokog a cimbalomban,
És minden érintése kín!
Óh szent e kín, óh szent e téboly!
Vigadni most már én fogok!
Formába tör már szenvedélyem,
Szívem ütemre háborog,
Hiába volt vesztetemre törnőtök:
Örült vagyok, már meg nem örülök!

„Örült vagyok s ez örületben
Be'átok véget, kezdetet,
Mi régen elmúlt s eljövendő,
Mitől az ősi Föld beteg.
Látom a kígyót szívetekben,
Kezeteken a honfivért,
A buja foltot szűzi emlőn,
Uri marokban szolgabért,
Minden, mi van, szívembe ütközött...
Ah, úgy van, úgy! már meg nem örülök!”

(*Deliriumban.*)

Komjáthy egy időben *Madách* Aladár hatása alatt erősen hajlott a miszticizmus felé, lassan-lassan elhagyta *Schopenhauer* eszmevilágát és feltalálta önmagát, az ő titokra hajló, sejtelmes lelkét, amint egész fejlődése abban áll, hogy a pesszimizmustól az optimizmushoz fordul, a kacagó kétségbeesés optimizmushoz, mely egy élet romjain is diadalokról álmodozik, s elvesztve mindent, a győzelemről dalol, mint a világboldogító egészségről álmodozó fejfájós és idegbeteg *Nietzsche*. *Komjáthy* lelki világa lassan, világszülő vonaglások árán alakul ki. Először *Spinoza Ethicá*-ját olvassa, s mint született dualista, ki az anyag mellett mindig megkülönbözteti a szellemet s a test mellett a lelket, a

föld mellett az Istent — akár *Kant* a *Sinnlichkeit* mellett a *Verstandot* — megnyugvást talál az amsterdami bölcs pantheismusában. Ebben a szakban legalább is *Spinoza Ethicá-jának* a közvetlen visszhangját halljuk

„Emelj, emelj
Te büszke lélek,
A szenvedélyek,
A vér fölél!“

(*Kar.*)

Az ősi lényeket, a substantciát, a *Kant*-féle magánvalót keresi s a tér és az idő csaló látszatából, az attributumok megtévesztő gombolyagaiból az örökkévalót ragadja ki. A német bölcs gondolatvilágával összeköti a magáét, egyéni szenvedését kisebbnek látja mellette, megérti irodalmi sikertelenségének boldogságát az időben csillogó semmik könnyű diadalával szemben, a sekély márt megveti, az időtlen, örök jelenben él:

„Kiragadom az időbül
Ami soha el nem évül
Megragadom azt a percet,
Ami soha le nem perceg.
Elragadom azt a hangot,
Mi a szívből szívbe hangzott.“

(*Új József.*)

Az örökkévalóság fuvallatára valami halhatatlan csatakedv acélozza meg izmait s a romlandó élet örjögő, nietzschei szeretetével dalolja meg a kéjt, az élvágyat és a tudásvágyat:

„Az életet hirdetem! Határtalan nagy
Legyen az ember üdve, mámor!“

(*Az újkor szelleme.*)

Az embernek élvezni és tudni kell.

„A cél mindentudás, mindenhatóság:
Törj szüntelen s merőn a cél felél
Ne féld a szörnyű pálya véradóját,
Ha szemed az irányt már megelé,
Minden lépésed angysalsergek ójják,
A végső diadal a szellemé.“

(Az újkor szelleme.)

Komjáthy kísérteties bizonyossággal látta meg az *Also sprach Zarathustra*-nak (1883—1884) problémáit. Ő volt az első magyar ember, kiben a nagy bölcs rokonhúrt ütött meg:

„A szám nem ül több diadalt,
Egy többet ér, mint millió.“

(*Lelkemből zengem . .*)

Az egyéniség az élet jogát, a merész dac fönségét, az alázat, a kötelesség korcs és torz voltát, az extázis gyönyörét előtte — és talán utána — senki sem hirdette több erővel (*Memento vivere.*) Vörösmartyéhoz hasonlító zengő nyelve csupa zene és mélység. Ifjonti erővel, vad rohammal halmozza egymásra a nagyszerű paradoxonokat, a fényes ellentéteket. Bizarr, eredeti, furcsa és magával ragadó mint *Nietzschének* „szikláról sziklára ugró“ stílje:

„Egy önfeledt kacaj
A kintenger fölött,
Virágos ravatal,
Termékeny bűja rög,
Halálra ítélt ajakán
Részegülő öröMLEÁNY,
Ujjongás a tetemen;
Nem több az élet kéje, nem.

Elődeink perán
Épített palota,
Fájdalmak asztalán
Terített lakoma,
Örjögő, vad halotti tor,
Vértalajon emelt lobor
Bachansi tánc a sír fölött;
Óh lét, ebből áll gyönyöröd.“

(Az élet kéje.)

Ezek a szavak élnek, lélekzenek, pihegnek. Mindenki érzi, hogy nem egy kész, élettelen költőifrazeologia van előttünk, hanem a pillanat tűzében megalkotott, szoborra gyúrt viaszhajlékonyságú nyelv elemezhetetlen művészete.

V.

Komjáthy Jenő poezise a szigorú és szabályos vonalaknak, az építészetnek súlyos és mégis lenge művészete. Ő mindenütt a formák komoly költészetét keresi. Ha *Petőfi*, *Arany* meg ő egy dómot néztek volna meg, *Petőfi* bizonyára a színt, *Arany* a plasztikát, ő pedig a vonalak játékát vette volna észre.

Az eszmevilágban sem a részletek, az üres és színes árnyak gyönyörködtették, hanem a súlyos gondolatoknak tudata és hideg körvonalai.

Azok, akik az érzelmeknek tűzijátékát s az apró gondolatocskáknak tündöklő szikraporát szeretik csak, jobb, ha be sem lépnek poézisának komor csarnokába. Itt egyik vakító fényexplozió a másikat követi, kápráztató lobbanások viharzanak, az eszmék dinamikai ereje átcikázik csontunkon, velőnkön, idegcsöveinken, s valami ismeretlen kék és kőn villamos borzongása rázza meg egész valónkat.

Komjáthy Jenő sohasem volt népszerű s nem is

lesz. Az ő világának gyönyörét és kínját csak nagyon kevesen tudják megérteni. A gondolkozás és érzés kiválasztottjai és arisztokratái az ő közönsége.

Azok azonban, kik már fényszomjas szívvel vesse-
tegeltek a homályban, megenyhülnek és megvigasz-
talódnak nála s fönséges és zord világában boldo-
gan vesznek el, mint a csendben, az éjszakában és
a halálban.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KOZMA ANDOR

Borzalmas visszatekinteni a közelmúltba s elgondolni, hogy rövid néhány év alatt hányan dőltek ki a fiatal írók, a legjobbjaink közül, kik a magyar irodalom erejét és gazdagságát jelentették. *Cholnoky* Viktor, *Bányai* Elemér, *Ady* Endre, *Kaffka* Margit, *Török* Gyula és *Csáth* Géza nevét írom le hamarjában, de még sok nevet írhatnék ide, mely ma csak egy-egy fejfát jelent valamelyik temetőben és említésükre fájdalmasan dobban meg mindnyájunk szíve. Az öregebb költői gárda? *Dóczi* Lajos, *Zempléni* Árpád meghalt. Az élők legtöbbje pedig már a háború előtt hallgatott. Csak *Kiss* József aggkori lantján csendül föl néha régi énekei visszhangja, *Vargha* Gyula tesz közzé egy-egy elégiát s *Kozma* Andor írja ércesen zengő verseit. A legfiatalabb nemzedékre pedig, a huszonötévesekre, kik öt évig álltak a lövészárók vizében, azután két forradalom kalandos nyomorúságán vergődtek át s ma a világ minden tája felé elszórtan tengődnek, vezetők és támogatók nélkül, soha-nem-látott testi és szellemi inségben, gondolni se merek, mikor ezt a sötét számadást lezárom.

Kozma Andor, a régebbi nemzedék becsült költője 1920. keltezéssel jelenteti meg új költeményeit «Magyar rhapsodiák» címen. Jórészt azok a versek teszik a kötet zömét, melyek azelőtt egyik lapunkban vasárnaponként láttak napvilágot «Koboz krónikája» címen és a hét időszerű eseményeit írták meg krónikás modorban, egy nyelvművész készségével,

egy ujságíró friss ötletével. Kozma Andor ebben a tekintetben külön műfajt teremtett, mely elűt az úgynevezett kabaréhangtól, de azért annyira könnyed, elmés, hogy a napilap szerves alkotó része marad. Ezekből a heti verseiből kirakhatjuk egyéniségét. Ime, a latin iskolában felnőtt, külföld-járt józan, régi magyar urak egy századunkba szakadt unokája, ki a mai viszonyokhoz alkalmazkodva majdnem ugyanúgy gondolkozik, mint az ősök. Annak idején talán elsőül ír a lóversenyről, a párbajról és a zenés kávéházakról, de azért sohase akarja megérteni ezeket. Budapestet szereti, de parvenűnek tartja. («Budapest mily nagy zenés kávéház»). Izig-vérig európai, de azért annak a haladásnak örül legjobban, melyet itthon tapasztal. Ami cifra, nőies és émelygő, azt megveti, ezzel szemben nagyon tartja az erőt, az egyenességet, a józanságot. Egyéni életét szinte véka alá rejti. Magyaros feszességgel fázik a mutatványos őszinteségtől, a költő ősi és természetes exhibitionismusától — ami művészetének rovására megy — inkább példázatokban szól, mint az egykori verselő magyar urak. Leír például egy kis nyomorék gyermeket, aki játszótársait sóvárogva nézi és mikor már meghatódtunk a fiú egyéni sorsán, hozzáteszi, hogy ilyenek vagyunk mi magyarok, a népek társaságában. Csakugyan, mintha minden a közügyet, az államot, a politikát szolgálná nála, még a költészete is. Ez a hajlama pedig őszinte, mely hitet parancsol, a közügy egyéni ügyévé vált. Sohase találkoztam vele, hogy pár pillanatnyi beszélgetésében ne érintette volna — békében és háborúban egyaránt — a magyarság dolgát.

Világnézetére nézve ó-konzervatív. Konzervatív-nak lenni annyi, mint elégedettnek lenni a világgal és pesszimistának lenni az emberrel szemben. A konzervatív lélek azt tartja, hogy az ősemlék, aki

négykézláb mászik a földön és a huszadik századbeli pilóta, aki százötven kilométer sebességgel repül a levegőben, tulajdonképpen egyet tesz, megy és az ember haladása mindig csak ilyen, az ősi természetet, a földi lehetőséget nem érintő mennyiségi — nem minőségi — változás. Ezzel ellentétben a forradalmár elégedetlen a világgal és optimista az emberrel szemben, mert hisz a gyökeres változásában. A két véglet egyaránt megtalálható a művészeknél, de a kifejező eszköz nem mindig vág össze a lelki alkat természetével. Így például *Schopenhauer* az emberiségről vallott hitében konzervatív és reakciós, de a stílusában forradalmár, hasonlóan *Flaubert*, *Baudelaire* és *Wilde* is. *Zola* ellenben a bölcséletében forradalmár s csak a naturalista művoltában földönjáróan-konzervatív. Vannak írók, akiknél tartalom és forma harmonikusan egyezik. Ilyen Kozma Andor is. Főképp a faji érzés foglalkoztatja, mely mióta emberek alkotnak, egyik sugallója a művészetnek, sokszor anélkül, hogy a művész tudatában lenne ennek, vagy hirdetné. *Csokonai Vitéz Mihály* legtöbb verse például kiáltoan magyar, pedig nem is emlegeti magyar voltát. *A hogyan* a magyar tudniillik, nem a *mi* s az öntudat alatti fajiság színezi szavait. Vannak azonban művészek, kik azt az öntudatlan érzést öntudatra emelik, a gondolat fényébe hozzák, mikor is a művészet nemzeti eleme politikaivá válik. Kozma Andor nemcsak szereti a fajtát, de úgy örül minden eredményének, mint egy jó gazda. „*Száz év alatt* — olvasom egy versében — mennyit haladt a magyar műveltség...” Általában a lírája alig ismeri az önkívületet. Már egész fiatal korában a „Tegnap és ma” s a „Szatirák” és a „Korkepek” című kötetekben bölcs és mérsékelt, inkább kritikus, a bírálat és szatíra felé hajló. Nem ismeri

az érzés édes homályát, langy és enyészto bizonytalanságát. Az öntudat, a világosság az ihletője. „*Röntgen-szemem* — írja e kötet egyik legszebb versében, az „Éjjeli mulatóban“ címűben — külszínen át, Mélyebbre is: szívekbe lát...“ Később ezzel a pontos, orvosi meghatározással ismételi: „... *Vevő s vivő erekbe látok* ...“ A zenészkávéház egyszerre keresztmetszetben jelenik meg, minden apróságával, minden porszemével, akárcsak valami finom nagyítóüvegen át:

„... Szedett-vedett, rongy cifraság,
Benzines, kétes tisztaság,
Dib-dáb divat rossz majmolása,
Számítva hűhós, gyors hatásra,
E *férces* csipkedíszeken
Ingerlő semmi sincs nekem
S ez elnyűtt bársony blouse alatt
Úgy érzem, nincs hó patyolat,
Áttört s kivarrt harisnyapárok
Formáitól itt mit se várok,
S e szűk cipőkön, semmi kétség
Meglátni a sark ferdülését,
E sok csupasz nyak *libabőre*
Púderrel hintetett fehérre
S az arcok pirja *vastag* festék ...“

Ez a pár sor — azt hiszem — izelítő a költő képzeletének milyenségére vonatkozóan: fantáziája valóságos, távol minden fantasztikumtól, naturalisztikus, még a kötet legszebb darabjában, a „Haláltánc“-ban is, mely a magyar összeomlást rajzolja páratlan elevenességű, halottas vízió alakjában. Urak, polgárok, illatos delnők, fokhagymaszagú kofák, bankfik és proletárok karban ropják a táncot a muzsikáló Halál vezetésével. Egyik táncoló halott az *ujjcsigolyáját félti*. Amerre a menet elhalad, ott „*hápogva halódnak a halak*“. E nyelvi valóságosságkal karöltve jár legfőbb költői erőssége, szeplőt-

lenül tiszta formaművészete, konzervatív verselése, melyet Arany Jánostól vett örökbe és fejlesztett tovább biztos nyelvérzékével. Könnyedén — nem könyelműen — labdázik a magyar szókkal. Tündöklőbb, változatosabb rímelőnk alig van nála. Ismeri azt a goethei rímet, mely két fogalmat összehangol a rokoncsere által és úgy csap le a sor végén, hogy teljes, szinte testi kielégülést okoz.

Kozma Andor magát egyszer „grammaticus“-nak nevezte, a nyelv törvénytudójának.

Az újabb nemzedék tisztelettel teszi el könyvtárába a kötetét, melyben romlatlan magyar nyelvünk kánona van megőrizve.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

KRÚDY GYULA

1.

Ha utazom és új tájak rohannak eléem és új embereket látok, mindig eszembe jut egy-egy író. A párizsi körutakon megismertem a francia regények alakjait, az olaszok közt a színt és ragyogást, amit olasz könyvekből szívtam magamba, a németek közt a német írók álomi figuráit s visszajövet a magyar hegyek közt, a felvidék liliputi bányászvároskáiban, a vidéki csendben megeltem Krúdy Gyula világát.

Akkor szerettem meg igazán és nagyon, mikor hosszú külföldi útról jöttem. Ebben a pillanatban minden újságként hatott rám, ami a miénk. Külföldi szemmel néztem a magyar földet és ezért volt új. Lekoptak róla a frázisok, a nemzeti zsinórok, a hitvány sallangok, amiket a politika és a cégéres, becsstelen irodalom aggatott rá. Ez a föld élt, mint a többi. Az emberek is egy ősi, idegenszerű álombirodalomból léptek eléem, mintegy sok száz és ezer év távolságából. Új emberek, rontott nyelvvel, fővárosias taglejtéssel, angol ruhában és szalmakalapban s ezek az új emberek mégis milliárd szállal kötődtek a földhöz, a multhoz és mégis magyarok voltak. Más irodalmat akartam, mint az eddigi. Egy magyar litteraturát, amely ment a programtól, az adománytól, a magyarság hangoztatásától és akarata ellenére is magyar. A magyarság dekoratív vonalait kerestem minden művészetben. Az

irodalomban pedig egy olyan művészt, aki szemérmesen magyar s nem egy ember ereje van benne, hanem mindenkinek az ereje, aki itten él. Szószólóját kerestem az özvegy faluknak, az elárvult kisvárosi embereknek, a lápok, a mezők, az erdők némaságának. Egy íróat álmodtam, akire oly elevenen hat mindez, akárcsak a külföldi átutazóra, valakit, akinek ez a megszokott nép nem unalom, de örökfriss szenzáció és mindenekelőtt egy európai művészetet. Akkor éreztem, hogy a mi különös életünknek krónikása, művésze és poétája Krúdy Gyula.

Krúdy Gyulát megbabonázta a föld és a mult. Minden novellája és regénye idilli természetű. Csendeskés élet csergedezik az embereiben és az írásaiban. De őszerejét is a multtól kapja. A mult nagyhatalom. Ami elmúlt, örökre él. Minden szép, ami elmúlt. Itt vannak a gyökereim és ha meg akarom érteni az életemet, amely már eredmény, vissza kell mennem a multba. Mindenki, aki egyéniség, tisztelettel zarándokolt el hozzá, mert önmagát is tisztelte. A romantikusok, az irodalmi forradalmárok, a nagy felforgatók is. Hiszen ez egy birodalom, egy világ, egy gazdag temető, mesés kincsekkel, porló csontokkal, egy letűnt emberiséggel, amely nagyobb és hatalmasabb, mint mi. Ez végzi a mostani életünket. Fátyolokkal, évekkel, távolságokkal megszépíti mindazt, ami letűnt. A szegénységem, amely a multé, már gazdagság. A fájdalom öröm. A sóhaj már egy sikoltás. Erősebb itt az élet és mélyebb és titokzatosabb, mint másutt és egy semmi emlékből történet szövődik és egy történet regényé dagad. Krúdy Gyula is az élet leghalkabb neszeire rezzen fel. Kímélő kézzel nyúl emberekhez és korokhoz — csendesen és félénken —, mintha szemfedőket emelgetne.

Nem megfigyelő. Inkább visszaálmodó. Nem rajzol, hanem mesél és ránk bízva, hogy a képzeletünkben teljesítsük ki pedzett vonalait. Alakjai csak ümmögnek, többnyire ő beszél helyettük. Minden, még az is, ami előttünk történik, halvány és legendás, mint a régi nemes képek ragyogása. Az emberei jelenségek, akiket a családjuk keretez. A családot bámulja és szereti ő, a családok csendes életét. Ezen a körön ritkán emelkedik túl. De nem a nyárspolgári család krónikása, hanem a misztikus családnak. Annak a rejtélyes emberi szövetkezetnek, amely a kedély és a titkok melegágya, születések és halálok szemlélője, bemutatója a fiatalok kezdő csókjainak s az aggok utolsó pillantásának és hordozója az életnek, minden édes és mély emberi misztériumnak. Letűnő és visszatérő generációk vesznek körül. Melegsége a kályhatűz egyszerű és szelíd sugárzása. Még a kisértetei is családi kisértetek. A halál is családi. Az elzüllés is csak a családtól való elrugaszkodás. Meséi pedig alvó udvarházakban ébrednek fel. A címerpajzsok rajzai vibrálni kezdenek, az ősi képek lelépnek a falról és elénk áll valami torzonborz, kackiás régi úr, cinóberorral, hálósapkában, egy fantasztikus vitéz kopott dolmányban, egy vérző hős, vagy egy deli lovag romantikus aranyban, hódítóan, ragyogva, régi szerelmektől körülillatozva. Semmi kiabáló magyarság sincs rajta. Az idegen mégis azt mondaná, hogy ez az ember magyar. De mi is azt mondjuk.

Az olvasónak talán feltűnt, hogy egy különösen termékeny íróról írván, eddig cím szerint egyetlenegy regényét, egyetlenegy novelláját se idéztem. Nem is akarom. Azt szeretném, hogy csak nagy vonalakban lássák őt, mint egy XX. századbeli magyart, aki — félig szeretetből, félig hitetlenségből — a multba mered vissza. A témái a multé, de a

művészete a máé. Egy szegény, kis nép gazdag, romantikus álmodója Krúdy Gyula. A váltakozó erők lüktetése, a visszatérő élet edzi és biztatja, mert ő is benne áll abban az acélozó körfolyamban, mint a novellahősei. Egy folyton megújuló és folytatódó regényt ír, Az egyes könyvei csak részei ennek, és kis töredék minden írásuk, amely belétorkollik abba az egységes és egész álmvilágba, amelyből szükségszerűen, végzetesen, majdnem öntudatlanul szakadt ki. Nekünk történeteink vannak. Neki csak egy története van, de ez összekapcsolódik az élettel, az ő életével, az örök regénnyel és ősi, kedves és meleg, mint az emlék, a múlt és az álom.

Ennek a történetnek pedig nincs se kezdete, se vége.

2.

Krúdy Gyuláról sokszor és sokat írtam. Új kötetét új szavakkal jellemezni nem lehet, de nem is szükséges. Elbeszélései mögött gyönyörű és boldog monotonitással vonul a lírája, hegedűkkel, színes zászlókkal, egy ünnepi processzió apró csengettyűivel. Ezúttal fel vagyunk mentve a jellemzés kötelessége alól, nem is kiáltunk fel a meglepetéstől, csak csendesen és örülve konstatálunk valamit. Azt, hogy egy író egyszínűsége és egyhúrúsága mindig gazdagság és becsület s az olvasónak (ez paradoxonnak hangzik) változatosság. Semmire oly untató, mint az író becsstelen kapkodása, új témáért (mások témájáért). Ez a felfedezés, hogy régi mesék új és friss gyönyört hoztak, a kötet szenzációja. Minden sornál elénk tolakodik egy érzés: az, hogy aki írta, költő. Költő: azaz választó; a szavakban, a tárgyakban válogató; mindent valami különös

szemszögből néző, amely csak az övé; tömörítő, egy dologgal százat mondó; sűrítő. Hányan írnak már «jól», azaz könnyen és ötletesen, színesen és fanyarul, símán, egyéniség nélkül. Ezek mindent megírnak, kávéházi adomát, vadászhistóriát, halottrablást, stilszerűen, mulatságosan, egyformán «jól», azaz egyformán rosszul. Holmi uniformitás és szegény-szag van rajtuk. «Szeretnénk látni azt a sujet-t, amit mi nem írunk meg jól» — üvöltik kórusban. «Nem, ne írjatok ti jól, írjatok úgy, ahogy csak ti tudtok, pimaszok» — feleljük nekik. Erre azonban nem képesek, sohase lesznek képesek, mert nincs egyéni életük, mert nem írók. Krúdy Gyula még ma is szimbólikus modern meséit rója, Szindbádnak, ennek az álmodó, különös, fáradt magyarnak a történetét. Nincsenek végén csattanós témái, ötletei sincsenek. Csak az élet gazdagsága az övé, az a kincs, hogy mindent másképpen lát, mint a többiek. Nem vették észre, hogy ennél az írónál minden fontos? A holdokló polgári és patriarkális élet misztériumát és ceremóniáját siratja. Talán innen a gyógyíthatatlan melanchóliája, az őszi színei. Ez a világ, amit ő álmodik a bánatos, egyszerű frizurájú nőekkel, a kisvárosi alakokkal, a legendás hercegekkel, máris mese és történelem, a szemünk előtt sóhajt el innen. «Gyönyörű regény» — mondotta valaki, mikor lelte a novelláskönyvet. «Ez nem regény» — feleltem neki. «Regény» — mondotta még egyszer elgondolkozva — «a hőse egy ősz és fiatal költő, egy ábrándos bölcs...»

KUNCZ ALADÁR

I.

Kuncz Aladár a háború kitörésekor huszonnyolc-éves fiatalember, hivatására nézve író, foglalkozására nézve tanár, rajongója az életnek, az irodalomnak, a napnyugati műveltségnek. Nyaranta, ha szerét teheti, francia földre zárandokol. Monoklit hord a szeme szögletében s a kor divatja szerint krizantémet a gomblyukában. Régi, párizsi kávéházakban szeret üldögelni ürömpálinkája előtt, új költőket olvasgatva.

II.

1914 júliusában éppen azon fáradozott, hogy egy breton faluban pályadíjat tűzzön ki a parasztok között a legszebb népdalra. A mozgósítás hírére menekülni próbált a zürzavarból, haza. «Interné civil»-nek nyilvánították. Aztán közel öt évet töltött fogolytáborokban, tömlöcökben, egy sziget vár-börtönében, melybe dagály idején be-becsapdostak a hullámok, mindenkitől elhagyatva, rettegve és éhezve, patkányok, tetvek, poloskák között, kegyetlen, vagy közönyös parancsnokok alatt, egy kétségbeesett, félrevezetett ellenségesen-ideges nép körében, magyar, osztrák, német, lengyel polgári foglyok társaságában, kedves és visszataszító, finom és faragatlan emberekkel, pincérekkel, művészekkel, szücsökkel, tanárokkal, pikánslevelezőlap-áru-

sokkal, betegekkel, haldoklókkal, gyilkosokkal és dühöngő örültekkel.

III.

Amikor a hatóságok letartóztatták, nem volt kezében fegyver, de zsebében ott volt a párizsi akadémiai alrektorának ajánlólevele. Katonaruhát se viselt. Rosszul is állt volna ez az ő lankatag alakjához, az ő hanyagul-úri taglejtéséhez, az ő ábrándos lényegéhez, melyből valósággal áradt a mosoly, a megbocsátás, az érzelmesség. Mi ekkoriban egymást közt «fáradt gróf»-nak szoktuk őt csúfolni. Elfogatása csakugyan jelképes. Őrhelyén állt, a műveltség vártájáról hurcolta el a világtéboly a székenbe, a megaláztatásba, mintegy jelezve, hogy ennek a fényűzésnek vége s kezdődik a «komoly» élet.

IV.

Munkájában azt beszéli el, hogy mi történt vele és benne, hogy mit szenvedett ő, meg a többi «polgári» fogoly, attól a pillanattól kezdve, mikor a vonatok elakadtak, addig a pillanatig, míg ötévi égbekiáltó viszontagság után végre megérkeztek a Keleti Pályaudvarra, a vörös Budapestre. Párizsban eleinte az osztrák-magyar követség udvarában bújnak meg az ott rekedt osztrák-magyar alattvalók, kisgyermekek, anyák, apák. «A konzul franciául szólt a tömeghez. Felkiáltottak hozzá, hogy beszéljen németül. De a kis, ijedt ember továbbra is franciául folytatta, mert amint mondta, nem akar okatlan izgalmat okozni. Különben is kevés jelenitenivalója van. A francia kormány a vonatokra nézve visszautasította kérését.» Amint ez a szám-

üzetésbe induló tömeg — csupa francia-imádó átutazó, tanuló fiatalember, dolgozó munkás — végigvándorog a párizsi utcákon, sokan feléjük is köpnek. Egy katona a nagy utazóládájuk láttán ezt jegyzi meg: «Ezek a disznók, úgy látszik, a koporsójukat is magukkal hozták». Perigueux-ben szalmán hálanak, a puszta földön, nincs számukra se székek, se asztal. «Kövek repültek hozzánk éjszaka idején és különösen kellemetlenek voltak a sebesültek látogatásai, akik bepólyált lábbal, vagy kézzel jöttek ablakunk elé, fenyegetőztek, előadást tartottak arról, hogy a németek fűrész-szuronyt használnak, hogy az elesettek csontjából szappant főznek s egyéb hasonló borzalmasságokat emlegettek. A szónokló sebesülteket járó-kelők vették körül, zúgtak, morogtak s az izgató beszéd végén közáport zúdítottak épületünkre. Dögletes levegőben fuldokolnak. Csak hordókban végezhetik szükségüket. Marhakocsiba zsúfolják őket s egy tengeri szigetre szállítják, Noirmoutier ódon várerődjébe, a fekete kolostorba. A foglyok hónapok szakadatlan munkájával kiássák a várpincét, éjnek idején hárman ki is szöknek a tajtékzó óceánhoz, hogy elvergődjenek Spanyolországba, de tervüket elárulták, a bárkán nincs vitorla, evező. Utolsó állomásuk Ile d'Yeu. Már mindenki vagy eszelős, vagy állatian fásult. Járvány tizedeli őket.» A konyhából éppen most hozzák ki nagy pléhvödörkben a levest. Ugyanekkor az 51-esből két-két internált társunk két gyalulatlan koporsót szállított ki. Az elsőben vitték dr. Herzet, a másodikban Wolkenberget. A leveshozók s a koporsószállítók menete egy pillanatra összetorkollott. A pléhvödörből csepegett a leves s Wolkenberg hirtelen összetákolt koporsójából csepegett a vér... A jelenet irtózatossá vált. A konyhaablak előtt francia ujsággal kezében ült

Valéry. Mikor meglátott, e szavakkal nyújtotta felém az ujságot: «Most már biztos, hogy Erdély is elveszett.»

V.

Hosszú évek óta nem volt könyv, mely ily meg-rázó benyomást gyakorolt volna rám. Rossz, ideges olvasó vagyok. Már nem bírom elolvasni a könyveket. Azt várom, hogy a könyvek olvassanak el engem. Ha nem ragadnak meg ennyire, ha nem nyüögöznek le, nem kólintanak főbe, abbahagyom őket a negyedik, vagy negyvenedik oldalon, többé sohase nézek feléjük. Eddig alig sikerült egyetlen háborús könyvnek is a végére jutnom. Többnyire fárasztottak a rémület mesterséges csigázásával. Egyik-másik író úgy kéjeleg a hullák bűzében, az árnyékszékek szagában, mint a szalón-költőcske a rózsailatban. Észrevettem szándékukat s hamar elkedvetlenedtem. Fölöttébb bosszantott irányzatosságuk is, mely mindig valami átlátszó, sekélyes elfogultságon alapul, merőben közönyös, vajjon az elfogultság jobboldali-e, vagy baloldali. Ha ez meg volt győződve, hogy e titáni pusztítás oka csak a fegyelem hiánya volt, vagy a helytelen utánpótlás és élelmezés s agybafebe dícsérte övéi vitézségét, nemességét, de annál inkább ócsárolta az ellenség pipogyaságát, aljasságát, amaz szentül hitte, hogy minden gyász és vérontás elmarad, ha véletlenül az ő elveit fogadják el, az ő unokaöccsét nevezik ki miniszterelnöknek, az ő jelszavait írják a zászlókra s nem is az ellenséget gyűlölte, hanem a saját népet, mely nem «hallgatott rá». Szóval, mind a kettő a saját rögeszméjén lovagol. Nehéz is eldönteni, hogy kettejük közül melyik a nagyobb tökfilkó. Mindenesetre egyik az önáltatásban, világnézetük bárgyú ürességében és szerénytelenségükben.

A «Fekete kolostor»-t, mely két vastag kötet (közel 450 oldal), szinte egy lélekzetre olvastam el, fokozódó izgalommal és csodálattal.

Próbálom elemezni, hogy miben lakozik a varázsa. A könyv elejétől végig élmények sorozata. Kerete egy fogság története, mely eleve meghatározza külső formáját, szerkezetét. Az élményben határozottan van valami titokzatosan-megvesztegető. Naplók, a művészet minden igénye nélkül, pusztán a közlés kedvéért íródott magánlevelek olvasása közben néha megdöbbenek, milyen hatást tesz rám egy-egy ilyen mondat: «Kedden délután elmentünk sétálni.» Ilyenkor azt érzem, hogy ez tényleg meg is történt s azzal, hogy a naplónak, vagy levélnek írója lejegyzí ezt s kénytelen lejegyezni, éppen úgy, amint lejegyzí, már jelentőssé, fontossá, érdekessé válik számomra is. A regényíró hasonló hatást csak bonyolultabb eszközökkel érhet el, mert tudjuk, hogy ez a valóságban nem igaz, csak képzeletben az. Akkor gondoltam erre, mikor a perugeuxi vacsoráról olvastam: «Nyolc felé készen volt a vacsora. Mindenki a kis kövér asszony elé járult, ki egy-egy kanál borsót mért ki. Én ujságpapírostrom vittem oda, mert a kezemben még sem tudtam volna tartani a forró főzeléket. Hatalmas adagot kaptam, azután leültem egy rozsdás vaslapra és mohón, senkire sem nézve, egyenesen a szájamba habzsoltam a párolgó, ízes eledelt, amelyben még egész, zöldesszínű borsószemek is voltak.» Ez a leírás rögtön élménnyé vált bennem. Emlékszem, először meglepődtem azon, hogy a forró borsót ujságpapírosra kapta, mert eddig szó sem volt arról, hogy nincs tájnyérjuk és kanaluk, aztán azon lepődtem meg, hogy az író nem hivalkodik nyol-

morával, tovább halad mellette s máris boldogan emlegeti a «hatalmas» adagot s még egyszer a «párolgó, ízes eledel»-t. Mindezt nem festi, nem részletezi, csak érzéseit rögzíti meg. Szerénysége rendkívül rokonszenves.

VII.

Ez a szerénység végigkíséri őt egész munkáján. Lélekzetelállító szörnyűségeken is gyakran egy kézlegyintéssel siklik át. Túlsokat semmiből se bírnak el. Ha a fájdalom szertelenül nagy, a szervezet gépiesen védekezik ellene, úgyhogy öntudatát kikapcsolja, megszünteti. A képzelet világában is így van. Mihelyt észrevesszük, hogy az elbeszélő a szenvedés rajzolásában nem tart mértéket s mindent mohón, önzően csak magának akar lefoglalni. érdeklődésünk lankad. Az olvasó is ember s mint minden ember, irígy, még mások szenvedésére is. Részt kér belőle, azt a megtisztelő bizalmat követeli, hogy képzeletének is engedjünk valamit. Aki panaszkodik, helyesen cselekszik, ha legnagyobb fájdalmának közlése előtt egyszerre elnémul, éreztetve, hogy az ő ügye, mely neki csakugyan egyedülvaló, a legnagyobb ezen a világon, voltaképpen nem is oly egyedülvaló, hiszen más emberek is vannak a földön, azok is, akik rá figyelnek. Ekkor ébred a részvét. Az igazi író ezt ösztönösen tudja. Mindig azelőtt szakítja meg vallomását, minekelőtte az tetőfokra háгна, hogy az olvasó folytassa a megkezdett vonalat, hallja a be nem fejezett mondatot. Itt támad élményünk. Írni mindig annyi, mint embertársaink képzeletét kevés eszközzel óriási működésre serkenteni. Amelyik író nem így cselekszik, de valóban papírra veti mindazt, ami gyöttri és csikarja s élményeiből kifacsarja az utolsó csöp-

pet is, úgy jár, mint az örökös siránkozó, akinek nem marad hallgatósága. Ha az olvasó lépten-nyomon arról értesül, hogy ilyen szenvedés még nem volt, végül kedvét veszti, odavágja a könyvet, elmegy sétálni s azt gondolja, hogy az írónak, aki ennyire meg van elégedve élménye gazdagságával, ő fölösleges, szenvedjen hát egyedül, nélküle, legyen boldog, hogy annyira szenved.

VIII.

De szerénysége, mely egész mivoltát betölti, nemcsak írását varázsolja művészivé, arányossá, egyensúlyozottá: őt magát is emberi magasságokba emeli. Van benne valami erkölcsi szerénység, mely olyan, mint a lélek illata. Sohase tör pálcát senki fölött, sem népek, sem egyének fölött. Még rabtartóit se gyűlöli. Téved, aki ezt a könyvet a franciák elleni vádiratnak tekinti. Mindenkit és mindent meg akar érteni. Mennyi jót, szépet, megindítót fedez föl lépten-nyomon a melléje beosztott francia közbíróban, hogy hódol a francia nőknek és a francia műveltségnek, milyen megható szavakkal búcsúztatja el Guillaume káplárt, akit azért küldtek az arconvalba, aki azért esett el mingyárt az első napon, mert a szegény páriákkal lefényképezte magát. Megrajzolja egy fióktársadalom kialakulását, mely öt év alatt jött létre, mint az a másik talán ötezer év alatt, az ősallopotokból a polgárosultság, a szépség felé törekedve, kitermelve magából tudósokat, akik nyelveket oktattak, előadásokat tartottak, művészeket, akik szobrokat faragtak állatsontokból és díszleteket festettek. Senkiről se mond ítéletet. Egyszerűen tudomásul veszi, hogy egyesek kapzsik, árulkodók, hibbantak, hogy a bástyafokon éjszákánként férfiak párzanak férfiakkal s a furcsa né-

met fiú lassanként a tábor démonává válik s különös női mozdulataival ő játssza a színdarabok primadonnáit. Az író azonban nem tetszeleg magának sem a megbocsátó vértanú, sem a tűrő hős szerepében. Nem is bocsát meg mindent. Hősnek sem hős, hiszen gyakran sír és elcsügged, de közönyösnek sem közönyös, hiszen mindig reménykedik és hánykolódik. Hogy miben nyugszik meg, azt nem közli. Nincs semmi mákonya. Ezt a sok rémséget természetesnek hiszi, de természetellenesnek is. Lehet, hogy az emberek majdan bölcsebbek, irgalmasabbak lesznek, egyelőre azonban úgy nyüzsögnek a föld hátán, mint a férgek s az élet zürzavaros színjáték. Óriási látvány: leverő is, de föl-emelő is. Aki végignézte, eltátja száját s a szíve kitágul. Körülbelül ez a végső következtetése, ez a bölcselete, melyet szintén a szerénység sugalmaz, az a bölcseleti szerénység, mely a szellem előkelőségéből származik.

IX.

Egyesek hadinaplónak fogják nevezni ezt a könyvet, mások emlékiratnak. Nyersanyaga az, ami megtörtént, durva, vaskos s mint minden nagy mű nyersanyaga, fölöttébb hasonlít a ponyvához. Mit jelent azonban magában az élmény? Lehet-e elképzelni élményt ember nélkül? Nem annyi hegy van-e, folyó és mező, ahányan szemlélik? Valóban költészet, alkotás ez a munka. Regény is abban az ősi értelemben, hogy kalandos, regényes történetet ad elő. Rangját nem kisebbíti, hogy alakjait az író tényleg látta. Egy embert, akit ismertünk, nem könnyebb megeleveníteni a papíron, mint az elképzelt álomfigurákat. Az ő emberei pedig egytől-egyig élnek. Hogy miért és mi által, arra bajos felelni.

Az élmény és művészet egymás közötti viszonya éppoly bonyolult, mint a tartalom és forma kérdése. Vajjon azért szép-e egy vers, mert gazdag tartalma csodálatos szókra és rímekre ihleti a költőt, vagy megfordítva, a csodálatos szók és rímek fogadtatják el a tartalmat? Tartalom és forma, élmény és művészet annyira egybeforrad, hogy az egymásba nőtt, eleven szálakat semmiféle lélekbúvár se fejtheti szét, nem tudja megmondani, meddig tartalom és meddig forma, meddig élmény és meddig művészet. Vajmi silány magyarázat volna az is, hogy az író «őszinteségét» dicsérjük. Akkor is legföllebb művészi őszinteségről lehetne szólni, vagyis az őszinteség látszatáról, olyasmiről, ami az olvasóban az őszinteség káprázatát kelti.

X.

Vallom, hogy ez a munka a legérettebb azok között, amelynek megírására a háború adott külső alkalmat. Az irodalomban is vannak hadicsalók. Ezek papírbakancsba öltöztetik hőseiket s ócska jelzavakat adnak szájukba. Újabban azoknak a kuzuzsló regényeknek következett el a divatjuk, melyek a háború ellen gyors és biztos gyógyszert ajánlanak. Jól esik a bűnösöknek fölfedezni másokban a «bűnösök»-et és a véres lakoma után kissé fölháborodni, szörnyülködni. Némely hájfejű ember a viccet nem érti meg azonnal, csak az elmondása után úgy tíz másodperccel s akkor kezd nevetni. Az emberiség zöme ezekhez hasonlít. Tíz évre volt szüksége, míg megértette, hogy milyen istentelenség és gyávaság volt a háború s csak akkor kezdett el sírni. Kuncz Aladár nem ezekhez szól. Azokhoz szól, akik már az első pillanatban sírtak. Kétségbeesésünk, töredelmünk, gyalázatunk

könyve ez. Vissza is kell térni hozzá annak, aki látni akarja a huszadik század világképét. Maradandóan tükrözteti a kort, mely létrehozta s híven, biztosan őrizi annak a nevét, aki írta.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MIKLÓS JENŐ

Harmincéves koráig majdnem minden író lírikus.

Lelki berendezettsége olyan, hogy eddig önmagával van elfoglalva, annyira izgatja belső valósága, hogy figyelmét képtelen kifelé irányítani, azok az alakok pedig, melyeket rajzol, többnyire tulajdon érzéséletének vetületei. Csak később vesz észre egyet-mást a külső világból is. Akkor, mikor a lélek forrongása véget ért és az erők valahogy egyensúlyba helyezkedtek. Az, ami megakadályozza a biztos és nyugodt észlelésben, többnyire a körülötte mozgó emberek túlbecsülése, akikben ugyanazt a lelkeséget, sokszínűséget, írói gazdagságot keresi, melyet magában szemlél. Lassanként azonban rájön, hogy az emberek egyszerűbbek, sokkal egyszerűbbek, mint vélte. Nem ritkán egyetlen kézzelfogható és durva indítóok magyarázza egész életét. Minden emberismerő pesszimista volt. A lirizmustól a tárgyilagossáig csak ez a csalódás vezethet, a dolgok és emberek fölött álló pesszimista humor.

Miklós Jenő, aki fiatalabb éveiben kisebb elbeszéléseiben a szivárványló, lírai próza művelője volt, kellemes és finom regényében, „A piros mókus”-ban közeledik a valósághoz, a humor által, melynek fénytörő közegén át nézi alakjait, csak a tárgyakat látja még mindig a lírikus szemével, erősen stilizáltan. Budát, a regénye színhelyét, a citadellát, a régi fűszeresboltokat, a hepehupás utcákat, német és olasz emlékeivel, belestilizálja a múltba, egészen Mátyás király korába, úgy, hogy a múltat és jelent egyszerre megérzékelte. A befőttek „cukros szem-

mel“ tekintenek reánk. Minden tárgyon a lirizmus hangulat-köde lebeg. Ebben a költészetben a prózát az emberek képviselik. Zsálya János, pesti minisztériumi hivatalnok, a budai regevilág rajongója, Amaranth Mátyás építőmester és sashegyi szőlőtulajdonos, Benigna, a leánya, ki budai létére csupa pestiesség és a körutak csibésznyelvét beszéli, Csimota Péter, az országos levéltár hivatalnoka, Duft Eduard, a fűszeres s borkostoló, Fuga Jakab, harmad orgonista és a „Hollós Mátyás“ társaság egyéb tagjai.

Maga a regény idill a budai boldogságról és pesti nyomorról, bonyodalma idilli félreértés, mely vígjátéki, kedves fordulattal oldódik meg. A hős szegényesen és regényesen egybekél, a budai költészetből átjön a pesti prózába, aztán egy derűs vihar után újra találkozik kedvesével-feleségével az örök idillen. Az alakok minden bábszerű voltak ellenére is élők, tapinthatók, mert a humor megragadhatókká és érzékletesekké tette őket és a kis eseményt egy meleg kedély állandó, kellemesen áradó fénye sugározza be. Ami történik, az tulajdonképpen jelképes, az életet példázza és mögötte lezajlott lelki küzdelmek, elbékült kétségek méla bölcsességét érezzük. Az író az egyik alakjával elmondta az időjósházikóról, az időjósról és feleségéről egy szellemes és finom történetet, mely hatóerejét az egész regényre reábocsátja. „Odabent a házikóban férj és feleség egy húron pendültek ugyan, de valahogy mégis idegenül éltek. Önagysága a ragyogásra, napfényre termett, finom selyemruhát viselt, azt hiszem, hogy éppen florentin-kalapot és máslis lakktopánt. De urának a fején hegyes süveg ágaskodott, orrán pedig okularé gubbasztott. Önagysága mindig kiugrott a fénybe. Akkor az ura visszacammogott. Láttam, hogy az asszony, hogy

mondjam csak, meg nem értett asszonyi lélek. De én tudni akartam a lelkük titkát is. Felfeszítettem a zöld házikó vékony alját és belenéztem. És mindössze egy csavar, meg egy húr. Ez volt lelkünk belseje. Fogtam a késemet és mély nyisszentéssel elvágtam a húrt. És mind a két emberke az ölembe hullt. Felvettem az asszonyt. Próbálom az asztalra állítani, hát mindig csak felborul. Nem volt benne már semmi értelem. Mert amíg valami hozzákötötte az emberkéhez, legalább csinált valamit, ha ellenkezőjét is, amit az ura. Most elvágtam az urától és mozdulatlanul feküdt az asztalon. Mégis érte kellett elpusztulnia a szegény időjósnek.“ Ez a gyengéd és meleg szemlélet hatja át a kis regényt is, ez a kiegyenlített és mosolyos bábszínházi filozófia érvényesül az emberekkel szemben is. Nemes és édes érzelmesség, egy csipetnyi peszsimizmus, mely fanyarságával felüdít, sok szeretet és lemondó jóindulat. Ha Miklós Jenő helyét keresem a magyar földabroszon, akkor ama két délkör közt lelem meg, mely *Mikszáth* Kálmántól *Krúdy* Gyuláig ível.

Ennek a könyvének főértéke az egységes hangulat, mely a szerkezet helyyel-közzel mutatkozó, lát-szólagos és talán készakart tétovaságáért is kárpótol. Mikor könyvét elolvasom, az az érzésem, hogy ünnepnap kirándulásról érkezem haza, kedves helyekről, kedves emberek társaságából. Nem voltam turista-úton, nyaktörő meredélyek mellett, de amit láttam a tabáni lankán és a kis szobákban, finom emlékként él bennem és amit hallottam, azt okosnak és megnyugtatónak vélem. Kevés történet, de az kielégített. Nem vagyok fáradt, de éhes és szomjas sem. Az író, aki vendégül látott, könnyű és finom habbal verte el éhemet és mintha egy korty kis pezsgőt is ittam volna, mámoros vagyok.

MIKSZÁTH KÁLMÁN

I.

Ő az álarcos író. Szerény maszkkal takarja tartalmát, okosságát, kegyetlen, csontigtható kajánságát. Pipafüstbe burkolózik, melyen a kedély lámpafénye aranylik, látszólag ártatlan, nagyon kedves adomákat mesélget, mint asztalbontás után a mult század öregurai; de egyszerre egy metsző élcet hallunk, mely gondolkodóba ejt bennünket, fülünket egyszerre egy bűvös szó üti meg, mely más, eddig ismeretlen régióba ragad s akkor ocsudunk föl, hogy kívül társalogtunk. A „nagy palóc“ nagy ember, mély író, könyörtelen emberlátó, legenda-teremtő költő. A mese, melyet Jókai pedzett, folytatódik. De az alakok már földön járnak, van testük, kezük és lábuk, bütykük, szeplőjük. Az író ruhájuk, koponyacsontjuk mögé néz és látja mi van zsebükben, agytekercseik kacskaringóiban, tudja, hogy miből élnek, hogy mi lappang hetvenkedő szavaik mögött, hogy a hegyen-völgyön lakodalmat, a dárídót bőjt és pusztulás követi. Röntgenszerűen áthatol minden berken. Kezében boncolókés van, mellyel sebészi módon kinyitja, feltárja hőseit. Félelmetes, gúnyolódó, minden nyájasságában is démoni krónikás, szigorú bíró. A táj, melyre vezet, még mindig csodás, de nem nap-sütéses, köd hasal rá, melyben kísértetek suhanak, régi fájdalomok rémlenek s a tót hegyek, a felvidéki patakok hűsebb, józanabb érzete babonáz

meg bennünket. Boldogtalan különcökkel, boszorkányos szerelmesekkel találkozunk, eladósodott, nagyzóló fertálynemesekkel, kik a multat akarnák folytatni, ahelyett, hogy a jövőre gondolnának és kacagnak elkényszeredetten, hogy ne kelljen sírniok. Egy új világba érkezünk.

II.

Abban a tekintetben is rejtőzködő, hogy főképp az elbeszélést választotta, a „kis műfajt“, nagy mondanivalója formájának; a karcolatot, a rajzot, melynek utolérhetetlen mestere. Ezekbe a remekbe tömörítette tehetségét. Nem bujt elméleti könyveket, de csalhatatlan ösztöne folytán legöntudatosabb prózaírónk s noha értekezésben sohasem vallott erről, többet tud az alkotás, szerkesztés, stílus csinjánál-binjánál, mint bármely írónk. Stílusa maga a dallamosság, mely már a vers határait súrolja. Könnyedén odevetett megjegyzéseiben jellem van, mondatainak megformálásában mérték, kritika, önmegtartóztatás. Az ő írása szóról-szóra, mondatról-mondatra csalogat, mindig beljebb és beljebb, úgy, hogy az olvasó megigézve követi, akár társalog, akár jellemez, akár elmélkedik. Bármennyire lírai is, ritka öntudatossága megóvta attól, hogy alakjaival teljesen azonosítsa magát s mindenkor bizonyos távolságot tart köztük és közöttte, felülről és messzebből szemléli őket, azzal a szenvedélytelenséggel, azzal az örökös hidegséggel, mely stílus feszítő erejét növeli, az igazi érzést annál inkább kizökkenti. Érzékletes és a maga módján népies is. Prózája a magyar próza törvénye és kánonja.

III.

Van-e magyar próza, mely tulajdon hagyományai, törvényei szerint mozog oly szigorúan, hogy minden más írástól különbözik? Egyetmást tudunk erről. Ha a magyar prózát ír, nem szerkeszt, mint a latin-francia, ősi szabályok alapján, de nem is épít csúcsíves székesegyházakat, mint a germán-népek.

A magyar szellemet bölcséleti, költői formában sokáig nem fejezték ki összefogóan, csak nagyszerű útmutatásokat kaptunk néhány művésztől, mert irodalmunk — akár az orosz — még nem alakított ki egységes szellemet. Legtöbbet abból a szellemből, mely csak a miénk, Arany és Mikszáth fejezett ki. Ahogy Arany öregkori lírai verseiben kesernyésen mosolyogva évődik, ahogy Mikszáth szinte magára feledkezve ír le egy tájat, egy alakot, az kiáltóan, s jellegzetesen magyar. Valami sajátos humor nyilatkozik itt meg, mely hasonlatos a szlávokéhoz, de mégsem azonos vele, nem hangulat és érzelmesség, hanem életbölcesség, nem elmesség, hanem alázat minden dologgal szemben, mélységes tartalom.

IV.

Aki ismeri népünket, az tudja, hogy az is ilyen. Magyar paraszttal öt percig sem lehet beszélnünk anélkül, hogy ne hallanánk valami csufondáros vagy fanyar megjegyzést, mellyel önmagát, vagy a világot seprűzi. Csúfolja a sötétet, hogy olyan sötét, a világosságot, hogy olyan világos, az esőt, hogy olyan nedves. Ami nagyon kicsiny, azt nagynak nevezi, ami nagyon nagy, azt kicsinynek. Nincsen benne semmi korlátoltság. Még az összeglélet fris-

seségével lát mindent s a tárgyakat elmozdítja rögzött helyükről, összeméri egymással. Ha elalszik a gyertya, azt mondja, hogy világos van. Ezzel pedig korántsem akar elméskedni, csak a dolgok viszonylagosságát hangsúlyozza, mely minden humor alapja.

V.

Mikszáthban is ez a mosolygó nihilizmus lakozik, fájó közöny a biztos halállal s az élet gyógyíthatatlan céltalanságával szemben, melynek tudatát a népe még messze keletről hozta magával, végzetes örökségül, a fakirok nirvánájából. Képzelete nagy kilengéseket tesz, de a földön marad, érzéki ábrándja kézzelfogható, földizű. A nagyot a kicsiny, a kicsinyt a nagy által érti és érteti meg. Bret *Harte*-hoz hasonlították. Nekünk inkább úgy tetszik, hogy ő a keleti Anatole *France*.

MILKÓ IZIDOR

Az első író, kit életemben láttam, Jámbor Pál volt, Hiador, Petőfi kortársa s ellenfele, ki már meggörnyedve, ráncosan, aranysárga arccal bandukolt a szabadkai utcán, vásott ruhában, kezében egy esernyővel. Később, mikor hétéves lehettem, megmutatták nekem Milkó Izidort is. Ő volt a második író, akit életemben láttam.

Mögötte már tisztos irodalmi mult állt, több könyv, melyet kitűnő emberek is elismeréssel fogadtak. Tudták róla, hogy Vajda János, Reviczky Gyula, Vadnay kortársa, emlegették élcis „tárca-leveleit“, elmésségét, műveltségét. Alig írt már a budapesti lapokba, a helyiujságokba is csak alkalmoszerűen, mikor a szerkesztők megrohamozták. De semmi keserűség nem érzett rajta. Vidáman járkált közöttünk, kik fölneztünk rá, beszélgetett a városi urakkal, kik tisztelték, megfordult társaságokban, kávéházakban, hol kellemes megjegyzéseivel szórakoztatta asztaltársait, anélkül, hogy bármikor is szóba hozta volna az irodalmat. Noha barátjai, kikkel együtt kezdte pályafutását, akkor már rég elhaltak mellőle, izig-vérig modern embernek látszott. Szabadkán élt mindig. Nyár felé vette angol bőröndjeit, becsomagolt, eltűnt, két vagy három hónap múlva érkezett vissza s akkor tudtuk meg, hogy Rómában vagy Párizsban járt, másoktól, mert ő ezt sem emlegette.

Önkénytelenül is kapcsolatba kerültem vele. Nyolcéves koromban elhatároztam, hogy köszönök

neki. Ez a köszönés, mely nem kis mértékben foglalkoztatott, sikerült. Egy nyári reggelen, mikor szembe jött világos nadrágjában, megemeltém előtte eléggé elfogulatlanul matrózsapkámat, ő pedig visszaköszönt nyájasan, európai szivélyességgel, a „Fővárosi Lapok“ bájos modorában, annyira észrevéve, megtisztelve engem, ki nem ismertem őt személyesen, mintha nem is gyermek, hanem nagyember lettem volna. Ez hízelgett önérzetemnek. Aztán lassan, szervesen tovább nőtt alakja munkáló gyermekképezetemben. Valami finom csalódást sejtettem benne, mely annál jobban izgatott, mert mosollyal leplezte. Elmentem háza előtt, belestem ablakain. Ha ritkán és kénytelenségből szerepelt, megjelentem fölolvasásain. De nem értettem, mi az értelme annak, hogy ilyen emberek is vannak a vidéki városban. Egyszer a római templomok építészeti arányairól olvasott föl. Hallgattam szép, rövid mondatait, de kellő tárgyismeret híján nem tudtam őt követni, inkább mozdulataira figyeltem, hangsúlyára, tartózkodó uriságára, mely mögött tudás, szeretet, ízlés laplangott s ezen a téli délutánon egy szegényes díszterem sötét csillárja alatt bennem is vágy gerjedt, hogy lássam a világot, ismerjek mindent, kiszabaduljak abból a börtönből, melybe születésem véletlene dobott. Akkor kezdtem érteni, mi az értelme annak, hogy ilyen emberek is vannak a vidéki városban.

Később bevezetett lakásába. Itt őt nagy szobában mennyezetig érő polcok álltak, rajtuk könyvek, ritka kiadások, legalább tízezer darab. Nem is volt tehát oly száműzetésben, mint elképzeltem. Tízezer barátja volt. A beszélgetés során kiderült, hogy nem betegesen-szerény, csak bölcs.

Amint olvasom új köteteit, melyekbe elbeszélé-

seit, lárcáit, karcolatait gyűjti össze, az utóbbi évek termését, az az érzés fog el, mint diákkorunkban a díszteremben, mikor hallgattam őt. Egy egész emberöltő választ el tőle, de az ő nem távoli írásán nyoma sincs az időnek. Mértékes, éles. Ebben korának gyermeke, a franciák tanítványa. Tudom, újabban is beszélnek a francia szellem hatásáról. Derüire-borura „franciás“-nak neveznek minden írónkat, ki ötletes vagy talpraesett. A valóság az, hogy a mai írói nemzedéknek semmi sem idege-nebb ennél a szellemnél, egy-egy nagy francia író alakja talán ideig-óráig érdekelte, de hajlamában, célkeresésében már vagy húsz éve merőben ellentétes irányba csapott. Nietzsche babonázta meg annakidején egyéniség-hirdetésével, különösen a lírikusokat, a prózaírókat pedig az oroszok, kik szintén az egyéniséget hangsúlyozzák a maga sötét, zavaros mélységeiben, föl-nem-bontottan. E két útirány szerint tájékozódtak újabb íróink, a német-orosz szellem vezetésével, a bírálat is ezeket a szempontokat emelte ki, így osztályozta a tehetségeket. Egy egyensúlyozatlan és érzelmi összefogó-humoros világszemlélet lett nálunk úrrá. A francia szellem azonban ép az ellenkezője ennek. Az egyensúlyozott és értelmi - szétszedő - szatirikus. Elemzi, taglalja, osztályozza a jelenségeket. Semmit sem tart oly kicsinynek, hogy ne igyekezzék megérteni. Mámora a megértés mámora. Mélysége az egyszerűség és világosság. Egészen bizonyosan „fölszínes“ is. De egy spanyol írótól, Ramón Perez de Ayala-tól erre vonatkozólag pompás megjegyzést olvastam: „Manapság azt állítják — írja —, hogy a szellemi mélység olyan, mint a gödrök mélysége: sötét üresség. Holott az igazi mélység a tömeg kiterjedésének mélysége. És a tömeg csak a fölszínen nyilvánul meg. Valaminek a tömegét

csakis a fölszinen keresztül ismerhetjük meg. Ennélfogva a fölszín a tömeg kifejezője, minthogy a fölszín a tömeg hatása.“ Azt hiszem, ebben nem téved.

Milkó Izidor ennek a szellemnek hódol. Okos-sága rábeszélő, szeretetreméltó. Cseveg, de tartal-masan, formásan, elevenen. Szinte hallani, amit ír. Beigazolja, hogy nincs a világnak olyan tárgya, melyről ne lehetne valami biztosat, vagy igazat mondani, az eredetieskedés, vagy elképesztés szán-déka nélkül s oly pontosan és kedvesen, hogy különben bőven patakozó stílusának egyetlen mel-lékmondatába se köthetünk belé. Arcéleket rajzol, emberportrékat, gyakran csak értekező formában, a XVII. és XVIII. század mintájára, kérdéseket vet elénk, de nem akar semmit „fölfedezni“, még kevésbé megoldani a világrejtélyt, csak megvilágo-sítani önmagát és mibennünket. Jóérzéssel olvas-suk könyveit. Nagyon kevesed magával képviselője egy nemes hagyománynak, a latin szellem tisztele-tének.

Országos Széchényi Könyvtár

MÓRA FERENC

I.

Ha hazai kenyeret eszem, régi, elfeledett ízek csiklandják ínyemet. Ennek a kenyérnek nyilván megvan a maga receptje. De a receptet hiába adnám oda egy itteni péknek, az a kenyér, melyet így sütné, nem lenne ugyanaz, mint az, amit ott-hon ettem, sok-sok éven át. Lemérhetné gyógytári mérlegen a sót, a lisztet, a kovászt, ügyelhetne a keverés vegyi folyamatára, a dagasztásra, a sütésre, mégse sikerülne úgy, mint édesanyámé. Minden csip-csup dologban van valami rejtély. Az értelem, a képlet, a tudomány boszorkánykonyhája céltalanul igyekszik ellesni annak a titkát, amit évszázados, nemzedékről-nemzedékre öröklődő, öntudatlan hagyomány alapozott meg.

II.

Erre gondoltam, mikor kézhez kaptam ezt a hat, dohányszín vászonba kötött, takaros kötetet, melyet közeli földim írt, a „vidéki író“, a szegedi múzeum igazgatója. Valamelyik kötetét taláломra kinyitottam. Olvasni kezdtem egyik kis rajzát. Mingyárt az első percben valami bűvös egyetértés támadt közöttünk. Éreztem, hogy én is ezen a vidéken nevelkedtem, itt töltöttem el életem döntő szakát, gyermekkoromat. Ez a közösség több minden véralkati hasonlóságnál, egybehangzó vélemény-

nél, elvbarátságnál. Minden szó annyira ismerős, akár atyafiaim szava. Noha nyomtatva van, amit olvasok, hallom a hangzóit, ahogy parasztjaink ejtik, hallom a szöveg ólombetűin túl a beszéd komoly, lassú muzsikáját, hallom a hangsúlyt, melyet az író fölemel, vagy leenged s azt is, amint írás közben lélekzetet vesz. Ütőereink egy ütemre vernek. A képeket az alföldi búzaföldek, akácosok, kisvárosi utcák festéktáblájáról veszi, melyeken hajdan játszadoztam. Nálunk is pipacs, kék katáng és fehér csomorika inog a szélben a vasúti sinek mellett, nálunk is éppígy hull délután hatkor rézsút verőfény a kunyhók zsúpfedelére, a semlyékre, a temetőárkokra s a visszhangos lárma, melyet a poros úton egy parasztszekér ver, a csönd, mely a holdfényes tarlón reszket, szóról-szóra ilyen. Minden embere a bátyám, a néném, az öcsém, a húgom. A kapcsolat családi, szinte rokon. Iskola, vagy búban-örömben eltöltött évek nem teremtenek két lélek között olyan testvériséget, mint az, hogy egy helyütt gyerekeskedtek. Fölkiáltok: „itt-hon vagyok“.

III.

Vajjon miben lakozik ennek az írónak a varázsa, aki utóbbi esztendőkből egyike a legolvasottabbaknak, legnépszerűbbeknek? Mindenekelőtt abban, hogy nádihegedűjén kedvesen és természetesen tud játszani. Ismeri és megbecsüli zeneszerszámát. Zenésze prózáknak. Ösztönösen tudja, hogy a magyar próza gyökerében és mivoltában népies s más nem is lehet. Nincsen „tudós“ stílusunk. Minél elvontabb, minél finomabb, légiesebb árnyalatokat keresünk, annál inkább vissza kell nyúlunk a népnyelvbe. Aki a múltban valami nagyot

alkotott a próza terén, *Pázmány, Mikes, Jókai, Mikszáth, Gárdonyi*, az egytől-egyig népies volt. *Arany* János a Hamletet szalontai parasztok nyelvén szólaltatta meg, oly világosan és kézzelfoghatóan, hogy mikor évekkel ezelőtt kíséreltetül felolvastuk egyik cselédünknek, az a tragédia minden helyzetét és szépségét megértette. Városi nyelvünk még mindig csenevész, szegényes. Nekünk nem voltak a középkorban „grammatikusaink“, mint a franciáknak, kik elméletek alapján hozták meg papiros-törvényeiket, melyek ma is jórészt érvényben vannak s kötelezők a tollforgatók részére. Mi nem építünk csúcsíves mondat-székesegyházakat, mint a németek. Semmi szakadék nincs az írott és beszélt nyelv között. Úgy kell írunk, ahogy beszélünk. Csak kevés, egymástól alig különböző nyelvjárás fejlődött ki az aránylag nagy magyar nyelvterületen. A nyelv rugalmas egysége mindig megmaradt. Tájszavainkat előbb-utóbb magába hasonította, földolgozta az irodalmi nyelv. Vegyük kezünkbe *Szinnyei* Tájszótárát, melyet 1893-ban adtak ki. Meglepődve állapítjuk meg, hogy a tájszók javarésze ma már ismeretes előttünk, lépten-nyomon halljuk az utcán, olvassuk ujságokban, könyvekben, mert az azóta eltelt harminc esztendő alatt lassanként átszivárogtak irodalmi nyelvünkbe. Eleven hajszálereken át közlekedik irodalom és nép. A folyamat pedig szakadatlanul tart.

IV.

Móra Ferenc hatásának másik magyarázata az, hogy testileg-lelkileg példája a magyarnak. Egészen sötétpiros arcát mintha a szabad puszták szellője fújta volna ki. Dús, zuzmarás haj csapzik

nyílt férfigomlokára. Száján mosolygó bölcsesség. Szemében mélézés, figyelem. Nagyon szerény, de nagyon önérzetes. Fáradhatatlan munkás, aki a vidéki szerkesztőségekben évtizedek óta vágja a rendet. Világnézetét derüsnek szokás nevezni. Én nem tartom annak. Derüs ez, de borús is egyszerre, az édest vegyíti a keserűvel, a nyájasságot a gúnnyal, a politikai hitet a mindenbe beletörődő közönnyel, az andalgást a teremttével, a szomor-kodást a duhajsággal, a megbékélést a dohogással s egy csipetnyi, rokonszenves lázadással. Ezek a tulajdonságok azonban nem mondanak egymásnak ellent, hanem szervesen, arányosan összeolvadnak a „humor“ nedűjében. Csak a humor tud meg-érteni egyszerre kettőt, csak az képes fölfogni egyszerre a dolgok kicsiségét és nagyságát, az egész élet viszonylagosságát. Úgy beszél, mint a tápéi paraszt, de valójában szenvedélyes könyvbújó, talán az utolsó polihisztor. Nyelvészet, útirajz, állattan, növénytan, történelem, régészet egyformán érdekli. Legszebb lapjai azok, melyeken virágokról, állatokról ír. Mindennek ki akarja szívni a mézét, csupa kíváncsiságból, csupa alázatos emberienségből. Első pillanatra úgy rémlik, hogy egyszerűsége és tudásvágya között valami ellenmondás van. De nincs. Én tudom, hogy ilyen a népem. Szeret az tanulni, fúrni-faragni, ezermesterkedni, csak épp nem rakja ablakba tudását. Szemérme-sen rejtegeti. Minden csak magamulatására való. Kinek mi köze hozzá. Budapesten évekkel ezelőtt eladtak egy nagy könyvtárat, melyben volt vagy száz spanyol könyv is. Egymás után utaztak föl vidékről földbirtokosok, jegyzők, tanárok, bírák és megvásárolták. Álmomban se hittem volna, hogy ezek titokban spanyolul olvasnak. Nyáron falu-helyen láttam egy húszesztendős parasztleányt.

Esténként, béresmunkája után, cimbalmot ácsolt magának a két kezével és föl is húrozta. Ezeknek vérszerint való testvére Móra Ferenc.

V.

Leginkább annak a műfajnak a mestere, melynek eredete távoli századokba nyúlik vissza irodalmunkban. Ezt a maga képére és hasonlatosságára alakította. Öseit a báró *Apor* Péterek, *Eötvös* Károlyok, *Tóth* Bélák között kell keresni, akik értették a módját annak, hogy minden apróság arannyá váljék, amihez hozzáérnek. Semmi alkalom se kicsiny ahhoz, hogy bölcsek, vonzók, talpraesettek legyünk. Az egyéni szeretetreméltóság csodát művel. Egy adomába belefér az egész világ. A harmadikosztályos utazás, a sáska, vagy a kettőspont, minden-minden méltó arra, hogy emberi voltunkban megnyilatkozunk. Kedély által értjük meg az Életet. Ezt a szemléleti formát a barkácsoló, vajákos magyar fajta teremtette meg. A francia cseveg, szikrázik, pontosan kiszámított csattanókat helyez el, a német taglal, fejteget, elemez, boncol, latol, mindig tudományosan, az angol az *essay* megalkotója, valami szigorú, de közvetlen tárgyilagossággal világítja meg tárgykörét. Mi mesélünk s közben szemlélődünk, vállunkat vonogatjuk, el-elkalandozunk, végül mosolygunk. Móra Ferenc az önmagáért való „beszéd“ e pompázatos, keleti módját műveli ki, mely oly általánosan és megindítóan hat mindnyájunkra, annyi távoli emléket ébreszt bennünk, mint a cigányzene. Szeret meg-megállni, vargabetűt tenni, zárójeleket nyitni. Éppen eszébe jutott valami. Mégis mindig célhoz ér. Mondatai természetesen göngyölödnek le egymásról. Tiszteli a betűt, mér-

tékes művésze az írásnak. Önmagában rendkívül megvetheti a teliszájúságot. Markolj keveset és fogj sokat. Csak az való papírra, ami már formailag is megérett. *Joubert* írja, tanácsul minden tollforgatónak: „Nem a mondatomat csiszolgom, hanem a gondolatomat. Várok mindaddig, míg az a fénycsöpp, melyre szükségem van, ki nem alakul s le nem pottyán tollam hegyéről.“

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

NAGY ENDRE

I.

Kényelmes és egyszerű volna bohócruhába öltöztetni érzéseimet s elküldeni hozzá, hogy fricskázzák meg, szórjanak eléje tüsszentőport, nyomjanak barackot a fejére. A humoristákat így szokták ünnepelni.

II.

Kétségtelen, az álruha fölszabadít bennünket. Ebben az udvari bolond vaskos gorombaságokat mondhat a királynak. Nekem is megadná a jogot, hogy vele szemben, aki a fölény, kedvemre érzelmes lehessen. Az álarc alatt nem látni, hogy pirul el az arc.

III.

Mégis illendőbbnek tartom, hogy álarc nélkül szóljak róla. Úgy igyekszem őt szemlélni, oly frissen, mintha először találkozónék vele s oly messziről, mintha már rég lezajlott volna az idő, melyben éltünk. Vajjon, ha több évszázad múlva fölzörgetnének síromból s megkérdeznék tőlem, hogy kicsoda volt, mit felelnék?

IV.

Mindenekelőtt egy képet látnék. Szikár, férfias alak a színpad peremén, bordó függöny előtt, hadonászó kézzel, erős villanyfényben. Majdnem ci-

gányos jelenség a szmokingjával, a fehér ingmellével, a sötét archőrével. A haj és bajusz fekete. Bozontos szemöldök alatt feketén szikrázik a szem. Dacosan, görcsösen veti hátra a fejét. Úgy rémlik, hogy mindig kissé erőlködik s mindig kissé zavart.

V.

Valóban csodálkozik is: hogy került a színpadra, a dobogóra ő, aki vérbeli író? Bizony, a fölöslegéből ad. De meg van írva, hogy mindnyájan csak fölöslegünkből alkothatunk, becses anyagunk többnyire elhasználatlan és felhasználatlan marad egy életen át — ez az a készlet, melyhez nem nyúlhatunk — s morzsáinkból teremtünk valamit.

VI.

Sok mindenre emlékszem. Emlékszem a *Bonbonnière* csöpp cukorkadobozára, amelybe bele tudta gyömöszölni egész századát, erre a kabaréra, mely úgy hozzá tartozik újabb irodalmunk történetéhez, mint a franciáéhoz a *Chat noir*. Emlékszem, hogy mikor még — látszólag — minden ép és szép volt körülötte, ő ennek a társadalomnak egyes beteg szerveit — a szívét, a lépét, az izmait — külön-külön behozta ide, akár egy kórbonctani intézetbe s előttünk boncolgatta. Emlékszem megjegyzéseire, melyben az előkelő szellemesség a kedves igénytelenség alakjában mutatkozott meg. Emlékezem mondataira, melyeket akkoriban, amikor írni is úgy írtak, mintha fecsegték volna, oly gondosan és művészien épített föl, mintha nem is papírra, hanem kőtáblára kellene róni s mégis a semmibe dobta pazarul, a nézőtér dohányfüstös levegőjébe. Emlékszem sok-sok estéjére, többek

közt egy régi, nagyváradi hangversenyére, melyen néhányadmagammal én is szerepeltem, aztán hangverseny után egy éjszakai vonatútra a zsúfolt fülkében, amikor a barátai, de főképp a maga mulatóságára kifosztotta írói műhelyét s egymás után vetette elénk az aranyforgácsokat, a finom, értékes, emberi megfigyeléseket és egyik pillanatban duhaj kasznár volt, másik pillanatban „bolyhos” ujságíró, könyvügynök, porosz katonatiszt, dörmögő öregúr, mindaddig, míg ránk nem virradt, míg meg nem érkeztünk s a kacagástól betegesen el nem váltunk egymástól. Az ő műsora sohase kezdődik el és sohase végződik be, mert ez maga az élete.

VII.

Egyszer valaki humoristának nevezte. Erre ő halkán ezt mondta maga elé: nihilista. Az igazi humorista nihilista. Erkölcse a dolgok örök viszonylagossága. A világ tragikus kicsiségét látja, amint a költő a világ tragikus nagyságát. Ha előtte a Himalayát dícsérem, okvetlenül arra gondol, hogy nem is olyan nagy s lázasan dolgozó képzelete máris hajlandó egy porszemet a Himalaya törvényes ellenjelöltjéül fölléptetni. Ő is a végtelennel foglalkozik, akár a költő, de nem a végtelen nagy számokkal, hanem a végtelen kis számokkal. Fagyban ég el, amint a költő lángban. A humorista jéghegyek hátán didereg a világ végén s a semmibe lógatja lábát.

VIII.

Ha az arcára gondolok, legjellegzetesebb nekem a szája, ez a gúnyos, folyton megrebbenő, kajánul fodorodó száj. Amikor hallgat, akkor is olyan,

mintha szólni akarna. Rajta a szavak megelevenednek, szívesen időznek ott, szinte el sem akarnak mingyárt szállani. Leírhatom gyorsírással, amit mond, átadhatom egy elsőrangú beszélőművésznek, aki a tetejében kitűnően utánozza is őt, de a hatás, mihelyt nem ő maga adja elő, semmi. Ehhez az ő lélekzetvétele, az ő vérkeringése kell. Mint minden nagy művésznek, a formája mesteri. Titka nyilvánvalóan az, hogy oly súlyosan, jelentősen és bájosan tudja ezt kiejteni: „tisztelt közönség“.

IX.

Egy kor élő szava ő. Akkor, amikor még csak olvastunk ő benne, ő általa élveztük az emberi szó, a *vox humana* varázsát. A rádió fölfedezése előtt ő volt a mi rádiónk.

X.

Hány könyv röppent el nyomtalanul, mióta ő beszél. Szavai azonban még mindig élnek. Nemzedékeket termékenyített meg velük. Minden viszonylagos. Úgy látszik, néha jobb a láthatatlan lelkekre építeni, mint a sziklákra. *Scripta volant, verba manent.*

NÉGYESY LÁSZLÓ

Én is ott álltam a tudományegyetem előcsarnokában, ahonnan kihozták koporsóját. Velem együtt több író és tudós, volt tanítványai.

Januári délután volt, naptalan és sötét. Valamelyikünk megjegyezte, hogy hajdanában, húsz-huszonöt évvel ezelőtt, ilyenkor kezdődtek az ő híres órái: a „Stílusgyakorlatok“.

Ezeken az irodalmi tornákon seregszemlére vonult föl az akkori ifjúság, teljes számban és teljes fegyverzetben. Senki se hiányzott. Az előadóterem, a második emelet sarkában, zsúfolásig megtelt s a lépcsőzetesen emelkedő padokban érdekes fejek tüündeztek fel.

Künn az utcákon a legangyalibb nyugalom volt. A béke arany verőfénye csorgott végig a közeli cukrászdák krémeslepényein, a könyvesboltok díszkötésein, a leányok kontyán, a tisztek sujtásán. Háborúról, összeomlásról, jobb- és baloldali forradalmakról csak könyvekben olvastunk.

Merem azonban állítani, hogy az, aki jól szemügyre veszi ezt a termet, mely az akkori fiatalságot foglalta magában, már megláthatta a jövő keresztmetszetét.

Sok fiatalember volt itt, viselkedésében és taglejtésében zaklatott és izgatott, sok különc is, az a fajta, mely a mai általános nyomorúságban szinte ismeretlen, talán meg se születik, vagy ha megszületik, hamarosan elkallódik, a Duna fenekére kerül. De a jólétben és a bőségben még az ilyen kócos virágok is kinyílhattak.

Kürtőkalapos világfiak jönnek ide, elefántcsontfogantyús sétabottal, széplelkek „merészen öltözködő“ leányok társaságában, tolsztojánusok, kik Krisztus-szakállat, hátrafésült, nagy haját viselnek és bőrsarujukból meztelen lábuk kandikál ki, pirosnyakkendő s szocialisták, akiknek a *Marseillaise* még forradalmi dal, szelíd növényevők és teozófusok, akik esténként az Akadémia-kávéházban *Schmidt* Jenőt hallgatják, komor és titokzatos materialisták, akik angol pipát szívnak s *Herbert Spencer* nevét úgy ejtik ki a kongó, homályos folyosókon, mint valami világfölgörgető jelszót.

Hogy milyen könyvet rejtegetnek zsebükben, azt szinte látatlanban is ki lehet találni. *Nietzsche*-t vagy *Stirner*-t, vagy *Marx*-ot, vagy *Baudelaire*-t. Költőink közül *Komjáthy* Jenőt vagy *Vajda* Jánost.

Itt vannak a debreceniek, a „Bokréta“ tagjai, *Oláh* Gábor, *Maday* Gyula, *Gyökössy* Endre, tündetőleg magyaros-fekete mentében. Itt van egy forradalmi csoport, mely a baloldalon helyezkedik el, a legfelsőbb padokban, a „hegypárt“ s egyre hangosabb. Itt van *Juhász* Gyula, a költő, aki mindenhez elmésen szól hozzá s annál nyájasabban mosolyog, minél élesebb.

Egy ilyen gyakorlaton egy égőszemű, barnaarcú, székszárdi fiatalember olvassa fel verseit — köztük a Spinozáról szóló szonettjét is — és fűszeres, új rímeit, ideges anapestusait épp oly egyénien énekli, mint manapság: *Babits* Mihály. Ezeket a verseket a másik héten én bírálom. Akkor parázs vita támad. Fönn a „hegypárt“-on egy lobogóhajú, fekete ifjú egyszerre fölpattan s rendkívül indulatosan kijelenti, hogy a költészet célja csupán a haladás, a társadalmi jólét előmozdítása s a közéleti bűnök, visszaélések ostromozása lehet, mire én odavetem, hogy a múzsa mégse szobalány, seprője

sincs neki. A terem megzajdul. Tapsolnak és füttyölnek.

Ez az indulatos ifjú *Vágó Béla*, a későbbi népbiztos, akit a kommunizmus idején pillantok meg az utcán, bőrvében kéziránatokkal.

Négyesy László köztünk van ebben a zsongó köpüben. Ő nyugodt és fölényes. Az, aki fölolvas vagy előad, mellette a dobogón foglal helyet. Minden vélemény szabad, akár egy eszményi parlamentben. Jobbra és balra pártatlanul osztogatja az igazságot. A magyar irodalom a fontos. Miután a viták elülnek, kezébe veszi a kéziratot és pár tárgyas megjegyzést tesz. Sohase hallunk tőle szölamokat. Amit mond, kézzelfogható, világos, előkelő, mint írásai. Nem kedveli az akkor divatos, cikornyás ékesszólást, a „szép“ körmondatoakat s ebben a tekintetben közel van hozzánk.

Mindenesetre egy másik nemzedékhez tartozik. Tanulmányai visszanyúlnak a magyar vers ös-
korába. *Zrinyi*-ről, *Faludi*-ről, *Amadé*-ről ír. De mégis úgy rémlik, hogy megért bennünket s érdekli őt, nem hagyja közönyösen a forrongó jövő. Hányszor megesik, hogy mikor a diák-
vendéglőbe sietünk, hirtelen belénk karol s hosszan elbeszélget velünk a leereszkedés vagy kitüntetés árnyéka nélkül. Igazi tanár, a szó nemes értelmében, igazi nevelő, példaadó.

Ha munkásságát tekintem, úgy érzem, hogy minden sora nyelvünk szerelméből fakadt. Ez volt utolsó szerelme is. Hetvenkét esztendő s korában indította meg azt a mozgalmat, mely az elburjánzott idegenszerűségeknek és a jövevényszavaknak izent hadat s oly okosan és lelkesen harcolt, hogy a mozgalom hamarosan országossá vált, mindig szélesebb hullámgyűrűket vetett. Pár héttel ezelőtt még az Akadémia elnöki termében láttam őt. Be-

szélt, érvelt, tréfált, a maga közvetlen modorában, buzdította a jelenlevőket, hogy semmiáron se tegyék le a fegyvert, védelmezzék egyetlen igazi kincsünket, a nyelvünket. Mindig lelkesedett és lelkesített. Lélekben nem is öregedett meg. Az elfásulás a középszerűek előjoga.

Csak személyes emlékeim ezek. De azok, akiket szeretünk, személyes emlékeinkben élnek bennünk. Velük pedig életünk egy darabját temetjük el.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSVÁT ERNŐ

1.

o. e.

Így rövidíti nevét ő, ki szereti a jelképeket és a tömörséget.

*

Budapesten mindössze pár hónapja lehettem, tizenkilencéves voltam s egy ódon, ferencvárosi bérházban laktam, ahol csak a házmaster ismert. Vidéki ujságokba irogattam verseket, ritkán. Egy reggel a postás levelet hozott, melyben O. E. megkért, keressem fel őt délután ötkor, a Bristol-kávéházban. Vajjon honnan tudta meg lakás-címem, a ház, emelet és ajtó pontos számát?

Sohase láttam őt addig. A kávéházban sokszáz ember közt ült fekete márványasztalnál, fekete haja volt, fekete szeme, feketekávé állt előtte s szokása szerint fekete süteményt is hozott magával, melynek ízét a fekete mák adja meg, a fekete fűszer, melyet csak finom ínyek kedvelnek. Biztosan feléje indultam. Vajjon honnan tudtam meg, hogy ő az?

*

Ezen a délutánon kikérdezett, mint vádlottat az ügyész, mint pap a gyónót, mint fiút az apa s az-

tán a *Figyelő*-ben, mely a *Nyugat* előfutárja, megjelent három szonettem, a *Fasti*, a karácsonyról, húsvétról és pünkösdről.

A találkozás óta mindennapos kapcsolatban vagyok vele. Akkor is, ha hónapokig nem látom. Úgy, mint mindenki, aki teremtető, nevelő, irányító egyénisége közelébe jutott s buzdító figyelmet, elutasító szigort kapott tőle, évekig-meleg, serkentő örömet, évekig-sajgó, hasznos fájdalmat. Mindig-ható, mindenütt-jelenlevő erkölcsi erő. Gyakran rá kell gondolni, érezni magas követelményeit, melyeket akaratával belénk edzett s véglegezni magunkban, ma és holnap, mennyiben feleltünk meg nekik.

Ő van.

*

Láthatatlanul minden író háta mögött áll, mikor írnak. És mikor nem írnak, akkor az arcát látják, homlokát, szemét, melyben kemény szeretet csillog.

*

Irodalmunknak eddig két nevezetes kritikusa volt.

Az egyik a nyájas: *Kazinczy* Ferenc, ki levelet intézett minden műzsafihoz, minden istenfihez, ki magyar betűket rótt, s kegyesen, atyaián serkentette őket írásra. Ő csupa termékeny szeretet.

A másik a szigorú: *Gyulai* Pál, ki könyörtelen igazmondásával szembeszállt az igazságért s igényességre nevelte a legnagyobbakat is. Ő csupa termékeny harag.

E két kritikus különös vegyüléke *Osvát* Ernő. Ő csupa termékeny szeretet és csupa termékeny harag.

*

Lelkiismeret, eleven lelkiismerete az irodalomnak, ki közöttünk jár.

A lelkiismeret virraszt.

Éjszaka fölriad álmából, mint költő, ki verset ír, asztalához megy s újra, másodszor vagy ötödször elolvassa egy ismeretlen író művét és ebben a mámoros, éji ihletben, mely tele van értelmi lázzal, helyesbíti ítéletét, megleli azt, ami fontos, hogy reggel maga és mások előtt határozottan tudjon beszélni.

Áldott, álmatlan szellem, a mi lelkiismeretfurdalásunk.

Íróink nyugodtan alhatnak.

*

Hány ezer módon tudja elmondani ezt: *jó* és ezt: *rossz*, mindig pontosan értékelve, egy szemvillanással erősítve, egy mozdulattal enyhítve, amit közöl, a legnemesebb értelemben színészien, s ezer árnyalat között megtalálva az egyetlent, mely helyes és igazságos, a *vox humana* melegével.

*

Csak az ösztönt becsüli, a sugallatot, azt az erőt, melytől a mag csirázni, a fa lombosodni kezd és ő, ki mindent tud, tanácsot nem mer adni senkinek, a legtudatlanabbnak sem.

*

Ítéletében szófukar, akár kedvezőek, akár kedvezőtlenek. Nincs kritikus, ki oly kevésbé bízik a szavakban, mint ő, ki annyira ismeri értéküket, tudja, mily keveset fejeznek ki akkor, mikor a vég-

telent bolygató művészi alkotásra vonatkoztatják. Gondolat és tett, kritika és élet egy nála. Ezt az elvont művészetet szinte érzékien gyakorolja. Elméletekkel szemben bizalmatlan. De hogyha olvas, vagy hallgat egy művet, mindig-éber figyelme fölrezen ép annál a mondatnál, melyet írásközben — magunk sem tudjuk miért — tökéletes markolásnak éreztünk és biztos, orvosi keze rátapint a hibára, mely írás közben pillanatra felötlött szemünk előtt, de aztán igyekeztünk elfelejteni s azt hittük, hogy hosszú, fáradságos munka után el is tüntettük, a jelzők arany-lombjaival és a szóképek gyümölcsös-koszorúival. Hogy tud kiemelni egy szót, a rosszak közül a jót, a jók közül a legjobbat.

*

És amint egy szót kiemel, a rosszak közül a jót, a jók közül a legjobbat, úgy emel ki egy embert is, a rosszak közül a jót, a jók közül a legjobbat.

*

Az ő mivoltát, kinek műveltsége latin, egy latin ige jellemzi: *diligere*, mely ősi valójában azt jelentette: kiszedni valahonnan valamit, elválasztani, megkülönböztetni, magasba emelni, de az élő nyelvhasználatban mindig csak egyet jelentett: *szeretni*.

Tisztelt hallgatóim,

nagyon ideges vagyok ahhoz, hogy szellemét idézem. Különben se következett el még a szellem-idézés ideje. Idézni valamit csak akkor lehet, ha az már nincs. Az az erő azonban, amely belőle áramlott, még mindig itt van, hat és munkál. Körülöttünk feszül, egyre táguló, delejes körökben. Íróasztalunk mögött áll. Áthúzzunk egy mondatot s észre se vesszük, hogy ő töröltette velünk. Odakap kezünkhöz. Tervezgetünk valamit, amiről azt reméljük, hogy talán neki is tetszeni fog, ha sikerül. Döbbenetes ez a változatlanóság. Csodálatos a szellemnek a testtől való függetlensége. Cyrus perzsa király, amikor haldoklott, ágyához intette fiait, azt mondván nekik, hogy szelleme, melyet szerettek és becsültek, láthatatlan volt addig, amíg élt, láthatatlan lesz azután is, hogy majd nem él, ennélfogva halála után sem szelleme folytonosságán, sem az ő szeretetükön és becsülésükön nem eshetik csorba. Körülbelül mi is ezt érezzük. Hiányzik barátunk, oktatónk. Fáj, hogy nem találkozhatunk vele itt-ott, és végzetes órákban nem fordulhatunk hozzá, de szelleme ma is betölti hivatását s a halhatatlanságnak az a szerény, de igaz része az övé, hogy mi, akik szerettük és becsültük szellemét, mindaddig magunkban hordozzuk, amíg meg nem semmisülünk.

Másrészt életéről, földi másáról se tudnék világosan vallani, mert nem látom világosan. A feledés még nem végezte el jótékony, rendező munkáját. Halottjaink egy idő múltán képzeletünkben is elpihennek, a nyugalom örökkévaló lárváját öltik magukra. Vannak halottjaink, akik mindig egy

ablakból hajolnak ki, akik mindig egy hintaágyon ringanak, akik mindig egy vánkosra könyökölnek. Miután végkép eltűntek közülünk, az a sok-sok millió, változó kép, mely a filmszalagok kockáihoz hasonlóan pörgött, hirtelen megállt s a képzelet, mely kívülről többé nem kapott tápot, a gazdag gyűjteményből — látszólag önkényesen, valójában azonban belső kényszernek, lelki törvényszerűségnek engedelmeskedve — kiválasztott egy képet a sok közül s ezt jelképes erőre emelte, bebalzsamozta, hogy megóvja a romlástól. Az ilyen kép élesebb, mint a többi. Sokszor a valóságnál is élesebb, de meredtebb. Ilyenkor az élet mozgását az emlékekben is a halál dermedete váltja föl. Felőle nincsen ilyen véglegezett képem, alakját még nem csavartam be a múmiák pólyájába. Izgatott képeim vannak róla, mozgó képeim. Még mindig úgy mozog, oly megfoghatatlanul-tűnékenyen, mintha élne.

Nem mintázhatom ki tehát nyugodtan, természetű kézzel, mint türelmes éremvésők, kik egy arcélt bronzba, ezüstbe örökítenek. Beérem a krónikás föladatával. Elmesélem életének egy kis töredékét, utolsó napját, utolsó napjának néhány óráját, mely babonás fénnel lobog bennem s megvilágítja számomra egész pályáját. Az, amit ezen a küszöbön cselekszünk, mindig megrázó. Valami köd van rajta és csillám, mely, az ismeretlen tartományba vezető ajtó résén szüremlik ki. Nincs teremtmény, bármily jelentéktelen is, aki ne válnék jelentőssé végső perceiben. Mennyivel inkább áll ez erre a szilárd, dicső szellemre, aki kis tetteiben is nagy volt. Természetesen csak az író eszékeivel élhetek, aki valakit önmagán keresztül lát meg s ennek életét összekeveri tulajdon életével. Közös gyarlóságunkból folyik ez. Más úton-módon nem közelíthetjük meg egymást. Egymás által, egy-

másban élünk. Krónikámban folyton szerepelni fog az elbeszélő is, aki voltaképp a maga életének néhány óráját mondja el, melyben az ő életének utolsó órái tükröződnek. Ez a följegyzés szükség-szerűen zavaros lesz. Csak a gondolat lehet tiszta. Az érzés, ha mégoly „tiszta” is, mindig zavaros.

Hétfő volt, hűvös, őszi nap, de még nem hideg, felhős, esőre hajló, de egy kis bujkáló verőfénnnyel is. Alig próbálom részletezni ezt a napot, máris el-akadok. Csodálkozom, milyen kevés mozzanatára emlékszem. Nyilván olyan nap volt — legalább az eleje meg a dereka —, akár a többi, melyen föl-kelek, teszünk-veszünk, aztán, hogy leéltük, bele-vetjük abba a szemeteskosárba, melybe multunk kerül. Arra azonban határozottan emlékszem — mert ezen később rendkívül megdöbbsentem —, hogy este hosszú sétára indultam s miután úgy kilenc felé hazatértem, nem mingyárt öltöttem ma-gamra háziköntösömet, amint szoktam, hanem fel-öltözködve, utcai ruhámban sokáig le-föl járkál-tam a szobákban, terv és kedv nélkül, ki tudja, min tünődve. Órá nem gondoltam. Semmiesetre se tu-datosan. Eszembe juthatott, hogy meg kellene láto-gatnom. Előzőleg majd egy hétig vidéken tartó-zkodtam. Később értesültem, hogy egyik barátom körülbelül ebben az időben, míg én így le-föl jár-káltam, fölhívta őt telefonon s közölte vele, hogy szeretnék kimenni hozzá, mire azt válaszolta, hogy látogassam meg másnap, holnap. Ezek a látogatá-sok eleinte természetes vágyunkból fakadtak, de aztán fájó kötelességgé lettek. Egyetlen leánya hal-doklott. Mindenki tudta, hogy menthetetlen s az apa leginkább. Vigasztalni őt már rég nem lehetett. Érdeklődni se lehetett a beteg állapota felől. Figyel-mességünk abban merült ki, hogy hallgattunk arról, amire gondoltunk. Ez félszeggé tett bennün-

ket. Ő fáradt szeméremmel, nehogy nagyon kites-
sék a magára kényszerített élenkség, beszéd tárgya-
kat keresett. Gyötrelmesek voltak ezek a látogatá-
sok. Engem annyira levertek, hogy utánuk napokig
munkaképtelenné váltam.

Utoljára két héttel ezelőtt jártam nála, egy este.
Amikor beléptem hozzá, dolgozószobájában állt,
egyedül, fekete télikabátban, hálóingben, fehér
vitorlavászon-nadrágban s kezét a télikabátja zse-
bébe dugta. Fázott. Hideg volt itt, ha fűtöttek is,
mert állandóan szellőztettek, friss levegő kellett a
tüdőbetegnek. Milyen szürke, kopár volt ez a dol-
gozószoba. Ékességét, a könyvtárat, melyet egy
életen át gyűjtött, aztán adta el, mikor a leányát
egy tátrai szanatóriumba küldette s most a polcokon
a kicsorbult sorokban csak pár kötet lézengett.
Folyóiratok, ujságok dombjai púposodtak a földön,
egymásra döntve, s kéziratok apró hegyláncai,
holmi rendezett rendetlenségben. Ágya a fal mel-
lett, a diványon, a piros paplannal, meg a gyűrt,
összemarcangolt párnákkal mindig vetve volt, mint
álmatlanoké, akik sohase tudnak aludni. Lenn a
padlón, a szoba közepén állt a telefon. Költözkö-
dések előtt látni ilyesmit, mikor már semmivel se
törődnek.

Ahogy megpillantott, ellágyult a tekintete. Le-
ültetett, szivarral kínált. Halovány arcán kétnapos
szakáll tüskéi ezüstlöttek. Szemében az álmatlan-
ság köde. Időt se hagyva, hogy egészsége felől ér-
deklődjem, mert legfőllebb erről lehetett volna szó,
szívemnek szögezte a kérdést, hogy mit dolgozom?
Ez a kérdés szeretetből eredt, de a szenvedés oly
csillagközi régióiból jött, hogy amíg hozzám érke-
zett, elvesztette melegségét s én tétova udvariasság-
gal csak hebegtem valamit. Erre a társalgást álta-
lános síkba terelte. *Vauvenargue*-ről kezdett be-

szélni, akiről tudta, hogy mennyire szeretem, s *Bossuet*-ről. Ő is bámulta az ízlés és arány e mesterét, aki a hétköznapi észrevétlenül emeli a fönségesbe. *Bossuet* volt utolsó olvasmánya s *Balzac*. Egymásután olvasta el *Balzac* regényeit, nemcsak a nagyokat, hanem minden írását, a kuszákat és torzakat is, melyekben nincs az az ízlés és arány, melyet imént dicsért. Kérdeztem, nem bántja-e néha *Balzac* hosszadalmas, avult bölcselkedése, utólagos, lélektani magyarázkodása. Azt mondta, hogy minden író, még a legnagyobb is, sok vegyest, sok szemetet termel. Ha valami rossz, azt leghelyesebb úgy hagyni. *Balzac* se törődött ezzel s okosan cselekedett. Az egész számít. Azok, akik munkáiknak eredendő hibáit el akarnák tüntetni, oly céltalanul fáradoznak, mint akik egy halott körmeit csiszolgatják. Különben is csak ritkán születik remekmű, véletlenül, véletlenek boldog találkozásából s akkor minden tündérieren összejátszik, hogy ez létrejöhessen, még a napsugár is, mely kellő szögben vetül oda az író papírjára. Szellemesen beszélt, mint gyakran, de mint mindig: rövid, szinte szavak nélkül, szemének, szemüvegének villanásával. Akkor kopogtak az ajtón.

Egy látogatásom alkalmával se maradt el ez a kopogás. A beteg hívatta, aki az ebédlő által elválasztott harmadik szobában feküdt. Orvosságot kért tőle, vagy csak látni akarta, megsímogattatni vele a homlokát, vagy elmesélni bohó, furcsa ötletét, mert szellemének gúnyoros éberségét az utolsóig megőrizte.

Ő a kopogásra fölállt. Mélyet lélegzett s szemét ijesztően kimeresztette. Mint katona, aki parancsot kap, úgy sietett kifelé, elszántan, de gépiesen is, hiszen ezt az utat innen addig az ágyig sokszor megtette, kéretve s kéretlenül is, éjszaka, mikor

fölkeltették, hajnalban, mikor riadtan talpraugrott, s napközben is, jaj, százszor meg százszor: mégis most szilaj följajzottság mutatkozott egész lényén, aggodalom, melyet hiába rejtegetett, várakozás, remény is, bizony remény is, hogy ebben a pillanatban esetleg minden jóra fordulhat. Bármennyire ismerte a helyzetet, a lázmérő minden ingadozása izgatta még s egy tizedfoknyi hősüllyedés föl-emelte, egy tizedfoknyi hőemelkedés lesujtotta. A kétségbeesés gazdálkodó öncsalása ez. Amikor már nem változtathatja meg a változatlant, legalább fölparcellázza, egy kis vadászterületet hasít magának rajta, melyen csökkentett módon még átélheti az élet fordulatait, az örömet és fájdalmat.

Amint magamra maradtam, fölkeltem. Azon töprengtem, amiről mi, barátai gyakran beszélgettünk, hogy valamelyikünknek valami formában, tapintatosan, határozottan lépést kellene tenni, elő kellene hozakodnunk azzal, amit sejtettünk. Nem, nem is sejtettük, hanem tudtuk, biztosan tudtuk, hogy leánya elveszését nem fogja túlélni s mihelyt ennek a szegény betegnek megáll a fáradt szíve, ő is megállítja a szívét, erőszakosan.. Feleségének öngyilkossága után hetekig tusakodott bezárt szobájában. De úrrá lett fájdalmán, mert szüksége volt még rá egy halálos betegnek. Ekkor eltiporhatatlan életerejét, konoksággal határos szívósságát, mellyel hajdan mostoha körülmények közt virágzó irodalmi életet teremtett, minden keménységét, akaratát arra használta föl, hogy segítsen annak, akin segítenie kellett, valamint egykor nekünk segített. Mindig a kötelesség rabja volt, a nagy kötelesség rabja. Szigorát, mellyel boldogabb időkben másokat is megajándékozott, pusztán maga számára tartogatta, a maga fegyelmezésére. Ezt a tragikus szerepet akarta még eljátszani és csak a végszót várta.

Honnan sejtettük mi ezt, honnan tudtuk oly biztosan? Mióta a beteg átesett egy reménytelen műtéten, az ő zárkózottsága szinte tudományosan tökéletes volt mindenkivel szemben. Minden beavatkozást visszautasított. Érzelmi megnyilvánulásait ridegen elpalástolta. Egyetlen egyszer látták sírni, amikor leányának tüdővészben elhunyt barátnőjét temették. Mégis megannyi jel vallott arra, amitől mi féltünk.

Valaki, aki egyszer váratlanul nyitott be hozzá, a karosszékében ülve találta s fejét a mennyezet felé emelve, hangosan hahotázott, amíg a zörgésre föl nem rezzent s arcára rá nem szorította szokott maszkját. Napokig tartó autodafén égette el írásait, melyeket nem akart idegen kezekben tudni. Volt egy finom, francia pisztolya, hatlövetű, kakastalan, folytacélból, kékesfekete csillámlású, melyet 1913-ban kapott ajándékba s azóta jobb-alsó mellényszékében hordozott. Ezt utóbb éjszaka zsebkendőjével leterítve az asztalra tette, mint a rab, aki nyugodt, ha legalább közelében érezheti börtöne kulcsát. Amikor feketéjét hozták, fölfigyelt, maga vette át a findzsát, nem tűrte, hogy motozzanak az asztalon.

Nekem is van néhány tapasztalatom. A kávéházban kezembe nyomott egy nyílt levelezőlapot. Saját írásomra ismertem. Pársoros, jelentéktelen közlés volt hozzá. Rég megfeledkeztem róla. Nem értettem. Kurtán annyit mondott, hogy ez az enyém, tartsam meg magamnak. Máskor tréfás ünnepességgel fölszólított, hogy sürgősen fejezzem be „összes műveim“-et, amennyiben azt óhajtanám, hogy ő olvassa, mert nem hajlandó sokáig várni. Mindez betegségére is vonatkozhatott, de nem erre vonatkozott.

Aztán jelleme is megváltozott. Olykor féktelenül

vidám volt, kacagott, mint egy gyermek. Terveket szövögetett utazásokra s egyébire is. Ezeket a terveit aprólékosan kidolgozta, át is élte. Amikor már semmi kilátás se volt irodalmi vállalkozások megvalósítására, összehívott néhányunkat, tárgyalta, érvelt, szervezett, éjszakákon át lelkesített bennünket. Megfoghatatlannak tetszett, hogy ily kitűnő ítélőképesség és emberismeret ennyire tévedhet. Helyeselt egy ötletet. De annak ellenkezőjét még inkább helyeselte. Szakadatlanul ellentmondásba került önmagával. Ezen hetykélkedve nevetett. Természetesen csak játszott a tervével, mivelünk s önmagával. De amikor még mindig sugalmazó lelkesedésén fölgyulladtunk, ő a szivarját szivogatva némán nézte ezt a társaságot, talán a régi indulás szép napjaira gondolva, talán arra, hogy azután is ilyen lesz az élet folytonossága, melyet ő most egy tréfával, kísérleti úton teremtetett elő s mintegy érdektelenül, mesziről szemléli, már onnan, ahova készül. Engem ezek a baljós tárgyalások döbbenettek meg leginkább.

Mindezt szóvá kellett volna tennünk. Egymást vádoltuk, hogy a kellő pillanatban mindig visszatorpanunk. De hogy lehetett megközelíteni ezt a megközelíthetetlen szenvedést, hogy lehetett megvilágítani ezt az égő lámpást, ezt a fényforrást? Remegtünk, hogy otrombák leszünk, vagy nevetségesek. Apámnak is akartam elmondani néhány igen fontos és kényes dolgot, de mindig halogattam, nem mertem előállni vele, aztán már későn volt. Most elhatároztam, hogy teljesítem megbízatásom s valahogy az egyszerűség lefegyverző eszközeivel közelébe férkőzöm. Meg is találtam a módját. Türelmetlenül vártam, hogy nyíljon az ajtó s kirukkolhassak vele.

Amikor visszatért, látta, hogy a szoba közepén

állok. Rámpillantott. Föltétlenül tudom, hogy ekkor kitalálta gondolatmenetemet s szándékomat. Zavarba jöttem. Ezen ő megindult. Hálásan fogadta a fájdalom e burkolt formáját. Részvétet érzett irántam, hogy részvétet érzek iránta. De ez a részvét, mely majdnem könnyes volt, holmi öngúnnnyá alakult át, majd fitymáló száanalommá, mely megszégyenített s amint azelőtt is gyakran tapasztaltam, arcának érzelmes, mozgalmas játékát átmenet nélkül követte a közöny. Mintha mi se történt volna ott künn és itt benn, folytatta félbeszakított mondatát Balzacról. Az írásnak ez az ismerője, aki talán legtöbbet tudott mesterségünk titkairól, annyira szórakoztatott, hogy elterelte riadt gondolataimat. Egyszerű dolgokat mondott, melyeket hosszú tapasztalat, nyugtalanul forrongó elme érlelt meg, oly egyszerű dolgokat, hogy aki hallja s nem föltétlenül járatos, meg se érti, annyira magátólérte-tődőnek tartja. Jól esett hallgatni őt, hallani visszatérő, értékmérő szavát, mellyel a vásár egy-egy divatos portékáját jelezte: „olcsó“. Egy óráig időztem itt. Még egy szivart el kellett szívnom. Lassanként cihelődtem. Kezet fogott, szemembe nézett. Kikísért az ajtóig. Ott mind a két kezével szorította meg a kezem. Ekkor láttam utoljára. Bizonyára ebben a pillanatban is arra gondoltam, hogy most látom utoljára. De már régóta minden látogatásomról azt képzeltem, hogy az utolsó s így ez a látogatás se gyakorolt rám mélyebb hatást, mint a többi, csak visszatekintve innen, vált ennyire jelentőssé, miután bebizonyosodott, hogy csakugyan ez volt az utolsó.

Azon a napon, melynek történetét kezdtem elbeszélni, de az időrendet megbolygatva visszakalandoztam a múltba, mert a történések sohase külsők, mindig belsők azok s fonaluk nem a té-

nyek, hanem lelkünk valósága: szóval azon a napon, hétfőn, 1929 október 28-án, kilenc órakor s később, tíz órakor is, amikor még mindig le-föl járkáltam a szobákban, nem foglalkoztam én sem ezzel, se más ilyen emlékeimmal. De semmihez se bírtam kezdeni. Még egy óráig jártam-keltem. Tizenegykor csörömpölt a telefon. Zokogó, baráti hang jelentette, hogy a leány, a mártír leány meghalt. Régóta el voltunk készülve erre, halálhíre egy hónappal ezelőtt már el is terjedt, de ez a hír most a döbbenet ünnepélyességében mégis roppant hihetetlennek tetszett. Alig ocsudtam, a hang azt jelentette, hogy ő is meghalt, szívenlőtte magát, a leánya halottaságánál, már nem él. Ez a hír a gyors páni rémületével másképp hatott rám. Alig nyilalt végig idegeimen, máris réGINEK, nagyon réGINEK éreztem, eljövendő századok messzeségéből láttam életének, halálának zárt egészét s inkább azon csadálkoztam, hogy közöttünk járt s kortársunk volt. Minthogy útrakészen álltam, kocsiba ültem s a kórházba hajtottam.

A bérautó belerohant az éjszakába, nem is kellett túlkölnie, alig találkozott járművekkel. A kihalt utcákon egy-két hazatérő ballagott. Egynegyed tizenkettő volt. Ifjúságunk tündöklő éjszakája valaha ebben az időben kezdődött, ívlámpákkal, kávéházakkal, pálmatermekkel, füstfelhőkkel, tükrökkel, kócos lányokkal, merész ifjakkal, kik kemény homlokukkal vívták a jövőndőt. Mennyire sivár volt mellette a jelennek ez a fakó díszlete, mely mögött elszegényedett, igénytelen emberek alusszák az igazak álmát. Azok a világvárosi rügyek, melyeket huszonöt évvel ezelőtt pattanni láttunk, lefagytak.

A kocsi kényszerű fogságában gondolatokkal hűtöttem még meg nem szokott fájdalmamat s monológokat mondtam. Ki volt ő? Ha valamit elvesz-

tünk, csak egy tárgyat, egy zsebórát is, először az jut eszünkbe, hogy mennyit ért? Szavakat keresem, hogy jellemezzem majd azoknak, akik nem ismerték. *«A jellemzés: túlzás»* — mondta ő. Túlzás minden jellemzés, hamisítás, általánosítás. Mindnyájan egyszerre ilyenek vagyunk meg olyanok is, vagyis bonyolultabbak, összetettebbek, semhogy a szavak megérttethetnék. Ha valaki hős, gyávaságát pótolta túl s ha valaki gyáva, a hősiessége ellen védekezett, kissé túlságos sikerrel. A hallgatag nagyon is beszélni akart volna s a fecsegő a tulajdon csöndjét kiabálja túl. Egyoldalúság, hogy valakit jellemeznek. Végeredményben a legfínomabb jellemfestő is oly dúrva eszközökkel dolgozik, mint a szobapiktor. Ellentétek bujkálnak bennünk, állandó kölcsönhatásban, át-átalakulva.

Öbenne is ellentétek lakoztak. Kemény volt? Puha volt. Komor volt? Derüs volt. Értelmi volt? Érzelmi volt, ábrándos, mint egy diák, gavalléros, mint egy lovag. Közvetlen volt? Nagyon közvetlen, de senkise kedvelte nála inkább a barátság kedves szertartásosságát s a komolyság meghitt, férfias ceremóniáját.

Mindenesetre «beállították» őt is, mint mindenkit s ekkor szükségszerűleg tévedtek. Akit «valamivé tesznek», azt meghamisítják. Egy adoma kerengett róla. A fiatal írónak megjelent a könyve, nem bírta elérni, hogy ő elolvassa, erre cselhez folyamodott, lemásolta a nyomtatott szöveget a kézírásával, átnyújtotta neki, mint kéziratot és ő erre tényleg elolvasta. Hogy ez az élclapi beállítás «jellemző» rá, az tagadhatatlan, de csak annyira, mint amennyire minden jellemzés «jellemző». Valóban az írást tartotta legtöbbre a földön, mint az élet tömény-kivonatát, illat-párlatát. Ebből azonban azt következtetni, hogy valaha is hátat fordított egy ra-

gyógó délutánnak holmi kézirat kedvéért, oktondiság. Minden kéziratban az életet kereste. Ezer mérföldnyire állott ő a kákabélű esztétától és a csörgő papiros-embertől.

Mi, akik közelében lehettünk, azért szerettük társaságát, mert általa emberibbek, elnézőbbek, igazságosabbak lettünk másokkal szemben s magunk iránt a legnagyobb követelményeket igyekeztük támasztani. Erkölcsileg nevelt mindenkit. Az igazságról azt írta, hogy «*Isten kicsinyessége*», — majd bűnbánóan visszaszívta megállapítását: — hogy „*isteni kicsinyesség*». Kétkedett ebben is, ráébredt viszonylagos voltára, de azért sohase tett le erről az isteni kicsinyességről. Személyéből olyan varázs áradt, mint a görög gondolkodókéből, a peripatheticusokéből, akik példálódzva, sétálgatva tanítottak az agorán. Nagy kritikus volt, kétségtelen, de csak azért lehetett nagy kritikus, mert több volt annál. Régi hitem, hogy valaki csak azon a téren alkothat maradandót, mely színvonalán, tehetségén, rangján alul van, csakis ott érheti el, szárnyalhatja túl önmagát, amit más szóval úgy fejezhetnénk ki, hogy például *Shakespeare* azért volt «a világ legnagyobb drámaírója», mert születésénél, képességeinél fogva több volt, mint «a világ legnagyobb drámaírója».

Az ő kritikája elsősorban az élet szolgálatában állott. Nem hiszem, hogy élt valaha is ilyen életszerű kritikus. Minden volt számára a kézirat, melyet bírált, akkor nem számított se ő, aki olvasta, se az író, aki írta, csak az érték. Emellett lázasan izgatta az az ember, aki írta, sőt tulajdonképpen csak ez izgatta, ennek az embernek az élete. Érthetetlennek látszik ez, de kérem, értsenek meg. Előzőleg, utólag, vagy közben egy lélekbúvár érdeklődésével tanulmányozta ezt az embert, hogy ne csak kézíratai-

ban olvasson, hanem szívében, veséjében is. Minden foglalkoztatta, ami rá vonatkozott, hónaposszobája, keresete, cigarettája, kalapjának alakja, nyakkendőjének színe, kötése, csatja, egészen a kicsinyességig. Olyan kapcsolatban állt az összes írókkal, legtávolabbiakkal is, akikkel sohasem érintkezett, mint más a családja tagjaival, a legközelebbiekkel. Éjszaka, mikor hazafelé kísértem, megállt, mert észrevett egy öreg író, aki hazafelé totyogott s mindaddig várt, egy idegen élet lehetőségéről ábrándozva, míg ez a szegény tollforgató el nem tűnt szeme elől. Lélekszerelem volt ez, lélekszerelem. A kávéházba bejött egy ifjú társunk, kopaszra nyírt fejjel. Ez meglepte, nyugtalanította, szinte szenvedélyesen vizsgálgatta a nullásgéppel letarolt, csillogó koponyát s talán azt hitte, hogy eddig nem látta helyes fényben ennek a koponyának a tulajdonosát, csak most értette meg igazán. Bizonyosra veszem, hogy ezentúl más szemmel olvassa verseit. Nem volt az a kritikus, aki úgynevezett tárgyilagosságát fiókban őrizi bezárva. Engedte, hogy hasson rá az élet, hogy keresztül-kasul befolyásolja, akár a költő, aki a valóság csip-csup jelenségeiből meríti ihletét, a kisszerűből a nagyszerűt. Ítéletei a legteljesebb személytelenség és a legteljesebb személyesség szerencsés vegyülete, elfogulatlanság és elfogultság, irodalom és élet, elmélet és gyakorlat, ige és tett együtt, eszme, vérrel összeragasztva s ezért oly helytállóak, jövőbemutatóak. Kritikus nagysága abban rejlik, hogy titokzatos módon, melynek kulcsa egyéniségében lelhető, mindig helyes mértékkel forrasztja az ellentétes elemeket eleven ötvözzé. Alkotó ítéletei voltak.

Kazinczy-hoz mérték sokan s ezeknek igazuk is volt. Kürtös apostolisága külsőleg hasonlít az irodalmi ébresztőékhez, akik katonákat toboroznak,

kuriákból vagy a mellékutcaiból s egy közös cél érdekében rohamra indulnak velük. Ő azonban nem minden «istenfi»-t szeretett, mint az a széphalmi remete, aki «föl-fölsikongott a gyönyörűségtől», mikor egy bájdús verselményt olvasott. Hara-gudni is tudott ő az istenfikre, sőt néha az istenekre is. Más igényesebb korban a föltétlen érték eszmé-nyével állott elő, általános emberi csúcsok felé fe-szítette vitorlánkat, melyet az idők során idegen, kártékony szempontok is béklyóztak. Ha egy élet tartalmát jelszavakban is ki lehetne fejezni, azt mondhatnám, hogy egy irodalmi «tengerre ma-gyart»-t kiáltott el. Azt óhajtotta, hogy mi, akik itt élünk, bebörtönözve szentséges nyelvünkbe, lélek-ben legyünk a szabad vizek hajósai, emelkedettség-ben egyivásúak az emberiséggel. Az, hogy pompás értékeink, melyek a multban nőttek, nem terebélye-sedhettek ki úgy, hogy meg is hódítsák a világot, mint *Csehov*, vagy *Ibsen*, nemcsak elszigeteltség-ünknek tulajdonítható, hanem a kemény irodalmi nevelés hiányának.

Ennek érdekében vesszőzte is az írókat, el is nyomta őket. Kinek volt hozzá több joga, mint neki, aki korán meggyilkolta magában az író-t, mert nem tudott olyan kéziratot átnyújtani, melyet ő «közölhető»-nek tartott volna s némaságra kárhoz-tatta a kritikust is, mert munkája «nem ütötte meg» az ő könyörtelenül magas, tiszta mértékét? Néhány tanulmány, bírálat maradt utána, meg pár maroknyi aforizma, mely életművéhez viszonyítva törpe, de óriás-magaslat műveltségünkben. Kegyet-lenség volna túlozni nekünk, kik az ő kritikai szigorában növekedtünk. Ennek tudatában állítom, hogy ha a franciák évszázadok óta *Montaigne* pár mondatából élnek s szüntelen visszatérnek hozzá, nekünk is vissza kell majd térnünk a gondolkodás-

nak ezekhez az ékszerszertartóihoz, az önismeret és ön-bírálat e remekeihez. Nem csoda azonban, hogy betűben, sorban «csak» ennyit alkotott. Számára az írás az elérhetetlen tökély volt. Sohase bírt belenyugodni abba, hogy minden írás többé-kevésbé személyvesztés. Lélek-rezzenéseinek pontos tükrörmását akarta volna látni maga előtt. Egy ízben vele együtt kellett megfogalmaznunk egy pársoros jelentést. Napokig tartott, míg elkészültünk vele. Amit leírtunk, megsemmisítette egy leheletével. Mondataink széthulltak, mint a kártyavárak. Kiderült, hogy minden szavunk fölösleges, vagy nem meglepő, vagy nem eléggé egyszerű, vagy nem eléggé magvas. Beláttuk, hogy igaza van, de amíg elgyötörve meredtünk a papírra, titokban üdvözlöttük a felületességet s hozsannáztunk az ürességnek is. Az ő cikázó gondolatai és érzései egymással viaskodva születtek meg, miután előzőleg egymást rontva vagy fölfokozva kiállották a próbát és ellenpróbát s nem is mérhető kis idő alatt végigkeringtek különböző kémcsöveken, keresztülrohantak bogozhatatlanul összenőtt-font átváltók, vezetékek, villamos huzalok egész telepén, érhálózatán s csillagrendszerén. Stílusán a tömörség görcsös csomókba futott, mint homlokon az ómega-ránc. Másokra nem ezt az embertelenül szigorú mértéket alkalmazta, de ehhez hasonlót, melyet lehetőség szerint meg kellett közelíteniük.

Épp ezért harcos viszonyban volt minden íróval. Nem is akadt olyan, akinek ne osztott volna sebet. Ezek esetleg elhagyták, de többnyire fölkeresték, hogy kezelje sebüket, akár gyógyító golyóccsal, akár hasonszenvi módon, újabb sebbel. Fölfödözöttjeiért semmiféle áldozatot nem sokalt, veszekedett és verekedett értük, megvetve idejét és érdekeit is. Sokszor hirtelen magukra is hagyta őket, látszólag nem

törődött velük, lehet azért, hogy megérjenek a szélben és fényben. Közöny volt ez? Közöny volt, az a közöny, mely a természet bölcsessége. Amikor hírről vittem neki, hogy egy kiváló író, akit mindig nagyratartott, letette a tollat s nem szándékszik többé írni, vállat vont. Nem dajkált ő senkit. Csak apró-cseprő dolgokban buzdított. A nagy döntő dolgokban senkit se buzdított, mert tudta, hogy ez úgyis hiábavaló. Személytelenül tekintett ránk, mint a természet.

Ha tehát akarom, az ojtogató Kazinczyhoz egyáltalán nem hasonlított, hanem pont az ellenkezője volt. Inkább a gyomláló *Gyulai* Pállal rokon s szemehatára szélességét, tragikus öngyilkos-sorsát tekintve *Péterfy* Jenővel, aki «inkább lett volna toboz egy pinián Itáliában, mint középiskolai tanár Budapesten». Senkihez se hasonló azonban szellemének korlátlansága. A legtöbb kritikuskak, a kiválóaknak is van egy vagy több korlátjuk, mely nem engedi, hogy ellentétes művészi irányokat, eszméáramlatokat megértsenek, bár sokszor épp ez a korlát, — sőt korlátoltság — segíti őket ahhoz, hogy a maguk területén gyökeresen egyénit teremtsenek. Őneki nem volt más korlátja, csak az a tökély, melyet eszményül tűzött maga elé. Ennek keretén belül mindent megértett, mégpedig nemcsak hűs méltánylással, hanem lelkes átéléssel. Egyformán szerette a népiest s a szalon-fínomságot, a régit és újat, a keresetlenséget s a velejáró nyersséget, de a rokokó és a barokk művészi keresettségét is, a lírát és szónokiasságot, a mélységet, mely természetesen zavaros s a könnyedséget, mely sejtetően áttetsző. Magába fogadta irodalmi életünk csaknem minden megnyilvánulását.

Másutt a nagy nyugati országokban a kritika széttagolódik s a különböző vezérek egymással ha-

dakozva képviselik az igazság egy-egy részét és együtt az egészet. Nálunk egyelőre csak egyetemes kritikus képzelhető el. Ilyen volt ő. Nemcsak «modern». Gyűlölte ezt a szót, mint mindent, ami tartalmatlan. Egyébként ha azt mondják, hogy klaszszikus, azt felelhetem, hogy romantikus is. Ha azt mondják, hogy hajthatatlan, azt felelhetem, hogy hajlékony, bámulatosan rugalmas. Ha azt mondják, hogy a népek fölött lebegően emberi vagy európai, elismerem, hogy így van, de azt felelhetem, hogy ezen a földtájon, ahol annyi nép és hajlam elegyül, épp az ellentéteket összeolvasztó erejénél fogva a legmiénkebb, a legmagyarabb kritikus. Ellentétek csodája volt, ember.

Így szavalgattam magamnak, talán hangosan is, mikor autóm a Rókus-kórház elé gördült. Leugrottam s bementem az ódon kórházba, melynek falán még a pesti árvíz emléktáblája látszik s hosszú, kongó folyosói a párizsi történelmi ispotályokra emlékeztetnek. Az ügyeletes szobában nevét már bevezették a naplóba, az adatokkal. «Önlövés.» Az 1434-es számú rendőr jelentette, az Aréna-útról. 23 óra 12 perckor hozta ide a mentőkocsi s 23 óra 25 perckor halt meg. A kórházban még tizenhárom per-cig élt. Ezen a napon ő volt az egyetlen öngyilkos.

Kértem az alorvost, hogy engedjen föl hozzá engem s barátaimat, kik még előbb érkeztek ide. «Ennek már nincs semmi értelme» — mondta. Belül igazat adtam neki. Úgy zárándokolunk el kedveseink holttestéhez, mint kárvallottak arra a helyre, ahol elvesztettek valamit, noha tudják, hogy azt ott már úgyse találják meg. De nem ezt közöltem vele. Azt mondtam, hogy «kiváncsi vagyok». Ezen megütődött. Gondolkozott kicsit, majd fölkiértetett bennünket az udvaron át abba az elsőemeleti szobába, ahol már többször jártam.

Magas, bádog tolóágyon feküdt, lószőrpokróccal takarva. Oldalt villanykörte égett. Miután a szolga meggyújtotta a mennyezetlámpást, föltakarta övig. Szíve táján rózsaszín tapasszal volt beragasztva a seb. Nyitott szeme a régi tekintettel nézett, de nem ránk, hanem oldalt, az üvegszemek mozdulatlanságával. Mi is mozdulatlanul álltunk. Nekem az a magyarázhatatlan érzésem támadt, hogy ő, aki csak pár percre vált eggyé az élettelen világgal s annyi mindent tudott itt, most, hogy mindezt egyszerre elefejtette, még többet tud, olyasmit, ami fölér minden tudással. Majd arra gondoltam, hogy mi mindenre emlékezett azelőtt, hány verssorra, hány mondatra, melyeket évtizedekkel ezelőtt olvasott, hány író munkájára, melyet egyetlen hallásra megjegyzett, nagy egészében és kis részleteiben, lüktető lávaanyagában és nyers vázában, árnyalatában és központosításában, akár zongoraművész egy roppant partitúrát. Most kialudt ez az emlékezet, az eleven emlékezet, mely hűségünk, virrasztó lelkiismeretünk volt. Ő volt ebben a feledékeny országban az emlékezet. Úgy rémlett, hogy az *amnesia* sötétsége borul ránk.

Minthogy itt már semmit se tehattünk, elmentünk lakására, hogy ott talán tehetünk valamit. Ez volt a legelhagyatottabb lakás ezen az éjszakán. Tárva-nyitva találtuk ajtaját is. Az öngyilkos anya és az öngyilkos apa egyetlen leánya feküdt itt, aki-nek az volt a földi küldetése, hogy nyolc és fél évig sorvadjon az ágyban s végül csak feketén, almaboron, morfiumon, cigarettán éljen és huszonötéves korában úgy távozzék innen, hogy porhüvelye kilókban alig nyomjon többet, mint éveinek száma. Egyedül állottam előtte. Lázak tündére, szenvedések összerogyott táncosnője. Én, aki csak a földi dolgok titokzatosságában hiszek, azt éreztem, hogy

nem viselkedhetem úgy, mintha egyedül volnék. Beszélni kezdtem hozzá. Poharak, tányérek a zsúfolt asztalon, három findzsa fekete, érintetlenül, két csésze megvörösödött tea, kanalak, porok, orvosságok. Amint léptem, lábam alatt ropogtak az oltópalackocskák üveghegyei, melyeket letördelnek, minekelőtte tüvel fölszívják a tartalmukat.

Közvetlenül az ágya előtt vérfolt piroslott, az apja vére. Benn a dolgozószobában ugyanekkora folt feketedett, egy tintafolt, az apja tintája. Kiontott vér, kiöntött tinta, vér és tinta, e két «különös nedű», mely nekünk, íróknak egy. Mindössze ezt a két nyomot hagyta itt hátra ő.

Az előszobában ujságírók várakoztak, tiszteletteljesen, mélyen leverve, mintha családtagok volnának. A háziak elmesélték a történeteket.

Egész nap a leánya ágyánál tartózkodott. Reggel a leány barátnőjét, hű ápolónőjét is elküldötte a hivatalba, nehogy otthonléte gyanus legyen. Csak ő maradt mellette. Későn délután dolgozószobájában az íróasztalnál utolsó levelét írta, mely rendelkezéseit tartalmazza. A többi levelet már hónapokkal ezelőtt lepecsételte, azt a szürke borítékot is, melyben elefántcsont-papírvágókését küldette el nekem, a kezdobetüivel. Ő, akinek mozdulatai oly kimértek voltak, akkor izgatottan írhatott. Fölborította az üvegtányért, melyen tintatartója állott. Rámeredt erre az értéktelen üvegholmira, sopánkodva kérdezte környezetét, vajjon csakugyan összetört-e? Amikor megbizonyosodott felőle, sóhajtozni kezdett, mintha valami jóvátehetetlen kár esett volna, majd leborult az asztalra, a két karjára s percekig úgy maradt. Ez volt egyetlen kitörése. Amint folytatta a levélírást, tintatartóját is fellökte s a tinta lecsorgott a padlóra.

Nyolc órákor a beteget, akit közben másik ágyba

fektettek, mert vízpárnája folyt, maga vitte át a rendes ágyába, karjára ölelve. Nyugodtan megvacsorázott, mint egyébkor. Ezen a cselekedetén mérhetjük, milyen kétségbeesés kövesült belé. Megette a lágytojást. Vajaskenyeren, melyet a tálcán hagyott, még látszott fogainak félkaréja. Átment a betegszobába. Többé nem is hagyta el.

Halottfehéren, elcsigázottan szorongatta egymásra két tenyerét. Folyton ezt suttogta: «Jaj, kislányom». A beteg rohamot kapott, fuldokolni kezdett, kihajolt az ágyból. Miután az orvos szív-zsongítót adott neki, annyira jobban lett, hogy tréfálózott is, mosolyogva kérdezte apjától, megijedt-e nagyon? Tizenegykor következett a második roham. Ekkor a leány így szólt: «Imádkozzunk». Kezeit összetéve gyermekkori imáját kezdte: «Én Istenem, jó Istenem, lecsukódik már a szemem.» Itt abbahagyta s ezt mondta: «Félek, apa». Ő ezt felelte, csöndesen: «Ne félj». A haldokló folytatta, ő pedig leányával mondta az imát, melyről tudta, hogy az ő halotti imája is. «De a tiéd nyitva atyám, amíg alszom, vigyázz reám.» Közben bízatta, mindig hangosabban, erélyesebben, csaknem kiabálva: «ne félj, ne félj», a hátraszegett fejével, a zuzmarásan lobogó hajával, a keményen pillantó szemével, mint mikor haragúdott s roppant erélyes volt: «ne félj». A leány bólintott: «Már nem félek. Csak te is imádkozz». Háromszor egymásután mondták el ezt az imát, együtt. Akkor ő az orvosra nézett. «Adj neki még egy injekciót.» A haldokló a fejét rázta. «Már nem kell. Jól érzem magam.» Megint imádkozott. Anyja arcképére tekintett: «Anyához megyek.» Most az apa bízatta: „Imádkozzunk.“ Egyre erősebben hallatszott szavának rettenetesen harsány, éles *staccato*-ja: «ne félj, ne félj», valami önkívületes meggyőződéssel, mintha arról biztosítaná, hogy

az élet és halál semmiségének valahol értelme és fölöldása lehet. Még egyszer belefogtak az imába. A leány hangja elhalt, csak még az apáé hallatszott. Aztán az se hallatszott.

Patakszó szemmel lépett az orvos az ebédlőbe, intett s a rokonokért sietett. A környezet bénultan állt. Ő nagy léptekkel a halottas ágytól az ablakig sétált, majd vissza, gyorsabban. Hirtelen magára zárta az ajtót. A leány barátnője azt hitte, hogy egyedül akar maradni, tisztelte az apa fájdalmát. De rosszat sejtve a fürdőszobához vezető ajtóhoz rohant. Mire odaért, az is bezárult, kemény kattánással. A következő pillanatban azt hallotta, hogy benn kíméletlenül csattogva engedik le a görredőnyt. Fölkapta a telefonkagylót, de mire letette, eldőrdült a pisztoly.

Valami zuhant, egy feldőlő szék s utána még valami. Erős kiabálás, zúgó nyögés, szavak lármája. Egyik mondatát, az utolsót tisztán hallották: «Kislányom, utánad akartam menni». Ennek az értelmén tűnődünk. Vajjon azt képzelte-e, hogy már nem él s a halál partjáról szólta át az életbe, végzett bizonyosságnak tekintve, hogy már nem is él, vagy az élet partjáról szólta az eltávozott után, abban a hitben, hogy utána akart menni, de terve kudarcot vallott? Mind a kettőt jelentheti ez. De az utóbbi föltevés valószínűbb. Az öngyilkosok, akik fölépülnek, mesélik, hogy tettük elkövetése után az az érzésük, mintha nem sikerült volna. Végtelennek látszik az a pár pillanat, míg az öntudat el nem borul. Köröttük a valóság képei, egy függöny, egy asztal, a pisztoly, melyet elvetettek, a puskapor-szag, a meleg, maszatos vér hitvány naturalizmusa a maga ijedelmes rendkívüliségében is élet, az élet megannyi jele, melytől az akarata egyszerre vágyódott volna elszakadni. A fölhevült képzelet gyorsabbnak

vélte a halált, ünnepibbnek, elfelejtve, hogy ezt megelőzi a meghalás, mely még az élet egyik része. Ő is azt hihette, hogy a golyó nem talált s életben marad.

Mire a mentők megérkeztek, a szobában teljes csönd volt. Föltörték az ajtót, a rendőr jelenlétében. Ott feküdt a földön, hanyattbukva, halott leánya ágya előtt, nyitott, véres inggel. Öntudatát elvesztette. De még élt. Érverése működött. Gyöngén lélekzett. A mentők hordágyra tették s elszállították oda, ahonnan mi ideérkeztünk.

Édesanyja arcképe alá ezen a napon is friss virágot tűzött, két őszirózsát. Utolsó kívánsága az volt, hogy a koporsóban helyezték feje alá az ismeretlen tartalmú s előre elkészített csomagot, melyben levelek lehettek, írások, apró tárgyak, az élet szent bálványkái, fétisei. Mennyire nem ismerték áhitatos lelkét. *«A szeretetnek nincs ellentéte»* — írta. — *«Hogy az lehessen, ahhoz minden jelentéktelen.»* A szeretethez mérve minden semmi.

Künn, az utcán, a liget sötét fái előtt még mindig meg nem békélt lélekkel vitatkoztunk, kutatni próbáltuk tettének okát. Eszünkbe jutott egyik mondása: *«Ha minden mindennek a függvénye, akkor az indokolásoknak semmi értelmük, mind hiánysak, fölöslegesek»*. Egy dolognak végtelen sok oka van s nem egy, minden az oka, ami eddig a földön történt s ezeknek láncszemeit nem bagozhatjuk föl. Az ő tettének is végtelen sok láthatatlan oka lehetett, de néhány látható oka is. Egyik valamelyik az, hogy körötte a világ megváltozott. A szellem és lélek hét kövér esztendeje után, melyben munkálkodott, a szellemtelenség és lelketlenség hét sovány esztendeje következett el, összezsugorodott árnyokkal, kucorgó igényekkel, csonka szabadsággal. Ami azelőtt kendőzve járkált, az üzletesség nyíltan

vigyorgott az ő birodalmában s akik azelőtt az éj leple alatt félve surrantak be, a befolyásos, pénzes műkedvelők, fényes nappal terpeszkedtek el s birtokba vettek mindent. A szajhálkodó közvélemény egy könyv sikerét azon mérte, hogy írója hány dollárt keresett vele. Idegen világ volt ez. Ő nem hagyta el őrhelyét. De tiltakozni ennyi barbárság ellen, egy öt világrészre kiterjedő általános agylágyulás ellen már céltalanság lett volna. Aztán nemcsak tiltakozásának lehetőségét vették el tőle, hanem igazságait is. Az alkotó kritikustól, aki diadalra visz egy nemzedéket s egy irányt, a csöcselék lassanként eltulajdonítja véleményeit is s fitymálva kérdezi, hogy mi lehet azon új és mi lehet abban érték, melyet ő is elfogad. Munkáját lehetetlenség volt folytatnia. Ha politikus lett volna, azt írják, hogy a változott körülmények folytán «impossibilis» lett. Ha fejedelem lett volna, talán hadihajóra rakják s a butaság és műveletlenség kettős, megbízható fedezete mellett elszállítják egy pusztaszigetre, hogy senkinek se árthasson. De mert se politikus, se fejedelem nem volt, nem igen törődtek vele. Itt hagyták nekünk. Sokszor emlegette tréfásan és komolyan, hogy most igazán szabad az író, miután nincs se közönsége, se tekintélye, se kenyere, most kell megmutatnia, hogy legalább hite van. Ameddig bírta, biztatta is a haldokló szellemet, a haldokló tisztességet, a haldokló költészetet, melyet nem kevésbé szeretett, mint azt a másik haldoklót, aki vér volt a véreből, hogy ne féljen, ha össze is roskad, ha meg is hal, mert számára is van túlvilág, egy elképzelt utókor mennyországa, ahol majdan fölismérik tiszta és igaz arcát.

Hajnalodott, mire hazaértem. Akkor egyszerre láttam őt, azt a képet, mely majd talán élesül emlékezetemben s belerögződik örökre. Láttam őt

azon az estén, mikor huszonötéves működése alkal-
mából ünnepeltük, már szenvedő alakját s ezüstfe-
jét, egy étteremben, körötte sok-sok íróval, patkó-
alakú asztal körül, amint beszél, poharát a sárga
borral magasra emelve, de nem hivatalos nagysá-
gokat köszöntve, csak ennyit mondva a szófukar
emberek egyszerűségével: «Éljen a magyar iroda-
lom». Amikor ezt a képet láttam s ezt a szózatot
hallottam a multból, először eredt meg könnyem a
lidérces éjszaka után. E szavak mögött egy élet
munkája van, egy ember, aki sohase hazudott.
Ezekkel a szavakkal búcsúzom emlékétől. Nem ki-
álthatom, mint királyok halála után, hogy «meg-
halt a király, éljen a király». Nincs utódja. Száza-
dok mulhatnak, míg hozzá fogható akad. Csak sza-
vait ismétlem. «Éljen a magyar irodalom.»

RÁKOSI JENŐ

Rákosi Jenő, fején hetvennyolc év terhével, írói munkássága félszázados fordulóját üli. Rátekintünk erre a főre, melyben mint hóval koronázott kráterben még ma is el-nem-pihenő tűz lobog, indulatok, szenvedélyek, élcek szikráznak. A „Nyugat“, melynek megindulása óta szívós és nem-baráti ellenfele volt, szót kér ez alkalommal, mert a folyóiratnak, mely az irodalom hitével indult s az értékek tiszteletét hirdette, kötelessége és jussa megállapodni előtte. Úgy vagyunk, mint a fegyverkovácsok. Nézzük őt, ki ura vitázó prózáknak, mestere a vívásnak, — melyben a szúrás is meg van engedve — csodáljuk őt, milyen élesre köszörülte a kardot, mellyel hadakozott, mennyire megedzette, kifente fegyvereit s egy életmunka láttán elfog minket, az írás munkásait, a szakmabéli bámulat, a céhbeli lelkesedés és a szerszámok tökéletességét figyelve egy pillanatra arról is megfeledkezünk, hogy társaink közül éppen a legnagyobbak és leg-tisztábbak felé suhintott velük a viadal során.

Mi ennek az írónak főjellemvonása? Ezt felelhet-nők; a harc. Rákosi Jenő sokak szemében az öreg, a „konzervatív“, aki ellensége újabb irodalmi irányoknak, a haragos apa, kinek örökös perpatvara van a zajongó gyermekszobával, az aggályos „klasszikus“, aki az egyéniség szabad kitörését szigorú szemöldökkel szemléli. Milyen hamis ez a beállítás. Igaz, hogy az újabb költői nemzedéket végzetesen félreértette, nem ott, ahol a maga politi-

káját szögezte az ő politikájuk ellen, amihez kétségtelen joga volt, de ott, hol politikát keresett abban is, amiben nem volt más, mint a szavak önmagáért való költészete és nem értette meg a régi formák szétrobbantását, mellyel irodalmi pályafutását kezdte. Aki visszalapoz irodalomtörténetünkben, az látja, hogy annak idején őt is mint békétlent és garaboncásat könyvelték el, mint irodalmi rendetlenkedőt, aki nem ismeri a hűvös ész szabályát. Mert értsük meg az *izmus*-ok mai sokaságában, a futurizmus, expressionizmus, szimultанизmus és dadaizmus korában, hogy az irodalom minden időben két végpont között mozgott, a klasszicizmus és romantizmus között. Harmadik irány nincs, csak átmenet a kettő közt, ezzel, vagy azzal az árnyalattal. Olyan két határvonal ez az irodalomban, mint politikában a zsarnokság és forradalom. Aki klasszikus, az irodalmi zsarnok. Az tiszteli a hagyományt, az elődök kőbe vésett parancsait, az egyéniséget csak éppen átesillantja zárt formákon át, nem érzékletes, hanem pontos, nem barátja a helyváltozásnak, ragaszkodik ahhoz, amit lát és nagyon szívén fekszik, hogy kifejezésben se vétsen a hűség ellen. Aki pedig romantikus, az irodalmi forradalmár. Az piros, frigiai sapkát csap a maga nyelvtanára, azért Victor Hugo, tágítja a formákat, hogy az egyéniség minden szélye beleférjen, a friss észrevevések rabja, érzékekkel élő és érzékekre ható s nem ahhoz a valósághoz húz, melyet maga előtt lát, de melyet magában érez, tehát szertelen, bátor és kósza is, mert idegen országokban is egyformán otthonos.

Ezek az irányok, mióta emberek alkotnak, végzetes rendben követik egymást. Mozgás van, hullámlás is van, de fejlődés nincs. Bizonyos időközökben az irodalmi kifejezőeszközök hatástalanná

válnak és változatosságra vágyakozunk. Recehártyánk, mely kifáradt a fény túlságától, már észre se veszi a színeket és a klasszicizmus pihentető vonalaira van szükségünk, hogy újra képessé tegyünk a befogadásra. Majd ebbe is belefáradunk. Fülünk nem hallja többé a klasszikus mértékbe börtönzött ütemeket, a dobhártya disszonanciát, új, fűszeres ingereket, romantikus lármát akar. Amint a politikában a forradalmi cselekedetet, az akciót pontosan követi a természetes visszahatás, a reakció, úgy jönnek a klasszikus irodalmak után, melyeket néha a változó idők realizmusnak, naturalizmusnak, verizmusnak is neveznek, a romantikus irodalmak, melyek a korok igényeihez alkalmazkodva fölveszik az impresszionizmus, szimbolizmus, sőt dadaizmus nevét. *Racine* épp annyira klasszikus, mint *Rovetta*, a realista. És *Byron* épp annyira romantikus, mint *August Stramm*, az expresszionista. Már említettem egy ízben, irodalmi és politikai irány gyakran összeesik, például Shelley esetében, de még gyakrabban nem. Dosztojevszkij irodalmi forradalmár (romantikus) és politikai konzervatív (nacionalista-militarista), Zola ellenben politikai forradalmár (liberális-szociálista) és irodalmi konzervatív (klasszikus-naturalista).

Elkerülve minden irodalmi értékelést, melyet majd nálam avatottabbak végeznek el, messzebb korban, Rákosi Jenő alakját pusztán e művészet-bölcséleti szemszög alatt óhajtom nézni. Akkor jelentkezett irodalmunkban, mikor már lezáródott a magyar dráma *Kisfaludy* Károlytól *Szigligeti* Edéig tartó romantikus korszaka és a forradalom után *Dobsa* Lajos, *Szigeti* József és *Kövér* Lajos uralkodott s jórészt földhöz ragadt, fakó szobadarabok, valóságot mímelő, szűk keretekbe zsugorodott, szó-szegény népszínművek uralkodtak. Az

irodalom klasszikus (naturalista) korszaka volt ez, a „klasszikus“ szót sem a közkeletű, értékelő, de a fönti, meghatározó értelmében véve. Ezeket a merev formákat 1866-ban Rákosi Jenő, a huszonéves romantikus nemcsak széttörte, de egyenesen dinamitot vetett beléjük, mikor előállott ifjúkori és legjellegzetesebb játékával, az „Aesopus“-sal, mely a shakespearei szótárt és a vörösmarty-i szivárványt hozta és a jelzők, az ékes-élces igék duzzatagon hömpölygő áradatát zúgatta végig a színpadon. Aesopus, a csúf rabszolga épp oly romantikus alak, mint Quasimodo, ki ég és pokol közt hánykolódik. Hangsúlyoznunk kell, hogy Rákosi Jenő az itthoni szűk hangnyolcaddal szemben éppen európai skálájával ért el hatást s mint a Népszínház igazgatója ő kötött először szerződést a franciákkal. Nyugati értékeket mentett át földünkre az, ki később a „Nyugat“ legerősebb bírálója lett.

Ő alkotta meg ezt a szót is „nyugatos“, melyet fölruházott bizonyos értelemmel, de — mi őszintén bevalljuk — sohase értettünk, mert a „Nyugat“ nem jelentett határozott irodalmi irányt, csak az irodalomnak önmagáért való szeretetét és nagy követelményeket, melyeket elsősorban magunkkal szemben támasztottunk. Ezeken a lapokon kezdettől fogva egy gyékényen árult meg a tősgyökeresen-magyar, népies próza, mely céljában tagadása az adomának, ennek az irodalmi cigányzenének és a keserű magjából kifakadó új magyar lyra, mely légies vonalaival az örökkévalóság felé törekedett. De egymás tőszomszédságában dolgoztak is mindig, ma is, a politika szélsőjobb és szélsőbal szárnyai. Rákosi Jenő, aki több jelentékeny tehetséget fedezett föl, de több olyan író is, ki nek nevét nem akarjuk most ideírni, nem méltatta figyelemre az újonnan érkezetteket, akik — ez már

vitán fölül van — a magyar nyelv új lehetőségét és gazdagságát, szavaink új hajlékonyságát teremtették meg. Annak idején Gyulai Pállal viaskodott, ő a fiatal az öreggel, később Ady Endrével, ő az öreg a fiatalal. Gyulai Pál halhatatlant alkotott a magyar kritikában, Ady Endre pedig a magyar lyrában.

Ezeket a tényeket meg kell állapítanunk, mikor egy ország ünnepli az író, ki külsejében — töretlen testével, szépen megöregedett, magyaros arcával, meredek homlokával — rendkívüli ember benyomását teszi reánk. Ifjúkorában megbabonázta a magyar szó és azóta egy életen át harcolt érte. Azt, hogy most friss és acélos nyelven vitázhatunk vele, nem kis részben neki köszönhetjük. Egy könyvtárra rúgnak azok a művei, melyeket a halhatatlanság igényével írt, de ugyancsak könyvtárat tennének ki azok az össze nem gyűjtött cikkei, karcolatai, vitái, melyeket halandóknak szánt, de halhatatlanok, mert bennük hiánytalanul nyilatkozik meg szertelen vérmérséklete, drámai és költői ötletessége, mely egy kisebb, nem szorosan művészi cél szolgáltatásban is irodalmi marad. Veuillot jut eszünkbe, a francia katolicizmus kiméretlen, bajnoki harcosa, kinek napi alkalmakra szánt cikkeit és röpiratait a remekművek mellé helyezik.

Rákosi Jenő valaha közzé tett egy darabot, melynek ez a címe: „Régi dal régi gyűlölségről“. Nem ezt a dalt akarjuk megpendíteni. Azok, kik évek hosszú során át, nyílt harcban szemben álltak vele, összeforradnak most a mesterségük szeretetében, és noha más-más utakon mennek a tökéletesedés felé s nem-változó hittel vallják céljukat, az elem-oszlatható ellentéteken át is érzik minden írói munka gyönyörűséges testvériségét.

REVICZKY GYULA

A szalonkabátos költő, égő, sárga arccal, gomblyukában egy szegfűvel. Éhezik, de éhgyomorra gyakran pezsgőt iszik. Mögötte az ifjúság, körötte a magány és ábránd.

Verseskönyve így kezdődik:

„Ábrándjaim derűs világát
Beárnyékozta szenvedés,
Hol a nap még szívembe süthet
Immár csak egy parányi rés.“

Ez a finom, lankadt, tartózkodóan-előkelő hang egész költészetén végigvonul.

Fiatal anyáink költője ő, aki annak idején az újszerűség varázsával ejtette meg szívünket. Köteteiben, melyeket még gyermekkorunkban lapozgatunk, száraz leveleket, összepréselt virágokat lelünk, melyekkel az áhitatos olvasónők megjegyeztek egy feledhetetlen verset, egy gyönyörű, különösen emlékezetes szakaszt:

„Zeneszót hoz a kósza szellő,
Jól ismert hangok: hallgatom,
Tudom megint emlékeimmél
Lesz dolgom és nem alhatom.“

Vagy ezt:

„Cigaret-füst karikája —
Egyik a mászt be se várja,
Mintha szólna: nem lehet!...
Ilyen éppen a mi részünk,
Füst az élet, elenyészünk,
Mint a kicsi cigaret.“

Ma ezekből a költeményeiből — és egész alakjából — a félmúlt bővölete árad.

Mindenekelőtt az egyéniség, egy szellem dacos és keserű önigenlése, az a lelkiség, amely korunkban egyre jobban csenevészedik, vagy legalább is valami mássá alakul. Gondoljuk el például, milyen vidám józansággá vagy tömegmutatvánnyá vált maga a szerelem is. Egy amerikai mozidarabban százötven gondosan kiválasztott, egyforma termetű, sudár, remek fogazatú, remek lábú leányzó kacag reánk, aztán hirtelen, mintegy vezényszóra fejest ugrik a vízbe, eltűnik a hullámokban. Reviczkyben a szerelem még olyan egyéni és ősi, mint a könyv-írás a nyomtatás föltalálása előtt. Évekig festifestegeti a kedves nevének kezdőbetűit, pirossal és arannyal, holott talán nem is ismeri őt személyesen. Egy trubadur lakozik benne. Ebben az időben maguk a nők is ilyenek voltak. Emlékkönyvükbe százával másolgatták le azokat a verseket, melyek kifejezték „lelkivilágukat“. Üdvöske, amikor a költő a házuk előtt sétálgat, esőben, sállal a nyakán megjelenik az erkélyen s a költő csak ebből következteti, hogy szereti őt. Emmával táncol egy bálon. Rezeda a haldokló ágyára egy doboz rózsát küld. Ennyi szerelmeinek alapélménye. Ilyesmiből azonban olyan pompás tenyészet nő ki, mint egy délszaki kert.

Azt mondják, hogy az igazi költők kifejezik korukat is s egyetlen szavuk ellenállhatatlanul föl-
idézi azokat az évtizedeket, amelyekben éltek. Ez nem mindig igaz. Vannak nagy szellemek, akik kívül állnak korukon, vagy fölötté állnak. Reviczky mindenesetre korának lovagja és varázslója. A XIX. századvég szép, hervatag regényessége új életre támadt általa. Ő az első kávéházi bohém, aki lakás híján a kávéház bársonypamlagján virrasztja

át a hosszú téli éjeket, félrebillent fejjel, bóbiskolva egy feketés csésze előtt.

1874-ben, amikor már mindenütt nyomtatják a nevét, így jellemzi nyomorát egy barátjához intézett levélben:

„Borzasztóan nélkülözök mindent. Hogy fogalmat szerezzen magadnak külsőmről, elég lesz, ha annyit mondok, hogy egy teljes hónap óta nem váltottam fehérruhát s mint valóságos tivornyahős nézek ki. Mindenem rongyolt, szaggyalult, cipőm talpa át és átlukadt, úgyhogy a szó szoros értelmében mezítelen lábbal járok a havon és locspocsban. Hetekig nem eszem meleg ételt, legföljebb tejet, a többi eledelem kenyér és szalonna s még jó, ha ez van. Például most is már két nap óta alig ettem egypár almát. Eladtam utolsó kabátomat is, úgy hogy most egy sincs, csak a télikabát.”

Komjáthy Jenővel nyakára hág egy örökségnek. Otthon, szegényes tanyájukon isznak, ahol csak egyetlen pohár van. *Musset* érzelmi mozgalmasága és *Murger* bohém-nyomorúsága egy kissé megkésve játszódik le Pesten a Kammonban s a Korona-kávéházban, háttérben olyan lapokkal, mint a *Hon* és az *Ellenőr* s olyan kedves, irodalmi szerkesztővel, mint *Vadnay*, aki soronként már három krajcárt fizet. Irgalmas százada még megengedi, hogy végigélje az irodalmi nyomorúság cifra éveit, mely akkor még nem jelent egyet a megsemmisüléssel és az éhenhalással. Már irodalmi rabszolga is s gyakran kénytelen megrendelésre kávékocnik mellé írni verseket, vagy fordítani parancsokra. Nélkülözésében férfias. Senkitől se kunyorál. Gögösen rejtegeti rongyait. Amikor tiszteletdíjat kap, először egy kürtőkalapot vásárol magának.

Mi, akik sokat forgattuk *Petőfi*-t, nem egyszer

elolvastuk Hegesippe *Moreau* költeményét „Egy emlék a kórházban“, amelyet maga Petőfi fordított magyarra. *Moreau*, amikor haldoklik a kórházi ágyon mindenkitől elhagyatva, visszagondol elődjére, a lorrainei Gilbert-re, aki betegen, nyomorban, hír nélkül éppenúgy végezte, mint ő. „Szegény Gilbert mennyit nem szenved.“ Petőfi ezt írja a vers alá: „Hegesippe *Moreau* Franciaország egyik legszebb lelkű és legszerencsétlenebb költője. Született Párizsban 1810-ben s meghalt 1838-ban sok évig tartó koldúsnyomor után egy kórházban Isten és embertől elhagyatva. Költeményeit halála előtt nemrég adta ki s dicsősége még jókor érkezett... temetésére. Nyolcési koplalásnak díja pompás temetés volt. — Gilbert, kiről e dalnak végsorai szólnak, előtte élt, francia költő volt s szinte, mint ő, nyomorban és kórházban halt meg. — És ezek Franciaországban történtek, a nagy és fényes Franciaországban!... mit mondjon, mit tegyen a magyar költő? hallgasson és, ha lehet ily szomorú vigasztalástól, vigasztalódjék. A költő mindenütt édes gyermeke az inségnek.“

Franciaországban már a XVIII. században sok ilyen költő volt. Néhány versükkel feltűntek a vidéken, aztán a dicsőségtől ösztökélve, Párizsba röppentek, a „fény városá“-ba s ott fiatalon, összetört szárnyakkal hullottak le, a legnagyobb sötétségbe. Újabban egy antológiában ki is adták verseiket, egymás mellé nyomtatva. *Poètes-misère*-nek nevezik őket, a nyomor költőinek. Gilbert-en és *Moreau*-n kívül *Malfilatre*, *Galloix*, *Escousse*, *Louis Bertahaud*, *Veyzat*, *Glatigny* és *Emmanuel Signoret* névével találkozunk itten. Egykori rajzok után látjuk vézna, tüdővész arcukat, az inségtől és koplalástól elcsigázott vonásaikat. A kórházi lepedőn fekszenek, soványan, hegyesedő orral, kinőtt ba-

jusszal-szakállal, halálverejtéktől csapzott, kócos hajjal. Köröttük se barát, se rokon, csak egy apáca vagy egy ápoló. Ha művészetük egyéni, az életük majdnem gépies ismétlődése a sorsnak. Rajongó hitükért, regényes égvívásukért, tapasztalatlan tisztaságukért eltiporta őket a közöny, az értetlenség, az előre törtető nagyváros.

Minálunk ilyen költősorsok Reviczky előtt nincsenek. Sokan szükségét láttak annak előtte is, templomi szegénységben éltek, nyomorogtak is, tanyáról-tanyára vándorolva, hátukon házuk, keblükön kenyerük. De az ipari fejlődés, a lázasabb ütem, a városiasság folyamata voltaképpen csak a XIX. század végén érkezett el hozzánk, Reviczkyvel. Az ő végtelenül megindító alakja elhalványítja bennünk Moreau versét s minden részvétét magának foglal le. Élete olyan, mint egy regényrészlet. Korán elhunyt édesanyja, a „fehérruhás aszszony“ meghült, amikor „bálba ment“, apja pedig, akit tízéves koráig nem is lát, az előkelő, mulatós nemes, „parókás úr“, eldevernyázza vagyonát, birtokait s halála után — amint Reviczky írja — „csak néhány tégely bajuszfestő marad.“ A fiú világosan látja helyzetét. Éles értelem és gyermeteg kedély együtt, gondolkozó és rajongó, férfias az el-lágyulásában is. Nála *Schopenhauer* a keserű bölcsületével s a kékruhás leány ábrándja békésen megfér egymás mellett. Európaisága azonban azonnal szembeötlő. Akkor, amikor itthon legtöbben, mint népies lángelmék, titánkodva verték mellüket, ő szigorú önbírálattal szólalt meg, *Goethé*-re, *Shakespeare*-re és *Arany*-ra hivatkozott. Pályáját azzal kezdte, hogy a humorról írt lélektani értekezést s költői becsvágyát oly magasra csigázta, hogy ezt a vallomást tette: „Szeretném nevemet a csillagokba tűzni és ha tudnám, hogy csak

középszerű költő lehetek, letenném a tollat és betűt sem írnék többet.“

Ehhez az elhatározásához hű is maradt. Nyitott szemmel járt s észrevett mindent maga körül, ami erre érdemes, kormánya-veszett százada hitetlen szellemét, a növekvő várost és a növekvő inséget, perditát, akinek „rózsakínálás, zene mellett az ördögé lett ifjú lelke“, főképp pedig önmagát, mert halála pillanatáig oly önmarcangoló pontossággal figyelte lelkét Arcoban, a „sápadt levelű olajfák“ alatt s később az Üllői-úti klinika ágyán, mint azok az orvosok, akik észleleteiket a tudománynak hagyják. Efféle lírai hagyaték számunkra az ő halálversei.

Kevés költő volt oly ijedelmesen meghitt viszonyban az elmúlás gondolatával, a nirvánával, mint ő. De az ő halálversei nemcsak azért marandók és időállók, mert mögöttük egy szenvedő ember vergődik, hanem mindenekelőtt azért, mert ami puha és elomló érzés, azt egy művész keménységével, öntudatával és biztonságával mintázza ki. Hallgassák meg az „Útrakészen“ e két kis remekét:

I.

Akárhogy küzdök ellened,
Ha már felém nyúl! csontkezed,
Nem fogni meg: nem rajtam áll,
Ura az életnek: halál.

Miből levék: nem kérdezém.
Mivé leszek: mit kérdeném?
Sem azt, sem ezt nem tudhatom;
Te fejtsd meg, síri nyugalom!

Menjünk tehát! Készen vagyok,
Karodba kéjjel lankadok.
Kit immár semmi sem hevít
Mért nyujtsa koldús éveit!...

Óh jaj! kegyetlen végzetünk,
Hogy e világra születünk!
Óh vigaszunk, óh balzsamunk,
Hogy végre mégis meghalunk!

II.

Utam, nem jelzi semmi tett;
Se hasznos munka, sem utód,
Család helyett papír-szívet
Hagyok itt: verset egy csomót.

Epedve boldogság után,
Csak enmagam' szemlélgetém,
Egy hang kísért, egy arc csupán,
Egy lélek árnya; az enyém.

Világot kérő vágyaim'
Lekötve tartják ónsúlyok...
Az élet nagy kontárja im,
Meghalni mégis jól tudok.

Reviczky azonban nem csak a fönségben költő. A közvetlenségben is az. Rendkívül bájos is tud lenni. Nem hiába szerette a humoristákat s nem hiába írt róluk tanulmányt, szavai gyakran ebben az isteni nedűben oldódnak föl. Egész lélekkel a jelenkorban élt. Nem ijedt meg a prózától. Tudta, mint igazi költő, hogy a költészet minden korban egy-egy új területet ragad el a prózától, ami tegnap még hétköznapi volt, az ma már költőivé lesz s ez a költészet legértelmesebb hódítása. Csak a közepszerűek mozognak a régi formanyelvben s a régi tárgykörökben. Ahogy kortársa és mestere, az öregedő Arany észrevette a hírlapárusítót, a mai rikkancsot és az öreg pincért, úgy vette ő is észre a szemérmes fővárosi nyomort, a mosolygó boldogtalanságot, a nyomorultakat, akik karácsony estén künn áznak-fáznak, vagy a költőket, akik dühöngő hiuságokban meg akarják csillagoztatni a szerkesz-

tövel verseiket. Ezeknek az új elemeknek megszerezte a művészi polgárjogot. Egyik versében a sántát frakkban rajzolja le, úgy, ahogy később majd sokan fogják szerepeltetni. Nem Ázsiába ment hangulatért, hanem a mi utcáinkba és házainkba, melyeket mindennapos életünk szentel meg. A szavakat éppúgy szabadította föl, mint a tárgyköröket. Azokról a rózsákról, melyeket a haldokló ágyára küldött egyik tisztelője, verset írt s a verse egy sorába szószerint idézte a szállítólevél szövegét: „Érték nélküli rózsaminták“. Olyan merészség és lelemény volt ez annak idején, hogy ma már fogalmat se alkothatunk róla. Egy nőismerőse levelet intézett hozzá. Erre ezzel a verses levéllel felelt, a közvetlenség és érzelmesség legtisztább hangján:

Nyájas hangú levélben kérdi tőlem,
Én vagyok-é az, a ki egy időben,
Révén a gyermek és az ifjú-kornak
Ismerte önt. (Húsz éve lesz maholnap)
Én vagyok-é, ki annyi szenvedéllyel
Nem rímbe szedte akkor lábait,
S egy ritmuson hevült egész hevével:
Azon, mely gyors, örvénylő táncba vitt.

Ön akkor — írja — intézetbe járt még,
Tanulva hímzést, zongorát s a kátét.
A tánckleckéken ott ismerkedénk meg,
Ott lőn, hogy engem párjává tevének.
S a nevető Pauline fehér fogával
Volt vis-à-vis-nk, a kedves kis személy.
Nem bájol el már senkit mosolyával;
Korán elhervadt rózsa, rég nem él.

A táncmester zsinóros attilába'
(Okvetlenül jól emlékszem reája)
Erényink őre is volt egy személyben.
(Ballépéstől ha ő nem, hát ki védjen!)
De lecke multán, künn az utcasarkon,
Ha azt hitték, hogy összeillenek,
Találkoztak gavallér és kisasszony ...
S ebben mi sem valánk kivételek.

Igy ír ön; óh de asszonyom csalódik!
Kis táncosát, a régit, a valódit
Keresse egy régen letűnt világban,
Emlékei közt, vagy máshoi, csak ne nálam.
Azt kérdi verseimbe' mért haragszom?
Lám hogy nem ismer; az a kis legény,
Ki fázva leste önt az utcasarkon,
Önt, vagy Paulinet, nem én vagyok, nem én!

Hogy ki vagyok hát? ... Minek elbeszélni!
Beteg poéta, langyos kedvű férfi.
Nem az a vágyam többé, hogy szökelljek,
De hogy mint néző üljek és pihenjek.
A kis lovag — húsz év előtti párja,
(Idő az útján percig sem henyél!) —
Elhervadt, mint Pauline ifjú korába'
Meghalt, mint ő, a kedves kis személy.

Amikor temették, az írók szónoka, *Komócsy József* beszédet mondott a gyérszámú gyászolók előtt s *Reviczky* eljövendő halhatatlanságát emlegette. Valaki erre a nagy szóra ott a nyitott sír előtt elmosolyodott. Nem értette, mi lehet maradandó olyan ember alkotásában, aki egész életében büszke volt és szegény, címek és rangok nélkül élt s ismeretlenül halt meg, mint az Üllői-úti klinika betege. Ma már a gúnymosolyt nem értjük. Ezt kell magyarázni, nem pedig azt a jóslatot, mely halhatatlanságát hirdeti. *Reviczky* belemunkálta életét a mi nyelvünkbe s onnan többé nem lehet elmozdítani. Nem bazaltsziklákat tornyozott egymásra, de az, amivel épített, szilárd volt és nemes, mint a gránit. Kővé vált érzéseiből emelt magának emléket. Sohase volt dacosan hangoztatott különvélemény vagy divat. Egyszerre vonult be a szívekbe és az irodalomtörténetbe, mint remekíró. Épp ezért elfelejtették följegyezni, hogy mennyire adós öneki mindenki, aki utána verset írt. Arany hagyományai voltaképp ő általa jutottak el hozzánk s formájának talpraesettsége, rímeinek bűvös csengése és

kellemessége később kötelező törvénné vált. Némely szavunkat ő avatta föl és nemesítette meg, örökkévaló verettel. Valahányszor ezt olvassuk: „bánat“, rágondolunk, megindultan.

OSZK

SOMLYÓ ZOLTÁN

Tisztelt hallgatóim,

mielőtt írni kezdtem, sokáig tétováztam, kezemben a kicsavart töltőtollal. Percek, negyedórák tűntek el, anélkül, hogy egy betűt róttam volna. Az a valaki, ki bennem emlékezni tud arra, ami régen elmúlt, otthagytá a testet, mely az íróasztalra görnyedt, e kezét, mely írni készült s csukott ajtón, zárt kapun át kiszökött az utcára, falakat áthágva, városrészeket keresztülrepülve haladt zarándokútján, hogy megkeresse azt, ki életének egy darabja. Nem egyhelyütt találta meg. Szétszórva, itt-ott bukkant rá. Vidéki szerkesztőségek lepkelángja alatt, majd a pesti Mária-utcában, aztán a régi New York kávéház karzatán, az irodalmi halhatatlanság erkélyén. Itt látta őt legtisztábban, szinte képpé meredve. Viharvert fejét látta, egy aranyozott barokk-oszlophoz támasztva, sápadt arcát, keményre kovácsolt, erőszakos homlokát, kék állát, melyet sohasem lehetett egészen megborotválni, a száj bíborvonalát és a két szem haragos szurokfényét, egészségesen villogó fogait, melyek közé cigarettát szorított, vad, fekete haját, fekete lakkcipőjét, fekete ruháját, meggyzín mellényét, melynek széles, művészi kivágásán az ingmell ragyogott. Sötéten nézett maga elé, amint csak a maga-bízó fiatalság tud s úgy írta mindegyik versét, mint öngyilkos az utolsó levelét. Ez a csodálatos ember *Somlyó Zoltán* volt, a költő.

Most, hogy visszaérkezem vándorlásomból, meg-

indultan állok előtte. De mit mondhatok, amit mások is megértenek? Húszéves korunkban kerülünk össze, mikor fölkiáltásokkal, izgatott taglejtésekkel közöltük egymással gondolatainkat, abban a korban, melyről már beszélni sem érzem magamat méltónak. Micsoda friss szemmel veszünk észre ilyenkor mindent, a telet és nyarat, melyet még csak húszszor láttunk s micsoda szűz rezzenéssel fogadjuk magunkba a szót is, melyet még nem untunk meg hallani s talán először írunk le. Ő pedig különösen megtestesülése volt mindannak, ami ifjúság. Ámulva turkált az élet gazdaságában. Nem ismert alap-fokot, közép-fokot, csak felső-fokot. Azok a fogalmak, melyekről azóta mind a ketten megtudtuk, hogy többnyire csak nagybetűvel írt szavak: Dicsőség, Szerelem, Barátság, eleven valóságként éltek tiszta szívében s meg volt győződve, hogyha az utcára kilép, föltétlenül találkozik majd valamelyikkel. Minden új verse a Dicsőséghez vezette közelebb, minden nő, aki elsuhant előtte, a Szerelmet jelentette s minden férfikéz, melyet az ő hű kezébe zárt, a Barátság reményét ígérte. Ezeknek az álmoknak teljes megvalósulására vágyakozott. Szemében a Dicsőség nem silány hírnév volt, melyet ujságok hirdetései kürtölnek világgá, hanem fölistenülése önmagának, egy végeláthatatlan, fáklyát lobogtató tömeg, mely ablaka elé jön s babért dob feléje és rózsát, a Szerelem nem olcsó ábránd, vagy gazdasági szerződés, hanem dac minden veszéllyel s a beteljesülések beteljesülése, a Barátság nem érdekek okos összeegyeztetése, hanem férfi-szövetség, életre-halálra. Naponta meghalt volna ezért a Dicsőségért, ezért a Szerelemért, ezért a Barátságért. Másféle nem kellett neki. Túlzó, mindig egyfoma lázban sistergő lelke később aztán csodálkozott, hogy az élet legfőlebb kisebb-nagyobb

megalkuvásokra hajlandó. Nem arra született, hogy ezt megértse. Érzései túlságától különben sem volt módja, hogy ilyesmin gondolkozzék.

Így fogantak versei is, az élet és halál jegyében. Csak verseket írt. A kifejezés e tömör formáját tartotta legtöbbre, mely pár szakban — s minden sorában külön-külön is — az egész létezés csodálatos voltát összesűríteti. Mindig verseket írt. Vagy befejezett egyet, vagy újba kapott. Nem vonulhatott vissza dolgozószobájába. Amint ült ott a kávéházi zajban maga elé meredve, bámulva egy gyufatartót, nyilván a valóság igazi arcát fürkészte s a szaiszi fátyolt hajtogatta róla. Ihletnek hívják ezt, köznapi nyelven. A japán költők az ihletnek, akár az álomnak több mélységi fokát különböztetik meg, kezdve az első mozdulatlanságtól, az éber figyelemig, mikor már a világ belénk hull s közvetlenül hat reánk, egészen addig a feszülésig, mely boldog kirobbanással enyhíti magát s a mozdulatlanságot a szavak játszói mozgásává varázsolja. Mennyire ismerhette ezt az állapotot ő, ki látszólag öntudatlanul alkotott. Némely költeményének egyes sorai arról tanuskodnak, hogy e révület legmélyebb delejes-álmát aludta.

Olyan vakmerő kapcsolatokkal találkozunk itt, melyet értelmünk talán nem mingyárt ért meg, de érzésünk eleve elfogad, a sorok mögött megnyilatkozó belső rend, a mögöttük áramló elemezhetetlen sugallat alapján. Van neki egy bűvös szótára, mely magában foglalja a magyar nyelv ékköveit. Ez a legkisebb benyomásra rázkódni kezd, mint a kaleidoszkóp. A szavak személyesen — s úgy rémlik — véletlenül egymás mellé hullanak — gyöngy és emlék, virág és szív, szalag és seb — majd fehéren, mint a fagyott könnyek, majd pirosan, mint a vér-rögök, s olyan színesen mozgó, eleven ábrákat rak-

nak ki, hogy e meglepő találkozás láttán följuggunk, a teljes sikert üdvözölve. Senki, ki újabban verset írt, nem követte ily ösztönösen a jelképes költészet tanítását, mely a verset „jó kaland“-nak tekinti és senkisem köszönhet ennyit a véletlen ez áldott és termékenyítő szerencséjének, mely már nem szeszély többé, hanem maga a szavak végzete. Ez a végzet adja ajkamra a „Könyökuccá“-ról szóló versét, valahányszor nagyon szomorú vagyok. A „Nyitott könyv“ pedig számomra ma már a ferencjózsefi idők érett napsütését, messze ezüستfényét, hősi-irodalmi nyomorát őrzi lapjain, oly varázsosán, mint Anyegin Eugen egy másik kor hangulattartalmát.

1900-tól 1910-ig, az új irodalom fénykorában — homályban — írta legszebb köteteit, egyik hónapos szobából a másikba vándorolva. Bohémnak nevezik. Nem tudom, mit jelent ez a szó. Ha azt jelenti, hogy igaz ember, akkor bohém. Romantikusnak is nevezik. Ha a romantika azt jelenti, hogy az életet az író a maga teljességében akarja megmarkolni, akkor romantikus is. Egyik régi romantikus azt mondta, hogy a világot az éhség és a szerelem kormányozza. Ő csakugyan az éhség és szerelem éneklője. Nagyon sokat szenvedett a kenyér és csók miatt. Talán olykor változtathatott volna élete során. De ki-ki olyan sorsot teremthet magának, amilyent kíván. Somlyó Zoltán annyira szerette a fájdalmat, hogy nem tudott tőle megválni. Tőle kapta legnagyobb kincsét, azt, hogy amit magáról dalolt, az ő magánügyeit mások is átérezték. Úgy hiszem, hogy az embereket igazán csak a magánügyek érdeklik, csak ezek valók a nyilvánosság elé. A közügy, az, hogy milyen sínpárokat fektessünk le, végeredményben sok-sok ember kis magánügye. De egy lélek magánügye a költészet csodája folytán

sok-sok ember nagy közügyévé nemesedik. Ezért figyeltünk rá élete minden szakában. Mindig ezt a csodát kereste. Mindig üresen hagyott asztalánál egy helyet, mert várt valakit. Mindig éhes volt. Éhes volt a szerelemre. Mindig szerelmes volt. Szerelmes volt az éhségbe. Mindig költő volt.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

SZÁSZ MENYHÉRT

A haladó tudomány megfosztott bennünket bizonyos illuzióktól. Még a költészettől is elvett néhányat. Úgy értem ezt, hogy a mai költő már nem írhat úgy, mint például a középkori történelvíró, aki a tudatlanságon, ezen a puha és jó kispárnán aludt. Az ő hősei sohase haltak meg vérmérgezésben és vakbélgyulladásban, (holott ezek a nyavalyák épp úgy pusztítottak a középkorban is, mint ma), csak szerelemben és lázban s ő maga teljes joggal írhatta, hogy a nyavalyatörőseket az ördög csikarja és a hold nyirkos betegségeket okoz. Ma már még az örvült költőnek sem szabad ilyen tudatlannak lennie. Hiszen azóta felfedezték e betegségek okait. Hasonlóan vagyunk a háborúval. Régente metafizikai, emberen túl való jelenségnek tartották. Azt mondták: a föld vajudik. Azt gondolták: az ég tűzvészt eresztett az emberekre. Az írták: a népeknek láza van. Ma lemérjük a lázat. Tudjuk mi okozza. Látjuk — górcsövön át — a háború arany baktériumát (az angol sovereign). A társadalomtudomány és a lélektan — ez a két síheder, nagy jövőre hivatott tudomány — megmagyarázza a tömegek tragikumát, az el nem intézett gazdasági problémák alapján s a tömegek élettagadását, egyszerűen, lélektani alapon. Valaha érezték a háborút. Ma ismerjük a háborút. A mai költő pedig szükségszerűen tudomást vesz ezekről az igazságokról, — hogy freudi műszóval éljek — a mai költő „ki van analizálva.“

Innen érthetjük, hogy ennek a háborúnak, amely méreteiben és jelentőségében minden eddigit fölülmul, sehol a földtekén egyetlen hadviselő népben sem akadt a régi értelemben vett költője. Németországban ebben a tekintetben is erőfeszítések mutatkoznak. A legelsők lépnek sorompóba. De mindnyájuk számára csak *reminiscencia* az, ami előttük történik. Állandóan a *régi háború* van szemük előtt — sőt a *régi háborús költészet* — s nem merik meglátni, nyílt szemmel, ezt a háborút. Valamit utánoznak... a történelmet. Valamit túl akarnak kiabálni... a saját hangjukat. Valahogy felállnak, mielőtt dalolnának... színészek. Hangjuk tétovázó, vagy magas, vagy alacsony, a színvonal pedig mindig alacsony.

Mi maradt a költő számára? Az az élet, amelyen végiggereblyézett a háború: a szenvedés. Szász Menyhért ennek az írója. *Körner* könyvének a címe: *Lant és kard*. Az övéé: *Ének néma mankókról*. Mily szakadék a két cím közt. Húsz vers sorakozik itt, amely a bátor, erkölcsös, tiszta hangjával kedves a szívnek és az agynak. Egy új csatadalt olvasok a lovakról, a szegény-szegény lovakról, amelyek együtt halnak meg a szegény-szegény emberekkel, testvériesen. Ez a művészet egyszerű, szókimondó, kész. Eszközeit illetően pedig játékos, csiszolt, sokszor a *pointe*-ig hegyesedő. Forrón folynak itt a színes patakok a szabad versek tekervényesen-szeszélyes medrében, míg egy ponton kirobbannak, lángoló szökőkutakká, fantasztikus ernyökké bokrosodnak. Semmi nyoma a vergődésnek. A költőnek nincsenek titkai. Szász Menyhért versei a szó legszűkebb értelmében modernek, az új művészet minden eredményével, a felszabadult forma minden könnyűségével és kellemével. A jelentőst is úgy beleágyazza a formába, hogy nem

tüntet: a maga erejével hat, szépséggel beszél.
Szép szavai pedig gyakran igazi mélységet takar-
nak. Ezeket nagyon szeretem:

...A nap tüze megnyúlt fejük sütötte,
Mint egy *cipőt*...
...és úgy lógott fejük le,
Mint árva gomb...

...Nők... nők... haragszom rájuk,
Mert ahogy mennek,
Ahogy viszik a boájuk
Furesa: — *egy állat a karjukon*.

Csöndes sorok, nekünk a háborút jelentik. Érez-
zük, hogy bennük a mai idők szelleme mozog, hogy
ezt akárcsak egy évvel ezelőtt is nem vehettük
észre, nem írhattuk le, hogy Szász Menyhért költő
és könyve becsületesen tükrözi a mai háborút, a
mai embert.

SZINI GYULA

1.

Vannak emberek, kiket könnyű lerajzolni. Ha a rajzoló néhány vonást vet a papírra, egy nagy orrot, egy ráncot, vagy egy járomcsontot, azonnal előttünk állnak. Ezek azok, kiket beszéddel is így jellemzünk: nagy az orruk. Különös ismertető jelük van. Akadnak azonban arcok, melyek szeszélyesen játszanak a rajzoló irónjával. Első pillanatra azt hisszük, hogy játék megtalálni a hasonlóságot, de aztán az irón egyre tétovázóbb a papíron, a rajzoló pedig inkább töröl, mint rajzol, végül is észreveszi, hogy a vonalak a valósággal való teljes összevágás ellenére se fejezik ki a modellt, a szemek hasonlóak, de nem úgy tekintenek, a száj méretei helyesek, de másként él, a homlok boltozata hű, de más gondolat sugárzik róla.

Az arckép-írás boszorkányos nehézségét érzem, hogy Szini Gyula írói portréját rajzolom. Nem tartozik ama írók közé, kiket egy pár szóval hiánytalanul jellemezhetek. Másokról elég azt lejegyezni, hogy regényesek, vagy hogy a középkori babonák üldözöttjei, hogy naturalisták, vagy hogy szimbolisták. Ő összetettebb jelenség, semhogy általánosíthassak. Írjam róla azt a semmitmondó szót, amivel tisztelői a hódolatukat fejezik ki, hogy „finom“, vagy emlegetsem a francia kapcsolatait, a tájékozódottságot, a nyugati pallérozott voltát?

A meghatározás csak azáltal eredményes, ha alakját és munkásságát az irodalomtörténet koordináta-rendszerébe helyezem s visszamegyek a modern magyar irodalom legkezdetére, melyben a kezdeményező szerepét játssza. Szini Gyula egyik legelső „modern“ írónk. Maga a „modern“ szó, mely sokat is jelent, meg keveset is, ne tévesszen meg bennünket. Egyelőre ne is gondoljunk új irányokra, vagy a kifejezés új eszközeire, pusztán arra, mit értetünk rajta, mikor forgalomba került, milyen vágyakat, célokat burkoltunk beléje. Az író a tömeg kiszolgálója, nem szórakoztató és mulattató tréfamester, de fölényes jelenség, ki az egyénisége bátor szavára cselekszik. Hivatását templomi áhitattal, papi komolysággal szolgálja. Nemcsak az íróasztalnál különb, mint a többiek, de a magánéletét is kell, hogy alárendelje egyetlen céljának. Az irodalom munka, életre és halálra szóló. Egy sikerült oldalért érdemes odaadni az életünk egy darabját, napokat és éjszakákat. Sokan forgatnak tollat és írnak könyveket, de az igazi író, ki annak született és a folytonos gyakorlat meg a munka által az egykori céhmesterek tündöklő biztonságát szerezte meg, annyira különbözik a többiektől, mint az operaénekesnő a daloló cselédektől. Írónak lenni annyi, mint milliók közül kiválasztatni, a legnagyobb tisztesség és a legnagyobb áldozat, mert le kell mondanunk az egész életről, hogy munkáinkban legyen az egész élet.

Abban az időben, mikor első írásai megjelentek, a magyar ifjúságot valami nagy-nagy türelmetlenség fogta el, vágy a nyugat után, mely telibb, színe-sebb, egészségesebb életet él s csiszolt formákban fejezi ki mondanivalóját. Valamikor majd részletesen megírják e nyugati szerelem történetét. Nagy nevek röpködnek a levegőben, különösen Nietzsche,

Verlaine, Ibsen és Wilde neve, a magyarok közül pedig Csokonai Vitéz Mihályt és az elfelejtett, nem méltányolt, fiatalon elhalt Komjáthy Jenőt emlegették. Nem is kellett sokat olvasni, a légkör telítve volt velük, elég volt rátekinteni a könyvkereskedések kirakataiban álló könyvekre, hogy közvetlenül kisugározzon az eszméjük villamossága, a művészetük varázsa. Egy új nemzedék érkezett meg, mely más irányba óhajtott terelni az életet. Az egyetem nem volt többé a kis politikai hercehurcák darázsfészke, végeszakadt a csetepatéknak és a diákok nem pártklubok ablakait verték be, nem rendőrökkel viaskodtak. Estefelé az egyetem gázzal világított, homályos aulájában különös alakok tűntek fel, fiatalemberek, kiket eddig nem ismert a magyar élet, éhes diákok, rongyosan és sápadtan, orthodox marxisták, kik kívülről tudták a „Kapital“-t, haladó szocialisták, kik az emberiség jövőjéről beszéltek, tolsztojánusok, kis angolpipával az agyarukon, kik szakállt növesztettek és télen nyáron mezítlén lábfejjel jártak, szandálban, esztétikusok és tudósok, kiknek az európai tudomány volt az eszményük és gögös költők, kik egyetlen írásukat se nyomtatták le, minthogy a nálunk divatozó irodalmat és írókat mélységesen megvetették. Sok korom és füst, de mennyi láng a korom és füst alatt. A jövőndő majdnem minden embere találkozott itt, sokan, akik később valóra váltották álmukat s olyanok is, kik útszélre kerültek és elkallódtak valahol vidéken, isten tudja hol. Ami az ókornak Róma volt, az volt az akkori fiatalságnak Páris. Bátorságot, eredetiséget, újat mentek ide tanulni, akik tehették, akik pedig itthon rekedtek, egy kávéházi zugban álmodoztak róla. A különböző kávéházakban akkoriban hangos, igazán irodalmi élet folyt, az asztaloknál jövőre készülő írók, fes-

tők, színészek ültek, kik egyelőre a gombamódra szaporuló kabarék felé vágyakoztak. A magyar irodalom álmatlan korszaka volt ez. Csoportosan jártunk az aszfaltokon, a külvárosokban, vitatkoztunk, harcoltunk egymással, nem tudtunk aludni a vágyainktól. Egy ilyen éjszaka után a körúton csatangolva, egy kávéház tükörablakán át láttam először Szini Gyulát, amint munka után egy ujságpolc előtt állott a déli világosságot árasztó kávéházban. Nevét már akkor is tisztelettel ejtettük ki.

Szini Gyula volt a mind többet akaró vágyunknak egyik legelső hangoztatója, az új magyar irodalom utásza, ki a távolságokat áthidalta a vágyával és kisebb-nagyobb tanulmányaiban közelebb hozta hozzánk a latin eszményt, a germán szellem által lezárt irodalmunknak új tájakat mutatott. A „Magyar Génusz“-ban, mely először adott teret az új íróknak, a 90. évek táján gyakran találkozunk cikkeivel, melyek lelkenedező örömmel számolnak be a nyugati irodalom legújabb eseményeiről, az első impresszionistákról, az első szimbolista költőkről, a *l'art pour l'art* elvéről, hogy a művészet a szépet magáért a szépért műveli s távol minden politikai céltól a lélektani igazságokat keresi. Ma már nem igen lehetne vitatkozni ezen a ponton, de akkor minden ilyen állítás forradalom volt. Meg kellett értetni, hogy az adoma még nem irodalom és valamely műalkotás a belső értékeinél fogva nagy, nem a méretei miatt, hogy a történelmi stílusnál néha megkapóbb lehet egy városi szín és hogy milyen varázs lakozik a finoman kimunkált stílusban, például egy helyén való jelzőben. Ezek a cikkei készítették az új magyar irodalom útját, de az ő útját is. Mindenekelőtt hangsúlyozták, hogy az irodalomnak szűzinek és függetlennek kell lenni és semmi szempont se lehet magasabb. Fel kellett sza-

badítani az irodalmat a jogtalan gyámság alól és növelni kellett a hitelét, a komolyságát. Nem véletlen, hogy ő tolmácsolta elsőül a szimbolista költészet nevezetes versét Arthur *Rimbaud* „Magánhangzóí“-t, mely a hangokban színeket is lát s hogy ő fordította remekbe *Wilde* Salomeját, mely sok éven át bűvös hatást gyakorolt lelkünkre.

Első könyve a „Trilibi“, hat kis elbeszélés, de egyéniségét és művészetét tökéletesen jellemző. Mindenekelőtt a tárgyköre. Kik a hősei? Egy nyolcéves csodagyermek, aki beleszeret egy tizenhatéves balletpatkányba, egy „dekadens“ vasúti bakter, a fekete pásztor, kinek ősei egykor a fehér nyájakat őrizték, míg ő vonatok kormos, füstös nyáját terelgeti, egy árva, akit három ripacs nevel föl, a bábsütő, aki a mézeskalács barna tésztájából mintázza ki élete csalódását, egy titokzatos kártyás, egy groteszk, ünnepezt költő, a „jegesmedve“. Micsoda szedett-vedett, bogaras társaság. Nyomban érzed, hogy sarkalatosan különböznek az azelőtt való divatos hősöktől, az „érdekes“ figuráktól, kik a közönség legerősebb „komplexum“-ait, a pénz-, a szerelemvágyat bolygatták s amilyen mázosak és tetszetősek voltak kívülről, oly üresek belül. Ezek inkább „érdektelen“-ek. Bélyegesek és jelzettek, a lelki élet leégettjei, elszegényedett nábobjai a saját gazdagságuknak, kik valami halvány dekadenciát hoznak magukkal piros-pozsgás irodalomba, egy hangot, melyet a tizenkilencedik században „századvégi“ hangnak neveztek, de a huszadik századra alkalmazva folytatólagosan „századeleji“ hangnak is nevezhetünk. Többnyire szomorú, különös álmodozók, kik egy titkos világot rejtegetnek s a világot, melyet érzékelnek, érthetetlennek érzik. Félénkek ezek az emberek és — különös — majdnem mind nagyon jók, a leghalkabb érintésre

visszahúzódna csigaházukba. Alig cselekszenek, inkább történik velük valami. Ők az elrontottak, kiket valami titkos csapás ért, a „raté“-k, kiket a régi kötésű író meg se látott, észre se vett volna, annyira szürkék és csöndesek. Minden a lélekben játszódik le, csak kis jelek, alig lemérhető mozgások árulják el, hogy szenvednek, a lélekben történnek a kalandok. Második kötetének ez a címe: „Lelki kalandok“.

Hogy húsvér-emberek-e ezek? Habozás nélkül azt mondom, hogy nem. De érzés lakozik bennük, villanyos értelem sugárzik szemükből. Az irodalmi emberalkotásnak kétféle módja van, a teremtmény önhaladhat belülről kifelé, de kívülről befelé is. Egyes írók állati-isteni ösztönrel teremtenek embereket, gondolkodás és cél nélkül, pusztán mert izgatja őket egy figura s mindössze az a mondani valójuk, hogy ez az ember van, aminthogy a természet is ezt közli velünk a maga tartalmas és rejtélyes jelbeszédével. Másoknak a mondanivalójuk fontosabb, az értelmiségük izgékonyabb, ezek a belső meghatottságokhoz keresnek embereket, akikkel mint eszközökkel ábrázolnak egy érzést, egy gondolatot. Szini Gyula az utóbbi csoporthoz tartozik. Mindig erősen lírai. Nagyon sok „én-novellá“-t ír, melyben maga az elbeszélő is szerepel, nem hisz a tárgyilagos ábrázolásban, a művész „impassibilité“-jében. Emberei csak igen ritkán beszélik a valóság nyelvét. Azokon a helyeken, ahol alakjait megszólaltatja, kerek, csiszolt párbeszédek lelek, melyeken nyoma sincs a folyóbeszéd töredezettségének, vagy ziláltságának. Sehol egy befejezetlen mondat, vagy valami elkapott szó, mely magán hordja a nyers élet bélyegét. Nem szereti azt a regényes túlzást, mely túlvilági síkba lendíti a beszédet s tele rakja smaragddal, rubinttal, gyé-

mánttal, de mégis stilizál, a párbeszédet kikerekíti, minthogy ezekkel is közvetlenül közölni akar valamit. Ha olvasom írásait, sohase tudom elfelejteni, hogy nappal alszik és éjjel ír, a kézirat papirosán nem a napsugár játszik, hanem a sárga villanyfény, vagy a zöld gáz. Tartózkodik a valóságtól, de nem mintha nem ismerné. Észreveszi az élet sok csúnya bütykét és szeplőjét is. Azzal a tolálással, mellyel finoman odalehelt novelláit írja, pihenő perceiben műkedvelő szeszéllyel rajzolgat is, főkép torzképeket, még pedig nagyon sikerülten. Az az eszményítés tehát, mely írásaiban lelhető, nem a valóság semmibe vevésén épül, inkább egy védekezésen, egy tiltakozáson, azon a belátáson, melyet regény- és novella-alakjai is állandóan hangoztatnak, hogy az ábránd több, mint a valóság, az életet túl kell szárnyalni, a valóság ellenséges. Az az érzésünk, hogy egy pálmaházba lépünk, hol csend és nagy forróság van, minden apró nesz óriássá nő, a viaszkos arcokra pedig bíbor lázrózsák rajzolódnak. Első könyvének első novellahőse szimbólikus jelentőségű írói felfogásra. Itt a gyermek színházat játszik szerelmesével, a tánc kis tündérével, a padláson összeszedetnek mindenféle színházi kellékeket, álarcokat, parókákat, a boldogságot akarják megálmodni, álarc alatt, játékkal, míg rájuk nem támad a fantasztikus, ördögi balletmester. Ekkor a gyermek nekiront színpadi fakardjával és ájultan esik a földre. Minden elbeszélése ezen a nyomon jár, jellegzetesen. Valaki fölépít egy képzelt világot s aztán szembe kerül a gyűlöletes étellel. Hogy védekezik ellene? Többnyire úgy, mint ez a gyermek. Reá támad egy karddal, egy színpadi fakarddal.

Szini Gyula budapesti születésű. Vajjon mit adott neki ez a város, melynek vidámsága és elméssége

olyan ízű, mint a só és az ecet keveréke? Budapesti-ességet — a szó durva értelmében — hiába keresünk benne. Nincsenek külső megfigyelései, körüti alakjai, külvárosi tájképei, nem kóttazza le az itt élő emberek sajátos beszédét és nem írja le ruháit, hogy ujjunkkal mutassunk rájuk és azonnal fölismerjük őket, kiket az imént, a kávéházban, vagy a villamosban láttunk. Nem inkább budapesti, mint bármelyik más író, aki ebben a városban él. Nincs «helyi színe» és egyáltalán nem «lokálpatrióta». Írásaiban inkább egy általános fővárosi íz van. Alakjai koránérettek, vagy koravének, ösztönéletük a kultúra hatása alatt elsorvadt, az értelmiségük túlfejtett, sokszor még a vágyaikat is bírálgatják, az öntudat ellenőrzésével. De azért a fővárosban is kiserked egy romantika, mely nem kevésbé izgalmas, mint a parasztoké, a lélek gyermeteg hite itt is meséket teremt. Egyik hat éves alakja, a kis Tamás a sétapálca-erdőről álmodozik, ahol csontfejú pálcák, tigrisszemű, ezüstvirággal, csontgolyóval, égszínkövel ékes botok nőnek ki a földből. «Hogy susoghat, csilloghat mindez és csak le kell őket metszeni! És kis bokrokban ott vannak együtt a gyerekek pálcikái. Lófejű, piros kutyafejű, madárfejű pálcikák, amik közül némelyikbe bele lehet fújni, hogy úgy fütyüljön mint a rigó...» (A sétapálcaerdő.) Marianka hercegnő a faházikó előtt sétáló katonát így szemléli: «...mint a gyermekek el nem tudta képzelni, hogy ez az ember külön van a ruhájától, akárcsak a férje, aki le tud vetközni». (Az ör.) Másik rajzában a fővárosi bérkaszárnyaélet szelíd és nagyon nemes szatiráját olvasni. Egy családról van itt szó, mely a csendességével, a kíméletességével, a zajtalanságával, szinte hősi élehetlenségével kelti föl a figyelmet. A családfő beteg. Néha egérmotoszkálásszerű zaj hallatszik át a pa-

pírfalon a szomszéd lakásba. «Ilyenkor a családfő köhögött. Halkan, félénken, diszkréten köhécselt, mint egy nagyon finom hölgy és szinte láttam áttetsző, pergamentszerű kezét, amelyet a szája elé tartott. Ilyen szemérmes, kíméletes, csöndes tüdőbajost még nem hallottam.» (A halk család.) Ilyen a humora. Mert epéje is van. Annyi, mint egy galambnak.

Szini Gyula igen sok novellát írt, sok éven át úgyszólván nem múlt el hét, hogy ne láttuk volna nevét valamelyik folyóiratban, hetilapban, vagy hírlapban egy rajz, vagy elbeszélés fölött. A «Trilibi» után következett a «Lelki kalandok», mely a multba visszaérző és a legnemesebb írói kortanulmányon alapuló biedermeier-novelláit, párisi és londoni képeit tartalmazza, majd a «Bolond könnyek», «Pára» címűek, «A rózsaszínű hó», a «Hanna» és most hagyta el a sajtót a «Szivárvány».

Mint a novella megfinomítója és elmélyítője jelentős. A szellemeskedő, vagy csevegő táncrovatba belevitte a magasigényű irodalmat. Regényeiben is mint ékkövek ragyognak a sikerült novellászerű részletek, a Goncourt-szerű kis fejezetek. Természetes, hogy ily óriási termelésnél nem mindig egyforma értékűt alkot. Némelyik tárcája magán viseli a napi munka lázát és sietségét, vagy fáradságát érzik, hogy csak a mostoha irodalmi körülmények kényszerítik gyakori írásra őt, aki az írásnak — a különös szavaknak és észrevételeknek — arisztokratája. Értékének és finomságának megítélésénél végzetszerűen született írásai esnek latba, a vasárnapjai, nem a hétköznapijai, ezek pedig a kis novellák mesterének mutatják. A novella az ideges olvasók — és az ideges írók — regénye, regény «dalban elbeszélve», mintahogy a ballada kis tömörített tragédia. Elbeszélései a tárgykörének különös voltán

kívül a színrakásukkal tűnnek fel. Impresszionista foltokkal, széles ecsetkezeléssel fest. Amint Szinyei Merse Pál «Majális»-a a naturalizmus korszaka után új lehetőséget mutat egy csomó piktornak, Szini Gyula is új színeket ad a magyar tollaknak, a színei felszabadító hatásúak. «A fűben oroszlánszájak nyiladoztak, mint apró harsonák, hogy zengjék a kikelet diadalát. És az utak szőnyegén, hová pihe-szerűen lágy tavaszi szirmok hullottak, kis angyalkák topogtak, futkostak, játszadoztak. Az egyik színes karikákat ütött virágos bottal, a másik apró kacsójával nagy tarka labdát szorongatott... A harmadik egy rubintosszínű buborékot eregetett fel a levegőbe zsinegen, mely hosszú fűszálhoz hasonlított»... Ami a színezés gyengédségét illeti, mintaszerűnek találom «A rózsaszínű hó» koloritját. Ezekből a színekből minden írásában találunk egy-egy pettyet, vagy foltot. Gazdag és egyéni képzelőtehetsége a meseszerűség derengésében mutatja nekünk az életet, halvány párafényt, viola ködöt fújrá, melytől az élet igézetesebbé és jelentősebbé válik. Távoli emlékek kedves mécsei sugároznak alakjaira. Ütjegyzeteiben, («Vándortáska») melyeket Párisról, Londonról és Rómáról írt, valamint *A Hétbe* írott cikkeiben, melyeket *Rêveur* álnévvel jelzett, hasonlóan gazdag palettáját csillogtatja, egy impresszionista festő varázsával.

Novelláinak a beállítása többnyire impresszionista. Így kezdi egyik elbeszélését: «Baltazár tizen-négyéves korában árvaságra jutott. Az anyját úgy hozták haza a «Madame Angot» *kék fehérbabos ruhájában*, mert *dallal az ajkán a szinpadon halt meg.*» (Az árva.) Mindjárt beleunt a hangulatba, megpengeti a főmotívumot. Egy másik novelláját pedig így fejezi be, szintén az impresszionista gyors összefogásával: «A pásztor mereven állt ott. *Így állt*

tíz évig mindig mereven a vasszörnyeteg láttára, amelynek halálos ellensége volt és amelyet szolgálni kellett. Még *tíz évig*. *Akkor eltemették.* (A fekete pásztor.) Stílusa semmiféle bokrétát, vagy pántlikát nem visel, a szavai szinte polgárian igénytelenek, a keverésük impresszionista és új. Elbeszéléseinek igazi magva jelképes, szimbolikus. Két történet fut egymás fölött, az impresszionista, látszatra igénytelen és jelentéktelen mese fölött egy szimbolikus história.

Hogy milyen nemesen olvad össze ez a kettő, annak megítélésére kiragadom egyik elbeszélését a «Hanná»-ból: «A zseb-óra»-t. Tulajdonképen erről van szó: Egy tizennyolc éves fiatalember először megy zsúrra. Szorongva készülődik, lakktopánt ölt, de a lakktopán szűk, az úton megered az eső és mire fölér a zsúrra, cipője csupa sár és csatak. Ájultan zavart az idegen fényes társaságban, melynek ünnepelt, körülrajongott bálványa a világszép Bottlayné. Véletlenül éppen vele kerül szembe s egy pillanat alatt megszereti őt. A szépasszony megigazítja a nyakkendőjét. Erre a fiatalember azt az esetlen bókot mondja neki, hogy oly jóságos és szelíd a szeme, mint a nagyanyjáé volt. A bók hángos derűlséget kelt a zsúron, egész este ezen lovagolnak, a szegény udvarlót mindenütt mosoly és kacaj kíséri. Mindössze ennyi a történet. De van egy másik is, egy kis epizód, mely elmélyíti és szimbolikus értelmet ad az egésznek, eképen: Miután a fiatalember a szerencsétlen nagymama-bókot mondta, valaki a társaságból észreveszi, hogy a mellénye zsebéből apró szerencsemalac lóg ki, a társaság pedig ugratásból elkéri. «Kénytelen voltam kivenni és átadni az órámmal együtt. Ez az óra afféle *egyszerű becsületes nyárspolgári* zsebóra volt. Az ezüstje kissé megkopott, megfeketedett, de ez jól illett békés,

potrohos mivoltához. Még *gyermekkoromban* kaptam és azóta elválhatatlan társam lett. Valahányszor magam elé tettem, eszembe juttatta azokat a csöndes, munkás órákat, amiket az ember *otthon, egyedül* tölt el, könyvek vagy ábrándozás közt. Kis szíve oly halkán vert, mint *egy jó testvére, aki nem akar munkánkban zavarni.*» A zsebórát is hasonló derűtség fogadja. Ennek tudniillik az a különös szokása, hogy a rugója megnyomásakor sebesen szaladni kezd a mutatója, mintha öregkorára megbolondult volna s erősen össze kell rázni, hogy megálljon. Kacagva adják kézről-kézre s tulajdonosa zavara nőtön nő, annyira, hogy elmenekül a társaságból. Nekünk, az olvasóknak éreznünk kell, hogy a zsebóra tulajdonképen a megcsúfolt családi érzés szimbóluma, mely aláhuzza a nagymama-motívumot. Ez a megörült zsebóra egy szív, melyet eddig nem érintettek, egy család csöndjében rejtőzött és most került ki először — a Szini-féle főmotívum — az idegenek gyűlöletes kezébe. Aztán a két szálba futó történetet az író így egyesíti egy fonálba: A menekülő fiatalember karját megragadja egy úr, akit első pillanatban szintén a kárörvendők egyikének vél. Azonban rátekint és komoly arccal azt mondja: «Én is úgy jártam, mint ön. Nekem is volt egy zsebóráim, élettársam. *De sokkal finomabb és törékenyebb jószág, mint az öné.* Büszke voltam rá és boldogan mutogattam én is. Aztán kézről kézre járt, *elromlott és a mutatója époly örülten forog, mint az öné.* És mennél örültebben forog, az emberek annál jobban mulatnak rajtam.“ Ez a komoly úr a szépasszony férje. Szini Gyulának vannak nagyobb igényű elbeszélései is, de alig akad novellája, mely a szerkezetével, az impresszionista és szimbolista elemek egyesítésével, a rajzának pontos és finom hajszálvonalaival, a mélabújával, az életből-

cseségével és a humorával ily világosan, szinte ábrázolóan mutatná stílusát és művészetét.

Itt az arckép rajzolását abbahagyom. Hasonlít hozzá a portré? Beérem a körvonalakkal és megelégszem azzal, ha csak némikép sikerült megértetnem, mit becsülünk benne. Valamely művésznek csak úgy fejezhetem ki a becsülésemet, ha ízekre szedem az örömemet, melyet egyik-másik alkotása keltett. Szini Gyulában a ma kihalófélben lévő írók egyik példányát látom, aki az üzletiesség hideg és gyűlöletes világában nem téved az irodalom görbe utcáiba, nem áll szolgálatába azoknak az irodalmi cégér alatt működő vállalatoknak, melyek a mai íróknak „élethazugság“-okat adnak. Az igazi író semmi hazugságot se fogad el, még „élethazugság“-okat se. Tartózkodóan-nemes írói egyénisége eleve tiltakozik minden ellen, ami hazug és hatás vadászó. Fogásai nincsenek. Stílusa mindenkor mintája az egyensúlyozott, kedves és bölcs magyar prózának. A dallamot semmi hamis hang se zavarja. Novelláiból olyan gyűjteményt tudnék összeválogatni, amely gazdagságban, tartalomban, európai értékben páratlan, a mi irodalmunkban pedig példanélkül való. Pályafutása csöndes és zajtalan, minden külső esemény nélkül. Húsz év óta ír.

Ma negyvenegy éves.

2.

Jól esik viszontlátnom kötetben *Szini Gyula* tanulmányait, melyek tizenöt-húsz évvel ezelőtt — többnyire újságokban — jelentek meg, mint harcos, fölfedező cikkek. Annak idején titkos rokonérzéssel olvastam őket, mert az irodalmi századváltozást jelezték, ébresztő szavukkal a jövő elé

harsonáztak s mindnyájunk útját egyengették, kik új módon, a magunk nyelvén akartunk megszólalni. Feladatukat azóta elvégezték. Irtották a félreértést, szíveket indítottak meg, elméket világosítottak föl. Egykor izgalmas élmény. Ma megható emlék mindnyájunknak.

Tizenkét európai íróról szóló tanulmány van ebben a kötetben franciákról, németekről, oroszokról, svédekről, belgákról, angolokról. E tizenkét író közül kilenc már meghalt. Csak három él. *Maeterlinck* és *Hauptmann* a legfiatalabb, mindakettő hatvan éves. Az ifjú *Anatole France* pedig hetvennyolc. Ahogy valaha a jövő fuvallt reánk nevük hallatára, ma a múlt áhítata fog el. A könyv írója is érezhette ezt. Tanulmányait új, higgadtabb formába öntötte, letörölte róluk a pillanat jegyét, a lelkesedő elragadtatást, mellyel az új utódokról szokás szólni. Hiszen most már irodalomtörténetet ír.

Csak egy maradt meg írásain: az a templomi tisztelet, melyet Szini Gyula, a magyar toll előkelő művésze, nem tudott elfelejteni soha s körülövezi vele mesterségét, melyet bálványozva szeret, az író, nem a népszerűt és körülrajongottat, hanem a nagyot, ki az igazság felé tör, az ő hőségét, kit a fétisizmusig tisztel, belső mivoltában s külsőségében, egészen mellényéig és inggombjáig. Ebben van erkölcsé és nevelő hatása. Különösen ma szeretném sokak kezébe adni ezt a könyvet, mikor az irodalmat is árfolyamok szerint mérik és a lezüllesztett, céltudatosan elbutított közönségnek ünnepi áradozással, irodalmi eseményként adnak hírt egy-egy silány kontár „dollársiker“-éről. Ő más kor gyermeke még. Nem méltatlan folytatója annak a munkának, melyet 1880-ban mindnyájunk mestere, *Ambrus Zoltán* kezdett, ki elmés, okos, gyönyörűen

épített tanulmányaiban közelünkbe hozta *Balzac*-ot, *Flaubert*-t, a két *Dumas*-t, *Zolá*-t s kincsünké tette, mert élményét átadta nekünk. Az ő írói az újabbak: *Maeterlinck*, *Verlaine*, *Wilde*, *Ernest la Jeunesse*. Egy korszak van közöttük s ez meglátszik a tanulmányok stíljén is. Szini Gyula írásai, melyek 1900 körül keletkeztek s az ipmreszszionizmus és szimbolizmus térhódításáról számolnak be, ízig-vérig impresszionisták és szimbolisták, mint azok az írók, kiket bemutat, belső tűz, színes, érzelem festi alá őket, de akárcsak a kora, híján vannak annak a zárt egységnek, melyet Ambrus Zoltán tanulmányaiban lelünk, ki a realizmust és naturalizmust a maga pontos eszközeivel jellemezte. Mondatai is rövidebbek, ziláltabbak. Egy más világszemlélet és idegrendszer nyilatkozik meg bennük. Kicsoda lesz európai hírnöke az újabb évtizedek mozgalmainak, melyik mai fiatal ember lép örökébe e hittel és lélekkel teljes irodalmi folytonosságnak, melyet ők ketten jelentenek irodalmunkban? Keresem őt, de egyelőre nem látom.

TÓTH ÁRPÁD

1.

Amikor *Tóth Árpád* első verseit olvastam, ilyen sorai kaptak meg: „Setét csöbrök s olcsó székek szeretlek . . .“ „Vén robotos ruhám a széken fektül . . .“ „Ti vártok ócska ajtók, elsárgult névjegyek, Sárral befent lábtörlők . . .“ stb.

Az érkezőt tehát nem lehetett összetéveszteni egy pillanatra sem, — már az első pillanatban sem — azokkal, kiknek minden „halk“, „bánatos“, „finom“, az akkori kor széplelkeivel, kiknek kendőzött szavai mögött a semmi lappangott. Ez a költő inkább szókimondó volt. Nevén nevezte a dolgokat, a „setét dolgokat“, melyeket „szeretett“, leírta képzőművészeti pontossággal az előrebukó fejet, vagy a terpedő kezét, melyen láttatta a dagadozó ereket is, maga körött az érzékelhető világot. Lágyságában semmi finnyáság. A lélek valóban elomló, de a művész kemény. Azoknak a lírai észrevételeknek, melyek költeményeinek értékét teszi, valószínű háttérrel készített, melyből ezek az ellentét erejével szembeszökően kiütkeztek s érzékenységének őszinteségét, igazságát semmi sem bizonyította jobban, mint az, hogy mindakét sark felé élénken működött, a pozitív felé, melyet finomságnak nevezhetünk és a negatív felé, mely a durvaságot jelzi. Nincs külön érzékenység, mely csak a kedvesen szépet, álomszerűt méri föl s nem látja

az élet fájdó dudorait, púpjait, bütykeit is. Az új lélek-búvárlat kimutatta, hogy a *masochizmus* és *sadizmus* kölcsönhatásban van egymással s a *masochizmus* csak ki nem élt *sadizmus*. Aki nagyon gyengéd, az szükségszerűen nagyon kegyetlen is. Nem áll egy szigeten, hanem az élet egész gazdagságában. Mindezt csak azért hozom fel, hogy lélektanian megmagyarázzam, miért oly szerves Tóth Árpád művészete és szemlélete, ki a finomság hazugság nélkül való költője.

Ezt érzem reá és költészetére legjellemzőbbnek. Égi lírikus, ki a földön jár s álmaiban égi, földi dolgok bújócskáznak izgató játékkal. Ezért olyan emberi és megindító, hogy föltétlenül hinnünk kell neki. Debrecenből jött, a grammaticák, verseskönyvek, a magyar szóművészet ősi földjéről s természetes folytatója, huszadik századbeli továbbfejlesztője annak a *Csokonai Vitéz Mihálynak*, ki a „lenge hold“-ról, a „szőke bikkfák“-ról, a korai melabúrról és lankadó életkedvről énekelt tündér dalokat, de önkívületét tökéletes művészként józanbiztos kézzel rögzítette meg. Mennyire rokon az új költővel a régi, aki az Éj királynéját így szölogatta: „...halkan *nyomd* pamut-hintócskáddal A harmattól *nyirkos* eget“, vagy aki ezeket a sorokat rója: „Az ezüst csergetegek táját A gyenge nád *beprémezi*.“ Mindakettő hasonlóan érez, érzéken túlvalókat s hasonlóan érzékeltet, kézzelfogható szemléletességgel.

1913-ban jelent meg a „Hajnali szerenád“, mely fogalommá tette Tóth Árpád nevét. Ezt követte öt év múlva a „Lomha gályán“. Most új kötetét adja ki: „Az öröm illan“. E zeneien magyar cím alatt, mely bennem bűvös és ódon perzsa-török emlékeket ébreszt, szintén öt év becses termését fogta össze. A költő, ki tíz évvel ezelőtt megragadott

bennünket, a régi, a művész azonban öntudatosabb, serényen kibányásztta azokat az értékeit, melyeket a természet adott neki dús örökül. Távol a kísérletezőktől, kik széttörik a vers formáit, egyre szigorúbb keretek között mozog, s nemcsak hogy nem lazít rajtuk semmit, hanem szemmel láthatóan közeledik remekíró költőinkhez. Az Arany Jánoshoz szóló ódája és a Babitshoz intézett verse nyugodt vonalvezetéssel jó példa erre. Képzelete, a földön járó és égbe látó, már felbontja, amit ifjúkorában csak megsejtett és részletezi. „Némely ingó és rügyes Ág végére már Küldöd: kússzék az ügyes Katicabogár. *Mint árbocon egy piros, Pettyes zubbonyú, Fürgelábú és csinos Kis matrózfiú*“. A tavaszi földről: „Szunnyad még a tél-mező, Fáradt vén paraszt, *Fűszakáll* csendbe nő, Megcibálad azt, Majd meg méznél illatosb *Szellőfésűvel* Fésüld s szólsz: „hé, de most Lomha szolga fel! Szundikálás volt elég, Vár az új robot, Mit álmodtál vén cseléd, *Krumplit vagy zabot?*“ Ezek a kikeleti képei — a kötetben keittő van: „Április“ és „Március“ — az előbbi kötetek tompa, szín-futó szomorúságával szemszínrakásukban újak, tündöklő *plein-air* festmények, a legnemesebb impresszionizmus eszközeivel. Milyen rippl-rónais: „Rigóhang, egy inasszáj szurtos füttye . . . csendes zongorák skálája a politúros homályból“. Az őszi színe pedig a régi-andalító: „A déli óra úgy zeng, mint a bús arany éjfél.“ Nagyon szeretem a „Láng“ című kis versét, mely alig kimondott utalásával jelképes értelmet kap. Egy gyufatragédiának nevezném. Könyvének marandó ékessége az „Elégia egy rekettye-bokorhoz“, mely végtelennek rémlő soraival, lankatag ívelésével, egész formanyelvével híres-nagy verseire emlékeztet és a magyar szonettet legmagasabb szinten mutató, két verse, különösen a Berzsenyiről szóló,

melynek szerkesztését — az utolsó összefogó szó „Dániel“ beállításával — nem győzöm eléggé bámulni. Ki kell emelnem még a „Szent nyomorék riadj“ című, alkaioszi versben írt ódáját, melyet az összeroskadó magyarsághoz intéz. Mennyi jóságos fájdalom, biztató szeretet: egy költő tiszta szava a zavaros politikai tülekedésben. Sokan írtak tragédiánkról, a mi mai keserűségünket azonban ez a költemény viszi el a késő századoknak. „De kelj föl mégis, szent nyomorék riadj! Míg boldog népek új lakodalma zeng, Ne ülj az útfélen ma döglő Csonka gyanánt, aki sírva koldul!“

Átolvasom, amit eddig írtam s elégedetlen vagyok. Szomorú, hogy a szép versekről, melyek oszthatatlanok, alig lehet többet mondani. De élményeinkről szintén csak töredékes beszámolót adhatunk. Kivéve akkor, hogyha egy perc jóságos szélszélből megszáll bennünket a magyarázhatatlan ösztön, melynek segítségével az összetettet egyszerre megragadjuk, valamilyen egészen esetlegesnek látszó, érzéki csücskénél fogva s legombolyítjuk, újra magunk elé teregetjük, a papíron. Ma kora reggel például kis iskolás fiúkkal mentem a hegyre, deres fű csikorgott csizmám talpa alatt, éles levegőt szívtam be s a táj a fényes-vidám fagy tündöklésével, régi ifjúság emlékeivel, megújuló iskolás reggelek édességével hevert előttem. Ki tudja, mit éreztem ekkor? Senki se, mert csak roncsokat közöltem, a benyomásaim nem szökhettek azonnal parancsoló formába, s most már hiába tépelődöm, hogy visszaidézésüket a „hegy“-gyel, a „deres fű csikorgása“-val, vagy a „fényes-vidám fagy“-gyal kezdjem.

Ezek a versek azonban egészek. Olyanok, mint az én reggeli révületem. Mindent átmentettek egy pillanat ihletéből. Olvassák el őket, tanulják meg

kívülről, dúdolják magukban. Tóth Árpád olvasóit nem is kell erre kérnem. Az ő növekvő tábora, a versek értői és élvezői, egyre jobban vonzódnak hozzá. Aki költeményeinek lankasztó-zsongító, édes-keserű ópiumát megízlelte egyszer, az folyton visszatér hozzá, ellenállhatatlanul, mint ópium-szívó a pipájához.

2.

I.

A maradandóságot az emberek szobrokkal jelzik. Ezek a halhatatlanság mérföldkövei azon az úton, ahol a vándorok összeroskadnak, elhullanak. Most Debrecenben, a szülővárosában, a Nagyerdőben ő is kapott egy emlékművet, melyen élénk rémlík kesernyésen-mosolygó szája, szép, boltozatos homloka, az a kedves, szemüveges arc, melyet mi még jól ismertünk. Kortársunk volt. Valamivel később jelentkezett, mint azok, akik a XX. század elején megújították irodalmunkat. Valamivel hamarabb érkezett örök pihenőhelyéhez, mint ők. De nagy útját az időben máris megkezdte.

II.

Tóth Árpád az áhitat költője. Aki csak gyöngédnek és finomnak nevezi, amint szokták, az félreértésre adhat alkalmat. Sokan abban a hiszemben vannak — a szavak hasonlósága folytán —, hogy a gyöngéd lélek szükségképpen gyöngé is. Ez tévedés. Az igazi gyöngédség annyira különbözik a gyöngeségtől, mint a finomság a finomkodástól. Ritka erőt föltételez. Ő valóban gyöngéd volt és va-

lóban finom. Lágyságában semmi finnyáság. A lélek elomló, de a művész, aki ezt kifejezi, kemény. Azoknak a lírai rezzenéseknek, melyek költeményeinek értékét teszik, valószínű háttérrel készített, melyből ezek az ellentét erejével szökkennek ki s érzékenységeinek őszinteségét, igazságát semmi se bizonyítja jobban, mint az, hogy mindkét sarok felé — a *pozitív* és a *negatív* felé — egyaránt kilendül. Nincs külön érzékenység, mely csak a lágyat, az elmosódót, az álomszerűt méri föl s nem látja az élet fájó dudorait, púpjait, bütykeit. Ő sem egy külön, elzárt szigeten élt, hanem az élet egész gazdagságában.

III.

Theophile *Gautier*-ről mondták valaha, hogy olyan költő, akire nézve a külső világ csakugyan létezik. Rá is áll ez. Azzal a hozzátevéssel, hogy rá nézve a belső világ is épúgy létezik. Nyomban azzal tűnt fel, hogy érzelmes volt és szókimondó. Nevükön nevezte a dolgokat, a „setét dolgokat“, melyeket „szeretett“. Leírta képzőművészeti pontossággal az előrebukó fejet, vagy a terpedő kezét, melyen látta a duzzadó ereket is. Égi lírikus volt, aki a földön járt.

IV.

Debrecenből jött, a grammatikusok, a verseskönyvek, a nemes szófaragás ősi földjéről. Természetes folytatója, továbbfejlesztője annak a *Csokonai Vitéz Mihálynak*, aki a „lengi hold“-ról, a „szürke bikkfák“-ról, a korai mélabúról, a lankadó életkedvről dalolt tündér dalokat, de önkívületét tudós művészként józanul rögzítette meg. Mennyire

rokon ezzel az új költővel a régi, aki az Éj királynéját így szólorgatta: „*Halkan nyomd pamuthintócskáddal a harmattól nyirkos eget...*“ vagy aki ezeket a sorokat róttá: „*Az ezüst csergetegek táját a gyenge nád beprémezi*“. Mindkettő hasonlóan érzett, érzékenyen túl valókat s hasonlóan érzékeltette meg ezeket bátor szemléletességgel.

V.

Ebben pedig mélységesen magyar. Az ő költészete nyelvünkben él. Költeményének nemcsak ruhája a nyelv. Egy a nyelv és a költészet. Nyelvünk és ő boldog munkatársak voltak, megértő társszerzők, játszadoztak egymással úgy, hogy hol az egyik engedett, hol a másik s az összeolvadás olyan tökéletes, hogy a munkán sohase látszik a forrasztás nyoma, sohasem ütközik ki erőszak, vagy szándékoság. Megsemmisült a nyelvben és föltámadt általa. Nyelvünknek alapvető tulajdonsága, hogy kézzelfogható és érzékletes. Amikor Arany János a Bolond Istókban önmagát így jellemzi: „*Mindig marad — ha a fejére áll is — Önála valami vaskos, reális*“, nemcsak önmagát jellemzi — és dicséri — hanem voltaképp minden kitűnő magyar költőt, Tóth Árpádot is.

VI.

Érzései fölfelé ívelnek, az égbe, képei visszavissza húznak bennünket a földre. Ez a csiklandozó-izgató hintázás ég és föld között, költészetének legfőbb varázsa. A katicabogár: piros, pöttyös zubbonyú kis matrózfiú, aki az árbocra mászik. A tavaszi föld: fáradt, vén paraszt, nő a fűszakállá s a tavasz szélfésűvel fésüli. Édesanyja alszik: mel-

leit ölelve szunnyad az ágyban. A fák lombja: a fák kontya. Az imádkozó leány: kis kupolát formál imára tett kezeiből. A kétségbeesés egy mozdulata: kezei elzuhannek az asztalon. Ezek a képek meglepőek s mégis mindig világosak, követhetőek. Még a lemondásról is ezt írja: *Nyomunkban, mint fekete, bundás, begyűrt süvegű, öreg kondás, Hallgatva ballag a lemondás*“.

VII.

Kismester volt? Nagymester volt, tiszta költő, szeplőtelen művész. Az, amit hátrahagyott, egyre szűzebb fényben tündököl. Első kötetének első versében, ahol egy diákétkezőt fest feledhetetlen színrakással, a bágyadt gázlángokat, a gyűrt kezelőket, a falra írt „jó, fekete rózsákat“, a déli zajt, a setét csöbrök között, azt kérdezi önmagától, hogy mi lesz a sorsa s erre így felel: „*Néhány szomorú lánynak És fáradt úrnak megtetszik a lelkem Egy-két percre; s unottan és betelten Eldobnak és hűs klasszikusokra vágynak*“. Valóban hamar elfáradunk mindentől, ami divat, iskola és újszerűség, aztán remekírók után nyúlunk. Az ő verseit azonban mind gyakrabban lapozgatjuk. Tóth Árpád is remekíró, aki immár végérvényesen el nem múló értékeink közé tartozik.

VARGHA GYULA

Első kötete 1875-ben, huszonkét esztendős korában jelent meg, „Dalok“ címen. Ezt az aranyozott, piroskötésű könyvet gyermekkoromban családi könyvtárunkban találtam meg. Mint az ajánlás elárulta, jegyajándéknak adta egy régi vőlegény egy régi menyasszonynak, mert a kis, formás, többnyire két-szakos dalokban fuvolahangon szólalt meg a szúzi szerelem. Aztán elmúlt egy emberöltő, negyven év s Vargha Gyulának többé nem jelent meg semmiféle verseskönyve. Pályája mintha megszakadt volna. Tagjaik közé választották irodalmi társaságok, néha szerepelt is egy-egy verssel, de tartózkodva, a nyilvánosságtól idegenkedve, csak belül fejlődött s nem élte azt a regényes, drámai életet, melyet nálunk a költőtől szinte megkövetelnek. Neve mellé ezt jegyezte egyik lexikonunk: „költő, közgazdasági és statisztikai szakíró“. Hatvankét éves korában, 1915-ben, negyven évvel első kötete után jelent meg a második, egy testes, harminchárom íves könyv „Vargha Gyula költeményei“ címen, melyre a világháború zajában is fölfigyeltek a hozzáértők. Most aztán hetvenedik éve küszöbén, alig hét év múlva, új, époly vastag verseskönyvvvel lép elő, mint az előbbi.

Ez a pályafutás a maga külsőségében is szokatlan, éppen csöndes voltával feltűnést keltő, az agkori kivirágzásával, folytonos crescendo-jával pedig mindnyájunk meglepetése. Rendszerint az ellenkező történik. Az, hogy a költők az ifjúkori ter-

mékenység után hirtelen meddővé válnak. Nála a lírai fiatalság az öregséggel kezdődik, abban a korban, mely az ellenőrző logikát époly jótékonyan lazítja, mint az ifjúság s gát nélkül ömleszt ki az érzést. Vajjon mi lehet oka ennek a lélektani és irodalomtörténeti rendellenességnek? Kutatom magyarázatát s életrajzában rábukkanok egy adatra: „öreg szülők kései gyermeke“. Ő maga is „későn született dalok“-nak nevezi költeményeit. Mélyre ható, nyilván gyermekkorra visszanyúló emlékek határozták meg így fejlődésének törvényét. Valóban alkonyi költészet ez, mely az esthajnal bágyadt varázsát és gazdag árnyalatait, a hosszú szeptemberrek egyenletes napsütését, gyümölcsös báját, viasz-sárga és lázas-piros lombjait juttatja eszünkbe, a mi őszünket, mely üdén-színes, anélkül, hogy tarka, vagy cifra lenne.

Akadémikus költő? Kötve hiszem. Az akadémitizmus többnyire bizonyos formái merevségben nyilatkozik meg, mely a hagyományok bálványozása folytán lelketlenné vált s elvesztette egyéni veretét. Vargha Gyula új kötetében, a „Ködben“ azonban éppen a tiszta hang — egy élet tiszta visszhangja —, a természetes folyékonyság és kedvesség, a hazugság és nagyképűség nélkül való őszinteség, az érzelgéstől mentes érzés a megindító. Arany Jánoson iskolázódott a nyelve. De az ifjú költő, aki sokáig hallgatott, egy hosszú életen át finomította szerszámaait és az agg művész már a mester biztonságával mozog a formák között s anélkül, hogy résztvett volna bármelyik irodalmi forradalomban, alkalom szerint, amint érett ízlése és ösztöne sugallja, magáévá teszi eredményeit. Sok helyütt az „Őszikék“ írója kísért, az ő nagy mestere. Egy öregúr méláz a romok között, fölajduló keservvel, dohogó humorral, fájó önkicsinyítéssel. Tárgyai

többszörre régi szüretetek, disznótorok, cséplések, a mezei és falusi élet, a malmok, melyekről e kötetben négy verset is lelünk. De milyen érdekes lírai idegesség lelkesíti ezeket a város-futó verseket, milyen gyengéd a színérzéke, milyen nemes-hangú az ő kijátszott „kopott hegedűje“. A múlt század érzésvilága és életfelfogása a mai század hangszerezésével. A „Vízimalom“ könnyűsége és dalszerűsége szinte megfoghatatlan, az „Éjjeli óraütés“ mint dobbanás régi üvegharangon, mely tovább zeng bennünk s az „Epilóg“ a maga keleti pompájával tökéletes. Theophile Gautier-hez sem lenne méltatlan.

Izig-vérig magyar költő. Nem ott, hol politikai síkra téved, és erőt akar mutatni, hanem dalaiban. Gyökeresen élnek benne szavaink. Belőlük pedig oly zenét teremt, mely újnak tünteti fel azt is, ami régi, formájával ad jelentőséget mondanivalójának. Néhol annyira nyelvünkben lelkezt a lírája, hogy nem lehetne más nyelvre még csak megközelítően is áttenni. Egy gyönyörű kis versét idézem itt, mely zümmögő, szorgosan munkáló hármassággal, sejtyszerű, zárt építményével jellemzi eszközeit, s jelmondata lehetne bölcs és megbékült költészetének is:

„Költők s a méhecskék
Lelke rokon,
Hű társak régesrég,
Árad az édesség
Ajkaikon.“

VÉSZI JÓZSEF

Arról, akiről sokat gondolkozunk, könnyű írni. Ezúttal nekem is csak szabadjára kell engednem emlékezetemet, mint mikor visszaálmodom pályám kezdetét s Vészi Józsefet látom, az egykori Budapesti Napló szerkesztőjét.

Húsz és egynéhány éves koromban ismertem meg, abban az időben, hogy a lélek a benyomásokra különösen fogékony. Ő volt az első európai tehetség, akit láttam. Egy napon meghívtak a lapja munkatársául. Ez a ragyogó aggasztyán, aki akkor is éppoly fiatal volt, mint ma, viharosan sétált egy szobában és pattogó ütemben diktálta vezércikkét. Munkáját abbahagyva két mondat között reám tekintett szemüvege nagyítólencsége mögül, szemének azzal a kék szikrázásával, melyet azóta sem tudtam elfelejteni. Mindössze annyit hallhatott felőlem, hogy vidéki ujságokban megjelent pár versem. Amerikai gyorsasággal állapodott meg velem. Íróasztalt kaptam, havi fizetést, elsőosztályú szabadjegyet, mellyel Fiumétól Brassóig csavaroghattam. Ezenkívül nem megvetendő hatalmat a színházi-irodalmi rovatban. A megtiszteltetés oly nagy volt, hogy ujjongva szaladtam haza s egész úton énekeltem.

A Budapesti Napló már évekkel azelőtt egyengette az új irodalom útját. Tárcarovatában gyakran szerepelt Tolsztoj, Csehov, Gorkij, Knut Hamsum neve. Vezércikkeit többnyire maga a szerkesztő

írta. Akkoriban éppannyira érdekelt a politika, mint most. Rendesen nem tudtam, hogy miről és kiről van szó. Mégis türelmetlenül lestem ezeket a harcos írásokat, melyekben egy ember mutatkozott meg teljes mivoltában. Egy bűvös véralkat sistergett itten, feleselt önmagával és a világgal, ellágyult és fölfortyant, carlylei fesztelenséggel finom és vaskos szóképeket halmozott egymásra, rózsát és záptojást hajigált s mindig olyan közvetlen volt, olyan meglepő, oly ízig-vérig emberi, hogy a hittérítők vitáira kellett gondolnom. Úgy rémlett, hogy tintája meggyullad a tollán s kéziratpapírja ellobog írás közben. A forma remekművei voltak ezek a haragban és szeretetben fogant cikkek.

Első nap, amikor leültem íróasztalomhoz, az öröm után elfogott a félelem. Bevallom, én addig iskolai dolgozataimon kívül még sohasem írtam prózát. A prózaírást általában megalázó dolognak tartottam. Azt hittem, hogy aki ilyesmire vetemedik, az menthetetlenül elzüllik. Nem tudtam elképzelni, hogy mi értelme lehet két olyan sornak, mely nem rímel egymással. Ennélfogva úgy segítettem magamon, ahogy tudtam. Cikkeim fontosabb részeit előbb versben írtam meg, aztán hogy rajta ne kapjanak a turpisságon, leszereltem a ritmust, óvatosan áttettem prózára. De a környezet bátorított. Költők, regényírók és novellisták dolgoztak itt, Ady Endre, Szép Ernő, Kabos Ede, Biró Lajos, Lengyel Géza, Hegedüs Gyula. Egyik asztalnál Csáth Géza Wagnert és Puccinit füttyüreszte, a másikon tudósok vitatkoztak Herbert Spencerről és Nietzsche-ről. Fölöttünk nagyapai szigorral és lágysággal trónolt a szerkesztő. De hogy kijött közénk, mindig robbanó sietséggel, a zseniális embereknek azzal a rokonszenves szeleburdiságával, mely csupa céltudat és biztonsággal, azt vettük észre,

hogy nem sokat különbözik tőlünk. Versekről beszélt, Dantét idézte olaszul, Shakespearet angolul s hagyta, hogy kiki mulasson a maga rigolyájával.

Micsoda példa volt őt látni közvetlen közelből, ezt a művészt, aki két nyelven egyforma símasággal ír, ezt a csodálatos nevelőt, aki szó nélkül, tettei által érteti meg munkatársaival, hogy a legbecsesebb kincs az egyéniség, melynek jogán mindent kimondhatnak és hogy a szakembernél több az ember.

Ő sem „szakember“, hanem költő. Azt mondják, hogy sokat dolgozott. Én tudom, hogy egész életében csak játszott a betűkkel s a munkával is csak játszott. Ezért maradt mindig friss. Az az irodalmi nemzedék, mely oldalánál nőtt fel, el-nem-múló hálával tartozik neki, hogy fölszabadító bátorítást, önérzetet kapott tőle, de leghálásabb azért, hogy személyében egyszerre szerette meg az életet és az írást. Így szoktam róla gondolkozni, ha egvedül vagyok. Minthogy most ünneplik, meg is írom ezt.

ÖNMAGAMRÓL

I.

I.

A köszönet legszebb formája: az őszinteség. Ezzel akarok élni. Vallok arról, ami vagyok. Olyan őszinteségre törekszem, amilyen egy embertől telik. Ezt a közvetlen őszinteséget csak ritkán engedhetem meg magamnak, mert az a másik őszinteség, a közvetett, a művészi, mely — hiába burkolt és álarcos — mégis az igazabb őszinteség, többnyire teljesen kielégített. Így alig is volt szükségem erre.

II.

Most azért van erre szükségem, hogy megtiszteljem azokat, akik engem megtiszteltek. Nem riadok vissza attól, hogy őszinteségemmel esetleg kiábrándítom őket, ennélfogva ártok magamnak. Ha egy olvasó azt képzei a költőről, hogy álmatlanságban szenved s a költő értésére adja olvasójának, hogy mihelyt lehajtja fejét, már úgy alszik, mint a bunda, akkor az olvasó megsértődik. Tapasztaltam szerint az olvasó sohase bocsátja meg a költőnek, hogy tönkretette benne azt a regényesen-hamis képet, melyet az olvasó fáradságosan festgetett róla s előbb-utóbb bosszút áll rajta. Sajnos,

nekem is csupa olyan dolgot kell vallanom, mely ellenkezik a divattal, az úgynevezett korszellemmel s jobbára népszerűtlen.

III.

Először bevallom, hogy boldog vagyok. Boldog vagyok, hogy írok és írhatok. Mindig ebben kerestem és leltem meg a boldogságot, nyilván azért, mert sehol másutt a földön nem találtam meg. Elégedett is vagyok. Nem munkásságommal, hanem azzal, hogy az a munkásságom, ami. Még ma se fásultam el a kifejezés rejtelmes gyönyörűsége iránt. Sokak szemében talán szerénységnek tetszik ez a vallomásom. De nem az. Bizonyos, hogy a műkedvelők is épígy rajonganak mesterségükért. Én azonban ebben inkább vagyok övelük, mint azokkal a mesterekkel, akik titkolják, hogy nekik is ez az egyedül fontos s kifelé egy másik szerepet hazudnak, hogy ezzel eszményi mázat adjanak tintás becsvágyuknak s hogy ne legyenek kénytelenek föltárni azt az egyetlen, igazán fájó helyet, melyen meg lehet őket sebezni. Aki ily nyíltan föltárja gyöngé pontját, mint én, talán nem is egészen gyöngé.

IV.

Bevallom másodszor, hogy az értelmet nem becsülöm le annyira, mint azok, akik az értelmetlenségben az ihletet, a mélységet bámulják. Nem becsülöm túl az értelmet. Alkotás közben vajmi kevés hasznát láthatom. Még arra sem alkalmas, hogy egy rímet válasszak vele, hiszen minden rím értelmetlen s még arra se használható, hogy egy regényhősömnek nevet adjak vele, hiszen ebben is

csak az ösztön segíthet. De mégis valamire való az értelem. Általa fogalmat alkothatok a világról és az emberekről. Az értelem ítélete által tudhatom meg, hogy miről érdemes írni és miről nem, hogy hol kezdődik a költészet határterülete. A költészet határterülete ott kezdődik, ahol az értelem már tehetetlen. Egyáltalán nem értelmi munka a költészet. De aki híjával van az értelemnek, sokat és fölöslegesen botorkál, mert a költészet mégis értelmi ítéleten alapul. Nem hiszem, hogy egyetlen hangot is énekelhet az, aki ostoba. Szívesen bevallom, hogy nem vetem meg a műveltséget sem, melyet gyakran bók-alamizsnául nyujtanak át nekem. Mosolyogva szoktam ezt elfogadni. Udvariasságból nem tiltakozom ellene. Most azonban bevallom, hogy nem egészen illet meg. Műveltségem hézagos, esetleges. Néró császárról regényt írtam, anélkül, hogy tudtam volna, melyik korban élt, csak aztán rágtam át magam *Tacitus*-on, *Suetonius*-on, *Friedländer*-en, hogy eltüntessem tudatlanságom. Így szereztem történelmi „műveltség”-em. Izgatott az állatok és növények titokzatos magánya, pár hasonlat jutott eszembe róluk, tudni akartam, hogy a hasonlatok megállnak-e, ezért tanulmányozni kezdtem az állattant és a növénytant. Így szereztem természettudományos „műveltség”-em. Egyszer megtámadtak valami mondatfűzésem miatt, igazolnom kellett magam s amint kutakodtam, egyre értékesebb anyagra bukkantram, egyre jobban beleveszttem a „nyelvészet édességé”-be. Így szereztem „nyelvészeti műveltség”-em. Fiatalon megbíztak *Calderon* „La senora y la criada” című verses játékának fordításával, el is vállaltam, de akkor még egy kukkot sem tudtam spanyolul, szégyeltem volna másodkézből tolmácsolni és sebbel-lobbal pótoltam hiányomat. Így

tanultam meg spanyolul. Nyugtalan kíváncsiságom ide-oda csapongott és valóban sok földet bekalandozott. Mindez nem azt jelenti, hogy letagadom „műveltség“-em. Meghagyom ezt — vigaszul, fegyverül — azoknak, akik nem szeretnek.

V.

Bevallom harmadszor, hogy hiszek a költészet öncélúságában, abban, hogy egy versnek, egy regénynek semmi más célja nincs, nem is lehet, mint hogy szép legyen. Annak idején ezzel jelentkeztem. Akkor ellenzék voltam. Egy hazafiaskodó szólamokat hangoztató közösség azt követelte, hogy „valljak színt“. Azt feleltem, hogy magyar vagyok, magyarul írok s ennél nagyobb szerelmi vallomást nem tehetek népemnek. Verseim mellé nem voltam hajlandó erkölcsi bizonyítványt is mellékelni. Rövid ideig diadalmaskodott az elvem. Most újra ellenzék vagyok. Egy másik közösség, mely époly türelmetlen, de számban sokkal nagyobb, azt követeli, hogy mindenki, aki tollat forgat, az emberiség egyelőre homályos, fölöttébb tisztázatlan ügyét szolgálja s csak arra esküdjék föl. Azt felelem ezeknek, hogy ember vagyok, ember-nyelven írok és természetesen együtt érzek szenvedő embertársaimmal. Nem vagyok azonban hajlandó verseimhez külön orvosi bizonyítványt is mellékelni, mely azt tanúsítja, hogy mennyit szenvedek miattuk, hogy nekem is fáj az, ami nekik, hogy vérzem, ha kést döfnek belém és beléjük, hogy a művészi teremtés mindig emberi gyötrelmekből fakad. Ezt szigorúan magánügynek tekintem. A közügy a mű. Ha egy költő bármely érdek szószólójává válik, szolgálva aljasul. Mindegy, hogy ez az érdek milyen és mekkora. Egy kis vállalat szolgálja épúgy szolgál, mint

egy nagy vállalat szolgája. Tudom, hogy a *l'art pour l'art*-nak manapság világszerte „rossz sajtója van“. Tudom, hogy az esztétika — az *aisthesis*, mely ősi értelemben az észrevevést jelenti, az érzéki és érzékletes szemlélődést, — gúnyszóvá lett ebben a csodálatosan elvakult és csodálatosan alacsony században, mely tulajdon szellemtelenségét és lelketlenségét gyűlöli benne s az esztéta, aki mindenkor az érzéki és érzékletes teremtmény volt, szintén csúfnév, egy puhánynak, egy kákabélű, nyálas félkegyelműnek a csúfneve. Tudom, hogy a világon és az emberi dolgokon való öntelen elrémülést szavakkal való játéknak minősítik a tett szélhámosai, a népszerűség kis vámszedői, mintha szavakkal játszani nem annyi volna, mint magával az élettellel játszani s mintha a szavak nem volnának oroszlánok, melyek már óriásokat is széttéptek. Semmi okom sincs megtagadni hitemet ezekben a mostoha időkben. Az elefántcsont-torony még mindig embe-ribb és tisztább hely, mint egy pártiroda.

VI.

Bevallom végül, hogy ez az erkölcsöm is s más erkölcsöm nincsen. Itt pedig Jules de *Gautier*-nek, a francia gondolkodónak rendszeréhez és fogalmazásához folyamodom, aki két emberfajtát különböztet meg: az egyik a *homo moralis*, az erkölcs embere, a másik a *homo aestheticus*, a szépség embere. Ez a két ember küszködik egymással a világtörténelemben. A *homo moralis* szigorú. A *homo moralis* kegyetlen önmagához és másokhoz. A *homo moralis* követelődző, egyoldalú, korlátolt. A *homo moralis* szakadatlanul ellentmond önmagának. A *homo moralis* az erkölcs nevében arra akar rávenni bennünket, hogy adjuk oda kabátun-

kat másoknak, aztán ugyancsak az erkölcs nevében arra akar rávenni bennünket, hogy húzzuk le másokról a kabátot. A homo moralis mindig háborúkat indít, forradalmakat szervez, máglyákat gyújt, akasztat, önsanyargatásra, állati robotmunkára kényszerít milliókat, egy szebb jövő ígéretével, melyet még sohase váltott be. A homo moralis önmagát és másokat áztatva mindig tökéletes boldogságot ígér, de ezt mindig csak egy távolibb időpontban, akkor, ha majd meghalunk, — a túlvilágon —, vagy akkor, ha legyőztük ellenségünket, — a háború után, — vagy akkor, ha majd a gazdasági élet végkép rendeződik, — öt év múlva, vagy ötezer év múlva. A homo moralis mindig paradicsommal kecsegtet és mindig siralomvölgyé változtatja a világot. A homo moralis mindennel elégedetlen, még a napsugarat is kifényesítené s nem ér rá gyönyörködni benne. A homo moralis még sohase mondta, hogy pihenjünk meg egy kicsit, éljünk és vegyünk lélekzetet. A homo moralis csak fut, fut és nem tud megállni. Vele szemben nem a homo immoralis áll, nem az erkölcstelen ember. A létharcban lehetetlen eldönteni, hogy ki az erkölcsös és ki az erkölcstelen. Ez csak később dől el, miután valamelyik fél győzött, az értékelés tehát viszonylagos. A homo moralis ellentéte és ellenképe, gyökeres tagadása a homo aestheticus, az önmagáért való tiszta szemlélődés embere, aki nem ismer jót és rosszat, melyet semmiféle lángelme nem különböztethet meg, csak szépet és rútat, melyet az ő egyéni sugallata biztosan megérez, az, aki a mindig vitatható igazság helyett az ízlést emelte polcra, mely megbízhatóbb, irgalmasabb kalauz, az, aki nem áll sem jobboldalon, a bégető, fehér bárányok között, se baloldalon, az ordító, fekete farkasok között, hanem egymagában áll, távol a nyájtól és csordától, mindig egye-

dül, mint mindenkinek közönyöse vagy megértője, mint mindenkinek természetes barátja és természetes ellenfele, az, aki mindenkit külön szerethet vagy gyűlölhet az érdeme szerint, az, aki esetről esetre cselekszik, az, aki elítéli az erőszakot, mert rút, az, aki sohase túrné, hogy az ízléstelenség arcul üssön egy öregasszonyt, akár vörös mosónő az illető, akár fehér grófnő, az, aki semmiféle párthoz se tartozhat, az a jellemtelen, aki egy egész életen át acél-jellemmel ragaszkodik jellemtelenségéhez, az a magasztos és dicső gerinctelen, aki vasgerinccel vállalja gerinctelenségét, hogy biztosíthassa szabadságát, függetlenségét, szeszélyét s ember tudjon maradni, az, aki boldogtalanságában is boldog, mert megérti, hogy miért boldogtalan, az, aki néha tökéletesnek álmodja a tökéletlen világot, az, aki már megváltotta magát mindenekelőtt a világmegváltóktól, az, aki semmit se vár és mindent megkap az ámulat egy pillanatában, az, aki ezt a pillanatot s vele együtt az életet marasztalja is.

VII.

Természetemből folyik, hogy a homo aestheticusnak sem akarok híveket toborozni és a homo moralistól sem akarom elidegeníteni híveit. Csak kijelentem, hogy előbbi szépnek tartom, az utóbbit rútznak. Ha az egyik a széplélek, akkor a másik a rútlélek. Nem szeretném, ha bátorságnak tekintenék, hogy lándzsát törtem a homo aestheticus mellett, akit mostanában általánosan lenéznek és gyűlölnek. Ezt az ítéletet vissza is kellene utasítanom, mert morális ítélet s minden morál merőben idegen lényemtől, meg is vetem. Gyávaság se lett volna, ha nem vállalom azt, amit eddig minden so-

rommal hirdetem. Rút lett volna. Ezért úgy vallottam, amint vallanom kellett. *Homo aestheticus sum*.

2.

1885 március 29-én születtem Szabadkán. Ez kétségtelenül életem és életrajzom legjelentősebb eseménye. Mi is történhetik valakivel több, mint-hogy megpillantja a napot és a csillagokat, az eget és a napfényt s rejtélyesen egy bolygóra kerül, melyet eddig nem ismert és azután sem ismerhet meg soha? Erről egy egész életen át vallhat anélkül, hogy bármi mást tapasztalt volna. Én is ezt tettem akkor, amikor írtam.

Életrajzomat szeretném máris befejezni. De egyéb adatok is kellenek. Édesatyám művelt, kitűnő ember volt, a berlini egyetemen még *Helmholtz*-ot hallgatta, európai szellemet terjesztett maga körött a vidéken, rám is edzően hatott, mindig bátorította irodalmi szándékaimat, ellentétben az „irodalomtörténeti apákkal“. Mély hatást gyakorolt rám nagyapám is. Személyesen ismerte *Kossuthot*, *Petőfit*. Amint *Veress* Ignác emlékirataiban olvasható, a szabadságharc egyik utolsó röppentyűjétől ő a fegyverletétel előtt sebesült meg. 1848-tól 1858-ig török és amerikai számkivetésben élt. Engem nagyon szeretett. Ő beszélt nekem először a tengerről, az angol nyelvről s a háborúról.

Tizenhét esztendő voltam, amikor első versem megjelent *Véshi* József Budapesti Naplójában. Budapestre jövet megismerkedtem *Babits* Mihállyal, *Somlyó* Zoltánnal, *Juhász* Gyulával, *Karinthy* Friggyessel. Ezeket a barátságokat ma is a sors legendás ajándékának tekintem. *Csáth* Géza az unoka-

öcsém volt. Már kiskorában írónak készült, festetett, zenét szerzett.

Mit mondhatok még? Huszonnyolcéves koromban találkoztam először a fiatal Thomas *Mannal*, akit akkor még csak a kiválasztottak ismertek, azóta levelezek vele s évtizedeken át követhettem a világhír felé ívelő tündöklő pályáját. 1919-ben egy olasz ujság megírta, hogy kivégeztek a Vérmezőn.

Az írótól voltaképp lehetetlen nyers élményt követelni. Olyan az ő élete, mint egy koldústanya. Minden kincsét fölhasználta, kirabolta, elorozta az irodalom számára. Érzem, hogy életrajzom se teljes. Egyik barátom multkor a kilencéves fiának beszélt rólam s megemlítette, hogy költő vagyok. A kisfiú megkérdezte, mikor születtem, aztán megkérdezte, mikor haltam meg. Véleménye szerint a költő pályája csak akkor kerek és egész, ha már meghalt. Talán igaza is van neki.

Országos Széchényi Könyvtár

JEGYZETEK

ADY ENDRE

1. «Vér és arany. (Ady Endre újabb versei)», *A Hét* 1907 dec. 29.
2. «Vér és arany. (Adv Endre újabb versei)», *Uj Idők* 1908 febr. 9.
3. «A huszonhétéves költő», *Nyugat* 1919 febr. 15.
4. «Két Ady-könyv», *Nyugat* 1921 febr. 16.
5. «Szavak (Egy Ady-ünnepély előtt)», *Nyugat* 1922 jun. 1.
6. «Dal és halál (Megnyitó egy Ady-ünnepély előtt)», *Nyugat* 1924 febr. 1.
7. «Az írástudatlanok árulása (Különvélemény Adv Endré-ről)», *A Toll* 1929 jul. 14.

Az Ady-vitára szánt felelet kiadatlan fogalmazványát számozatlan s utóbb nyilván összekevert papirlapokon találtuk. Itt következő rendjük tehát önkényes; a papirlapok szövegét épp ezért csillag (*) választja el egymástól; a kisebb-nagyobb eszmefuttatások és mondattörödékek közt lévő vízszintes jel (—) Kosztolányitól való. A rosszul olvasható s így kétséges értelmezésű szavak után zárjelben kérdőjel áll. A fogalmazványok, illetve rövid emlékeztetők egy része rendes betűvel, másik része gyorsírással van írva. Arra nincs adat, hogy melyik keletkezett előbb. Sorrendben itt először az összefüggőbb, a rendes betűvel írt következik s utána a gyorsírásos.

I.

Diktatúra és irodalom.

Válasz, vallomás.

Ezek a támadások kivétel nélkül fájtak. Kereken bevallhatja ezt egy költő, aki végre abból tartja el magát és családját, hogy érzékeny s annyira ember, annyira nem pojáca, hogy nem szégyenli emberi gyarlóságát.

Sokan szememre lobbantották, hogy a bírálatom alanyi. De mi a csuda legyen egy kritika, ha nem alanyi. Hát a költészet, melyről írok, ahhoz ne legyen semmi közöm, ne háborítsa vérem, ne mozgassa elmém? Azok, akik lángolnak valamiért, nem alanyiak? Ne dolgozzunk a mult századi avatag frázisokkal. Elhihetik nekem, tudok úgy furulyázni a szerszámomon, hogy a legzordabb tárgyilagosság mezében is megjelenhettem volna. Ezt a komédiát azonban méltatlannak éreztem magamhoz.

A nemzetgyalázásnak azt a magasztos formáját művelem, mint Széchenyi István.

Csak morfiumoltással lehet olvasni.

La Bruyère takaros, csinos.

Ignotus döbbent meg legjobban.

Azok előtt, akiket eddig is becsültem, nincs okom letagadni.

*

Ne haragudjanak rám az urak, de én nem hiszek a szabad akarathban. Évek során át arra (a) meggyőződésre jutottam, hogy lelki életünk minden nagy és kis tényét éppannyira könyörtelen törvények határozzák meg, mint a testit, és ha egy levél se rezzen meg, egy bodzafagolyó se mozdul el külső ok, egy energia beavatkozása nélkül, akkor minden érzésünknek, minden gondolatunknak megvan láthatóan vagy láthatatlanul a maga indítéka, a maga végzetes determinációja. Az én bírálatom meghatározójának ők a féltékenységet tekintik, az irigységet. Kötve hiszem, hogy így volna. Félreértették nagyon is világos megkülönböztetésem, amikor azt írtam, hogy «féltékeny vagyok egy olyan mérhetetlenné dagasztott hírnévre, melyet jogtalanoknak és hazugnak, kártékonynak és megtévesztőnek érzek», hogy bőszi és lázít az, ami üres és sekélyes, hogy az ilyen féltékenységből származó bírálat igaz és jogos, de nem vagyok, nem lehetek féltékeny sem Adyra, sem nála sokkal különb költőkre, nem vagyok, nem lehetek féltékeny magára a műre, egyszerűen azért, mert jobban szeretem a szépet és jót, mint önmagam, mert előtte megfedkezem mindenről, mert halálos ellenségeim remek-

műveit is bámulom, mert azon a pályán, ahol mozgunk, minden élő és halott vetélytársunk, aki valami nagyot alkotott s esztelenség, hiábavalóság, dőreség és öngyilkosság az irigység, hiszen «az érték mindnyájunk érdekét szolgálja».

De a bizonyítás érdekében belemegyek ebbe a föltevésbe is s fölteszem (bár meg nem engedem), hogy sokat emlegetett bírálatom megírásakor kizárólag a féltékenység mozgató, a költői irigység, az «elhomályosított kortárs» haragja határozta meg minden szavamat. Kérdezem, vajjon mi határozza meg az ő szavaikat, akik — remélem, ezt elősmerik — szintén olyan gyarló emberek, mint én s nincsenek kívül a természeti törvényeken? A rajongás, mely nyíltan és büszkén vallásnak nevezi magát, az az esztétika, mely hajdan, az induláskor, a művészet előkelőségét hirdette s annyira lesajnálta a tömeget, mely akkoriban történetesen másokat bálványozott és most zavarában ugyanerre a tömegre hivatkozik, mert az idők során melléje állt, az az elvakultság, mely engem kisebb és nagyobb tehetségnek, stílművésznek, iparművésznek, közepes iparosnak, elhájasodott mozisínésznek keresztelt el, sokkal elfogulatlanabb, sokkal tisztább, sokkal függetlenebb a determinizmus törvényeitől, mint az én föltett, de meg nem engedett féltékenységem? Ha önök jóhiszeműek, akkor nem hiszem, hogy továbbra is ezt állíthatják, hanem elősmerik velem együtt alázatosan, hogy nincs teljes emberi tárgylagosság s a vitában mindkettőnknek — nekem és önöknek, ezreknek, sőt talán millióknak — egyformán joguk van véleményük nyilvánításához, mérjük össze tollainkat s dőljön el az igazság.

*

Életveszélyes fenyegető leveleket kaptam, melyek szintén megöltek mint költőt és író, közeli testi halálomat is kilátásba helyezik. Azok, akiket köszöntöttem, nem fogadták köszönésemet. Azok, akik köszönni szoktak nekem, láttomra elfordították fejüket. Egy pincér barátom, — öreg adysta, — cikkem megjelenése után következetesen fölkel hozta kávémat, mert tudja, hogy a fölt nem szívelem. A szakácsnénk, aki él-hal az Ady-versekért, váratlanul felmondott. Egy leány, akivel szívesen voltam együtt néha, állásfoglalásomra való tekintettel, hirtelen megszakított velem minden összeköttetést, ami azt bizonyítja, hogy a nők között is vannak igazi jellemek és nemeslelkű honleányok.

*

Lucifernek is neveztek. Ezt szívesen vállalom, Lucifer vagyok csakugyan. Fényhozó a ködbe, a hazugságba, tagadója

valaminek, ami már nem is vallás, nem a lelkek ünnepi áhítata egy csöndes szobában, nem magasztos emelkedettség és fölfohászkodás, hanem klerikalizmus, türelmetlen felekezetieskedés, melynek megvannak a máglyagyújtó hecckáplánjai és inquisitió-nagymesterei is, kik meghallgatás nélkül küldik halálba a kétkedőket, a szabadgondolkozókat.

*

Csak az a baj, hogy az illetők az Ady-kérdésből, melyet megpendítettem, egy Kosztolányi-kérdést szerettek volna csinálni, mégpedig úgy, hogy minden költői és írói értéket megtagadnak tőlem. Ez nem vezet célra. Ha nem állna mögöttem sok verseskönyvem és regényem, magyar és más nyelveken, megannyi tanulmányom és huszonöt év becsülettel vállalt, mindig tiszta írói munkája, akkor is nyilván jogom lett volna hozzászólni egy költő értékeléséhez, egyszerűen azon a címen, mert szabad ember vagyok, aki érez és gondolkodik s elmondja azt amit érez és gondol, vagyis amit igazságnak vél, az ő igazságát. Én nem is kérem számon igen tisztelt ellenfeleim irodalmi munkásságát. Nem csepülöm le azokét, melyet ösmerek s nem kérdezem meg gróf *Hadik Mihály*tól, aki dilettánsnak nevez, sem *Aczél Dezső*től, se *Bálint György*től, se *Csabától*, hogy mit alkotott eddig. Kiállok velük az európai vita párbajszabályai szerint, az ellenfelet megillető tisztelettel, bandázs és félelem nélkül, hogy mérjük össze feleselő pengéinket. Ők azonban nem mennek bele ebbe. Engem kerülgetik (?) és a vitát kerülgetik. Vajjon feleltek-e arra

*

Csaba, aki neve után ítélve bizonyára délceg, hódító férfi lehet, igazi szívdőglesztő, testi rútságomat lobbantja szememre, gyógyíthatatlan elhújasodásomat, melyet orvosaim sikertelenül igyekeznek kezelni.

*

Az, amit F. M. idéz, ifjúkori versek (csak lazák, nem undorítóak (?), nem olyan kinyaltan nyeglék, vérbőszítők, mint — — —

Megpróbálta más az én verseimmel, de nem volt sikere. Véletlenül a legjobbakat idézte. Ha hozzám fordul, tudok neki erre a célra megfelelőbbeket is ajánlani.

Hogy melyik vezérrel jöttek be őseim a vereckei szoroson, nem tudom, mert a vezérek följegyzéseit nincs szerencsém családi ereklyém közt őrizni, de tudom, hogy Kosztolányi

György, Mátyás király diplomatája, már jelentős irodalmi munkásságot fejtett ki és a taliánokkal tárgyalt — ő is iras-tudó volt —, aminek ellensúlyozására csak azt jelentem ki, hogy végkép elvegyem tőlem a fajvédők kedvét, hogy anyai nagyatyám Frankfúrtból vándorolt be a magyar Alföldre s bár zsinóros atillában járt, még törve beszélte azt a nyelvet, melyen az unokája ír és véremben anyai nagyanyám révén francia vér is csörgedez, amaz Madeleine Cléry révén, aki a szabadkai temetőben nyugszik s akinek atyafisága, mint franciák, a bécsi udvartartás szertartásmesterei között szerepelnek.

Európa hű fia vagyok tehát mind leszármazásomnál, mind műveltségemnél fogva, talán azért vagyok rajongója az igazi magyarságnak, mely a nyelvben él és a szellemben s ellensége annak a konok kis, sötét vidékiességnak, annak a szűkmarkú (?) bugaci fajvédelemnek, mely ezt a dicső országot össze akarja szorítani néhány atyám-bátyám családra s az irodalmat a kosták, ispánok, megyei jegyzők és tehenek életének tanulmányozására. — Ezt a kurzus idején is hirdettem. Nyomtatásban vallottam többször, hogy mindenki magyar író, aki magyarul ír, — és a kurzus legvirágzóbb napjaiban léptem ki a P. T.-ből azzal az indokolással, boldogult F. Z. barátom, hogy a magyarság nem lehet a szürkeség kultusza (*elvi okok miatt* (tisztelve ezt a társaságot és sok tagját).

Az öserő — nem az. Kruljevits Mirkó époly erős volt, mint Toldi Miklós — El ezektől az emlékektől

Külföldön futó könyveink sorsa — —

de a magyarság csak akkor alkothat nagyot, ha — — európai érték lesz s belül magyar, vagyis e nyelvben lelkedző, ösztönös, fényes (?) és bátor.

*

Emléksorok egy kritikusnak.

Te a *common sense*-t így fordítod magyarra: *ordinaré ész*

Van-e szabadakarat? Mint művelt ember meg vagyok győződve, hogy nincs. Tudod, hogy minndnyájan okhálózatban mozgunk: hajlamainkat, cselekedeteinket végzetes erők határozzák meg pontosan s csak annyiban emberi értékek, amennyiben ilyenek, amennyiben szeretetünknek, gyűlöletünknek alapja is van.

*

Ha sarokba szorítottak az érvek ezrével s nem tudsz vitatkozni, akkor rendszerint előkapsz egy ócska szót s védenedről ezt írod: *zseni*. Nem mered lángésznek, lángelmének nevezni, mert megállapításodon így talán olvasóid hamar átlátnának. Egy idegen nyelv varázsa alá menekülsz. Én azonban tudom, hogy a *génie* a franciáknál nemcsak alkotó erőt jelent, hanem műszaki személyzetet is s hajlandó vagyok azt hinni, hogy egy műszaki hivatalnokról beszélsz. Neked tetszik ez a szó, mert nem egészen érted. Hasonlítasz a debreceni csizmadiához, aki cégérére ezt írta: *csizmadia és kéjgáz*. A *zseni* nálad nem is jelent többet, mint kéjgáz. Ezzel a kéjgázzal azonban nem igen tudsz már elkábítani bennünket.

*

Anarchista vagyok, anélkül, hogy királyokat öltem volna — ezt a gyöngébbek kedvéért kell ide írnom —, anarchista a szó tiszta és nagy értelmében, mely az egyént tartja mindenek-felettvalónak.

*

Az ember gyönyörködve olvassa így együtt ezt a kis virág-szedetet. Határozottan van benne valami fölemelő érzés is. Mennyi virág, mennyi bűbáj (?) a szirmon. Ha bántott egy-egy kifejezés a megjelenése után öt percre, most szinte tet-szenek a válogatott bókok és elősmerések, melyek az én «elfogult», «durva», «irodalmiatlan» bírálatommal szemben bizonyára a tárgyilagos, finom és szakszerű kritikát képviselik. Örvendek, hogy azok, akik nem szeretnek, e vita kapcsán végre kitombolták magukat, megszabadultak «gát-lás»-aiktól, mint holmi lélekelemző kezelés után. Írhatnak még rólam ennél kicsinylőbben? Aligha. Legfőlebb maguk-ban kívánhatják izzón, hogy haljak meg szívszélhűdésben azonnal, vagy kapjak nyelvrákot és vágják ki többől a nyelvemet, aztán pedig évekig senyvedjek, mielőtt megdöglöm. Ilyen pium desideriumot azonban mi freudisták nem igen szoktunk rossznéven venni s hála mesterünk edző nevelésé-nek, el is tudunk viselni, úgy ahogy kell, nyugodtan és alázatos humorral. Végre ott belül mi se vagyunk sokkal jobbak, csak talán annyival, hogy sejtjük, mi lakozik ben-nünk és őszintén beösmérjük gyarlóságunkat.

Ebből csak azt a következtetést vonom le, hogy társadal-munk ijedelmesen egységtelen. Egy nyelvet beszél, de nem értheti meg egymást, mert azok a szók, melyeket használ, kinek-kinek mást jelentenek. Indokolják ezt azok a válságok, melyek a közelmúltban részekre szaggattak bennünket. Ilyen

korban szinte céltalan is beszélnie annak, aki nem egy párt vagy érdekcsoport kortesigazságát hirdeti, hanem azt, amit gondol és érez. Veszedelmes megnyilatkozni, még irodalmi kérdésekben is. Igazuk van azoknak a barátjaimnak, kitűnő költőknek és jeles íróknak, akik a múltban és a jelenben, levélben és szóban többször tanuságot tettek arról, hogy ebben a kérdésben hasonlóan vélekednek, mint én, de ezúttal hallgattak, legfőlebb a vitához való jogomat s illetékeségemet állapították meg, négy szem közt biztattak, különben visszavonultak a tüzlármától. Nem egyet magam is lebeszéltem, hogy közbevesse magát.

II.

Magamat is élesen bírálom, kegyetlen vagyok magamhoz és ezért mertem kiállani, különben jobban szeretem a csendet, mert írásaim létrejöttéhez, melyek sok belső vívódás és aggodalom után jelennek meg a földön, külső kényelem és zavartalanság kell. De meg kellett tennem ezt. Ha mértéket csinálók, azt mondom, hogy nem bánom.

Margita élni akar. Ártatlanság. Maga kelletése. Akadálytalanság. Kiszakított részek? Nem egy szellemet tükröznek (800 vers), hanem sokoldalú. (?)

Nyár-éjszaka, kabarévers. *Piros dalok* (két szó olvashatatlan).

*

Most pedig hadd beszéljek magamról.

Szeretnék írni. Nem a «most izzó problémáit», ahogy az újságírók jelzik a legmagasabb szintet, sem pedig a «véres magyar élet tragédiáját». Nem, ennél sokkal szerénytelenebb voltam azóta, mióta megszülettem. Hanem szeretnék írni néhány jó oldalt, amely emberi és igaz. (6 olvashatatlan szó.) Emberek látják képzeletben egy ember életét, aki a csillagok alá került és nem tudja, mit jelent felette ez a fényes mennyezet.

(A ...ből bennem csak a döbbenet van és a csodálkozás.)

*

Móricz sajnálkozását, mely áldott jó emberi szívéből nyilatkozik (?), vissza kell utasítanom. Én nem sajnálom őt, hogy nem olvashatja Browningot és soha sem ismerheti meg Mallarmét, amit sokan kívülről tudnak és Shakespeare is örökre idegen marad számára, akit egy mokány cikk s...etében amúgy magyarosan kupán vágott, mert idegrendszere,

értelme más szerkezetű, semhogy megértené. De az irodalomban nem szabad senkit sem sajnálni, kiki azt szereti, amit akar, tud és képes. Az egyik ember Hamletet veszi, a másik görög írókat (?) és ez bizonyára így van jól.

*

Ifjak és öregek!

Megállapítják, hogy érdeklődik irántam. Ha agyba-főbe dicsérem, akkor bizonyára azt jelenti, hogy érdektelenül írom. Lehet nem minden determinizmus. (4 olvashatatlan szó.) S miért ne törjek ki. (Olvashatatlan szó) ha valamit nem szeretek. Független ember vagyok.

*

Egyesek az árulásomról beszélnek. Hát mire tettem én fogadalmat? Milyen pártközösség tagja vagyok? Milyen pártok lekötöztetettje? Nem vagyok szabad ember, aki mindenről elmondhatja a becsületes, művészi véleményét? Ha tegnap rajongott is érte? (Ami nem igaz). ha... (Olvashatatlan mondat, kérdőjellel.) Csak egy véleménye lehet itt mindenkinek, nem kettő és kétszáz?

(A *vers* Cholnoky Viktorról szól és meghatettan látom Adyt is, akit soha sem gyűlöltem.)

*

(4 olvashatatlan szó) olyan dolgokat, melyekről senkivel (?) se beszélhetek, csak néhány megértő barátnak, s hagyni, hogy mindez elpusztuljon énvelem, amikor majd elpusztulok.

Az irodalom az augurok tudománya, akiknek egy összevillanó szempillantása határozza meg, hogy mi a jó, s mi a rossz. Csak ezért érdemes írni.

*

Nem akarok lenni ennek a földnek első vagy második költője, csak ennek a földnek és a nagyvilágnak egyik költője, ez az én szerény = szerénytelen becsvágvam.

Vallomás. Az *én ügyem lett.* Révész Béla egy orv mellékmondatban megfenyeget, hogy esetleg a politikával is előhozakodhat. Nincs titkolózni valóm és ezért magam hozakodom elő. Emelt homlokkal állok bírám elé. Nekem a politikai tömegmozgalom közönyös volt mindig. Hányt-vetett a sors ide-oda, de soha sem tudtam azonosítani magam egy párttal, egy tömegérdekkal, mert értelmem és érzésem sokkal több szempontú, semhogy beleférne a vágyam a szűk keretbe.

És emberségem azonnal kiugrott belőle. Ez az igazság Uram! Mindent megértetek és mindent megbocsátok, ezért kérem azokat, akik eddig nem értettek meg, hogy bocsássonak meg nekem is. Legyenek elnézők irántam.

Amíg az ételem hozza a pincér, én átérzem, hogy mennyire testvérem, munkástestvérem és akkor szocialista vagyok, szervezett munkás, de vagyok fajvédő is, mert szeretem azt a fajtát, amelyből szakadtam és tisztetem a magyar zsenik munkáját. Az anyákat... Filoszemita vagyok, mert az értelem, a jóság és a barátság köt sok zsidóhoz az élet minden körülményei között. Hálás vagyok azokért a remekművekért, amiket alkottak — Somlyó Zoltán —, de antiszemita is vagyok, mert a rendetlenség, hanyagság, alaptalanság fáj. (Olvashatatlan szó) műveltség, kedvesség. Érdekem pedig nincsen. Hisz senkihez se tartozom. (Hét elmosódott sor.)

*

Volt rajta egy rémes zergekabát
És evett egy krémes kergezabát

Bármennyi embert ölök rakásra,
Nem teszek szert egy öröklakásra.

(Két kibetűzhetetlen vers-sor.)

*

Tóth Árpád, Babits Mihály, Juhász Gyula, akiket becsüölök, Füst Milán, Gellért Oszkár, Kemény Simon, Szép Ernő, Somlyó Zoltán, Kassák Lajos... (az utóbbi áthúзва).

*

Nem láttam még földet, ahol ennyire gyűlöltek volna azt, ami van, értéket, a tudást, az írni tudást és annyira szerettek volna azt, ami nincs: a jövőt, amely olyan lesz (mint a jelen...) — a kétest, a középezt... a szónokló ürességet, (a... zékeskedést), az alkotni vágyást és nem az alkotást.

Irni-tudásomat takaros és csinos kis jelzőcskével illették és az írástudatlanságot égbe magasztalták.

*

Ma, amikor írom ezt a választ, ezt az értelmetlen (?) prózát, tele vagyok érzéssel, haraggal, gyűlölettel, szeretettel, fájdalommal. A szívemmel dolgozom vagy talán az érző es

dobogó agyammal, mely lüktet és szenved, mint a szív, mint az a sejthalmaz, amely én vagyok.

*

Grillparzer írta kajánul, hogy ha Kant A tiszta ész kritikáját magyarul írta volna, alig kelt volna el belőle pár példány. De (olvashatatlan szó) tartom, hogy Montaignet, Pascalt nálunk talán ki sem adták volna, mert nem találták volna elég mélynek és Vauvenargues-t és La Bruyeret bizonyára csak ügyesnek, csinosnak, takarosnak nevezték volna azok, akik tartalmon többnyire valami szónokias komolykodó és fontoskodó nehézkességet, darabosságot és (olvashatatlan szó) akarnak érteni. És előre bizalmatlanságot szavazva maguknak (?), az tetszik nekik, ami nem tetszik és az imponál, ha nem értik azt, amit olvasnak. A nyegleség az a szellem, ellen harcolok. Ortega y Gasset. Regionalisme. Kótya.

*

Politika.

Anarchista vagyok testestől-lelekestől. Abból az államrendre nem veszedelmes fajtából, amely nem öl királyokat, az egyént tartja a világ központjának és az élet egyetlen értékének azt, hogy az egyéniségét a maga szűk keretein belül érvényesítheti. Ezért választottam életem formájának a magányt is és dolgom (vagy: közösségem?) nincsen is egyéb, mint a család és azok, akik véletlenül körülöttem vannak. Ez kívülről nagyon hasonlít a nyárspolgársághoz, de nem bánom. A nyárspolgárság jobb, mélyebb, mint a piac, ahol folyton hazudni kell, frázisokat mondani. Ellensége a divatos kollektivizmusnak, amelytől minden formájában irtózom.

Higgye el nekem Révész Béla, aki a Népszavában, a munkások lapjában egy nagyon sunyi mondatban azzal fenyegetőzik, hogy a politikával is előhozakodhatik, ha nagyon kell, hogy mindig, mindenkoron volt annyi közöm a szegénységhez, a szenvedőhöz, az elnyomotthoz, mint bármely pártpolitikai tagnak és meg is tettem értük a kötelességemet, mint ember, amikor hozzám fordultak és mint fró, amikor írtam. Minden írásom, minden észrevételem nekik szól. Azoknak, akik szenvednek, de én részvételem nem tagadom meg a gazdagtól sem és ha egy pohos bankigazgató kubektikus arccal megy el mellettem és azt hallom, hogy rákja van, nem igen tudok örülni, mert ő is embertársam és nem hecsülöm túl a vagyont. A nagy szenvedésben mindnyájan találkozunk és órákig tudtam röhögni, mikor a proletárdiktatura idején a

Vörös Ujságban egy vihar színes leírását olvastam, aminek a végén az állott, hogy «Budapest proletárközönsége» percekig gyönyörködött a szivárványban. Mintha én, szegény burzsu vagy még az sem (3 olvashatatlan szó) nem is láthattuk volna meg, nem is gyönyörködhattunk volna abban a régen elfakult szivárványban.

*

Azt a 40 verset, mely lehet talán 50 is és 20 is, nem akartam megdöngetni (?), kötnivaló bolond és gazfickó lettem volna, ha erre vállalkozom, — azok állnak most és a jövőben is, mint kőszirt.

Elképzeltetik: jöttek hozzám vigyori arccal olyanok, akik azt hirdették, hogy ők mindig mondták, hogy Ady nem költő. Ezeket visszautasítottam és visszautasítottam mindenféle segélycsapatokat is, amelyek ajánlkoztak és legközelebbi barátjait se kérem, hogy küzdelemre (?) kiálljanak. Akik nagyon lelkiismeretük szavára szólaltak fel.

A vallás (?). Mint amikor egy istentelen (?) (egy másik vallás alapítója) bemegy egy templomba és ott fütyürészni kezd és nézi a bálványt — mert nem tudja, hogy bálvány — a bálvány aranyát bámulja, egyébként, ami hamis, arról azt mondja, hogy hamis és atheista. Bocsánatot kérek azoktól, akiket megbántottam vallásos érzésükben.

*

Ennek a szellemnek vajmi kevés tere és címe lehet itten, a mi földünkön, elismerem, de vagyok, aki vagyok és én sem «alkuszom».

*

Európa hű fia vagyok én, a *nyugaté* és bocsássonak meg, hogy itt a Nyugatban kell védenem — ez több, mint minden sámánizmus. Végtelenül (?) fájlalom, hogy rovásírásunk, sok ismeretlen népregénk, szokásunk itt nyugaton veszendőbe ment, bővülő verseink és régi ritmusunk, és egészen átnyugatosodtunk, de miután erre az útra léptünk nincs más — nem lehet visszaáhítozni azt, amit nem is ismerünk és ami mint szólam is tartalmatlan, hanem, ha magyarok vagyunk nyelvünkben, olyan szerelmi vallomást tettünk, aminél nem lehet nagyobb, úgy, hogy az, aki magyarul szidja a magyart, mint Ady is, magyarabb magyar, mint aki idegen nyelven dicséri és rajong érte.

*

Antiszemita is voltam. Hogy nem leszek ismét, arra nem tehetek ünnepélyes fogadalmat. Én sohasem azonosítom a napi lapok szegény munkásait a lapok irányával, hanem alkalmazottaknak tekintem őket, akiket aszerint becsülök, hogy jól írnak-e vagy sem, hogy teljesítik-e kötelességüket vagy nem. Amióta, néhány éve elérkeztem odáig, hogy független vagyok politikai tekintetben és soha egyetlen sor politikát nem írok, csak szépirodalmat és bírálatot...

Politikai köpönyegforgatással, úri léhasággal azt lehetne vádolni, akinek érdeke, hogy valamelyik politikai párthoz tartozzék és sápot húz érte. De ezeket a szegény munkásokat mindenütt egyformán szerény fizetéssel honorálják, akár jobb, akár baloldalon vannak. Nem is jegyeztem soha politikai cikket, ami arra vall, hogy nem vállaltam vele közösséget. Ez az első politikai cikk, amelyet aláírok. Ahol változatlanul, minden kényszertől függetlenül kimondhatom, hogy érzek és hogy gondolkozom.

Csak ember ügye ez, de van-e érdekesebb, mint egy ember ügye? Nagyobb bármi, mint a magánügy?

A zsidók kollektívizmusa és messianizmusa.

Renan Jézus élete tett olyan hatást — mutatis mutandis mint az én szerény cikkem a szerényebb keretben. Mert megtudták, hogy Jézus ember.

Az ilyen embert idegennek érzi mindenki és őt (2 olvashatatlan szó) árulónak tartja, mert szabad.

*

A franciákat imádom és alázatos szeretettel vallom, hogy halottas ágyamon is hálás leszek nekik, mert megismerkedtem szellemükkel (?) és élveztem a fényt, a tisztaságot, a mélységet, melyet árasztanak, az igazi mélységet és nem a metafizikát, melyet üresnek és (olvashatatlan szó) tartottam. De amikor szegény hazámat az ő segédkezésük mellett darabolták fel, keserűen haragudtam rájuk. Ha velük rossz viszonyban lehettem, miért nem volt szabad haragudnom a zsidókra, mint közösségre, amelynek fiaival — hú és okos barátaimmal — mindenkor változatlanul fenntartottam a mély és belső kapcsolatot. Nem, nem ijesztenek meg ilyen váddal.

Nagyon tiszta lehetett az életem, nagyon egységes, nagyon biztos az utam, hogy ilyen dühös támadás során csak ennyit tudtak felhozni ellenem.

Anarchizmus. Mennyire érthetetlenül állhatok az emberek köztudatában én, ha annyi munkásságom után még ezt kell fejtegetnem és egyik támadóm többek között azt is szememre lobbantja, hogy az «Édes Anna» című regényből, amelyben leginkább kifejtettem politikai meggyőződésemet is, «nem mertem levonni szociális következtetéseket». Hiszen ennek minden sora éppen azt hangoztatja, hogy nincsen szociális következtetés, csak emberség van, csak jóság van, csak egyéni szeretet van és a gyilkosságnál is nagyobb bűn, ha valaki embertelen, ha valaki durva, ha valaki fennhéjázó, amiért egy kés se elég megtorlás és a legnagyobb erény a lényegbe ható, figyelmes tisztaszívűség (?), mert többet, gyökeresebbet (?) úgy sem tehetünk itt a földön.

BARTÓKY JÓZSEF

Székfoglaló beszéd a *Kisfaludy Társaság*-ban 1930 nov. 5-én. *Budapesti Szemle*, «Emlékezés Bartóky Józsefre».

BÉKÁSSY FERENC

«Fantáziák és gondolatok (Békássy Ferenc hátrahagyott írásai)», *Nyugat* 1917 márc. 1.

CHOLNOKY VIKTOR

1. *A Hét*, 1912 jún. 6.
2. «Cholnoky Viktor utolsó könyve», *A Hét*.

CSÁTH GÉZA

«Csáth Géza betegségéről és haláláról», *Nyugat* 1916 dec.

ENDRÓDI SÁNDOR

Nyugat, 1920 dec.

GÁRDONYI GÉZA

«Gárdonyi Géza versei», *Nyugat* 1914 ápr. 16.

GOMBOCZ ZOLTÁN

«Párbeszédék (Gombocz Zoltán)», *Pesti Hírlap*, 1925 jún. 14.

JÁSZAY-HORVÁTH ELEMÉR

1. «Színek, szavak», *Nyugat* 1917 nov. 15.
2. «Magyar versek», *Pesti Hírlap*.

JUHÁSZ GYULA

1. *Élet* 1910 nov. 20. A nyomtatásban megjelent cikk első ol

dalát a szerző ceruzával átdolgozta az «Akkor még nagyon is precíz volt...» kezdetű mondatig.

2. «Juhász Gyula új versei» *Nyugat*, 1921 febr. 1.

KARINTHY FRIGYES

1. «Két hajó (Karinthy Frigyes novellái)», *Nyugat* 1915 ápr. 16.

2. «Utazás Faremidóba (Karinthy Frigyes új könyve)», *Nyugat* 1916 dec. 1.

3. «Krisztus vagy Barabbás? (Karinthy Frigyesről)», *Nyugat* 1918 szept. 16.

4. «Karinthy torzító művészete», *Nyugat* 1933 febr. 1.

KIRÁLY GYÖRGY

«Arckép», *Nyugat* 1922 máj. 16.

KISS JÓZSEF

1. *Nyugat* 1922 jan. 16.

2. «Arcképvázlat Kiss Józsefről», *Pesti Hírlap* 1933 okt. 15.

A Hét 1913 márc. 23-i számában szintén közölt egy Kiss Józsefről írt cikket, melyet K. D. eredetileg a *Világ*-ba írt. E cikk gondolatmenete megegyezik a későbbiekével.

KOMJÁTHY JENŐ

Magyar Szemle, 1906 aug. 23. A tanuhmányt K. D. *Lehotai* álnéven jegyezte.

KOZMA ANDOR

«Magyar rhapsódiák», *Nyugat* 1920 jan.

KRÚDY GYULA

1. *Élet*, 1910 okt. 2.

2. «Szindbád utazásai (Krúdy Gyula új novellái)», *A Hét* 1912 júl. 14., *L—i* álnévvel.

KUNCZ ALADÁR

«Fekete kolostor. Kuncz Aladárról és könyvéről», *Nyugat* 1931 jún. 16.

MIKLÓS JENŐ

«A piros mókus», *Nyugat* 1921 szept. 16.

MIKSZÁTH KÁLMÁN

«*Pesti Hírlap Emlékkönyve*», 1928 dec. 15.

MILKÓ IZIDOR

Nyugat, 1925 márc. 1.

MÓRA FERENC

Új Idők, 1927 okt. 2.

NAGY ENDRE

Nyugat, 1931 máj. 1.

NÉGYESY LÁSZLÓ

Új Idők, 1933 jan. 22.

OSVÁT ERNŐ

1. «O, E.», *Nyugat*, 1923 jún. 16. 2. Elhangzott a *Nyugat* Osvát-émlékünnepén. Megjelent a *Nyugat*, 1930 november 1-i számában.

RÁKOSI JENŐ

Nyugat, 1920 nov.

REVICZKY GYULA

Rádióelőadás, 1935 jún. 18.

SOMLYÓ ZOLTÁN

«Bevezető szavak szerzői délelőttjéhez», *Nyugat*, 1926 jan. 1.

SZÁSZ MENYHÉRT

«Ének néma mankókról (Szász Menyhért háborús versei)», *Nyugat*, 1915 aug. 1.

SZINI GYULA

1. *Nyugat*, 1917 dec. 1.

2. «Írói arcképek», *Nyugat*, 1922 okt. 1.

TÓTH ÁRPÁD

1. *Nyugat*, 1922 febr. 1.

2. *Pesti Hírlap*, 1934 júl. 15.

VARGHA GYULA

Nyugat, 1922 júl. 1.

VÉSZI JÓZSEF

Nyugat, 1928 jún. 1.

ÖNMAGAMRÓL

1. *Nyugat*, 1933 jan. 1.

2. «A költő pályája», *Színházi Élet*.

T A R T A L O M - M U T A T Ó

ELŐSZÓ (ILLYÉS GYULÁTÓL)	5
ADY ENDRE	13
BARTÓKY JÓZSEF	53
BÉKÁSSY FERENC	56
CHOLNOKY VIKTOR	59
CSÁTH GÉZA	67
ENDRÓDI SÁNDOR	76
GÁRDONYI GÉZA	79
GOMBOCZ ZOLTÁN	83
JÁSZAY-HORVÁTH ELEMÉR	92
JUHÁSZ GYULA	99
KARINTHY FRIGYES	107
KIRÁLY GYÖRGY	130
KISS JÓZSEF	133
KOMJÁTHY JENŐ	144
KOZMA ANDOR	157
KUNCZ ALADÁR	162
KRÚDY GYULA	167
MIKLÓS JENŐ	177
MIKSZÁTH KÁLMÁN	180
MILKÓ IZIDOR	184
MÓRA FERENC	188
NAGY ENDRE	194
NÉGYESY LÁSZLÓ	198
OSVÁT ERNŐ	202
RÁKOSI JENŐ	230
REVICZKY GYULA	235
SOMLYÓ ZOLTÁN	245
SZÁSZ MENYHÉRT	250
SZINI GYULA	253
TÓTH ÁRPÁD	268
VARGHA GYULA	276
VÉSZI JÓZSEF	279
ÖNMAGAMRÓL	282
JEGYZETEK	291

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

K O S Z T O L Á N Y I D E Z S Ö
H Á T R A H A G Y O T T M Ű V E I

I. KÖTET:

**ERŐS VÁRUNK,
A NYELV**

II. KÖTET:

**LENNI
VAGY
NEM LENNI**

N Y U G A T

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZKI

Országos Széchényi Könyvtár